

ІСТОРИЧНИЙ ЧАСОПИС
З БОГЕМІСТИКИ І СЛОВАКІСТИКИ

Випуск 8

«РІК-У» 2020

MINISTERSTVO ŠKOLSTVA A VEDY UKRAJINY
ŠTÁTNA VYSOKÁ ŠKOLA
“UŽHORODSKÁ NÁRODNÁ UNIVERZITA”
CENTRUM HISTORICKÝCH ŠTÚDIÍ Z BOHEMISTIKY A SLOVAKISTIKY
KOMISIA HISTORIKOV UKRAJINY A SLOVENSKA

HISTORICKÝ ČASOPIS
Z BOHEMISTIKY A SLOVAKISTIKY

Číslo 8

SLOVÁCI A ČESI V CIVILIZAČNOM POHYBE

Užhorod
Vydavateľstvo «RIK-U» 2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ЦЕНТР ІСТОРИЧНИХ СТУДІЙ З БОГЕМІСТИКИ І СЛОВАКІСТИКИ
КОМІСІЯ ІСТОРИКІВ УКРАЇНИ І СЛОВАЧЧИНИ

ІСТОРИЧНИЙ ЧАСОПИС
З БОГЕМІСТИКИ І СЛОВАКІСТИКИ

Випуск 8

СЛОВАКИ І ЧЕХИ В ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ПОСТУПІ

Ужгород
Видавництво «РІК-У» 2020

УДК 94 (477.87)

I-90

Редакційна колегія:

Ліхтей Ігор Михайлович, кандидат історичних наук, доцент (відповідальний редактор, Ужгород); **Боряк Геннадій Володимирович**, доктор історичних наук, професор, чл.-кор. НАН України (Київ); **Віднянський Степан Васильович**, доктор історичних наук, професор, чл.-кор. НАН України (Київ); **Вегеш Микола Миколайович**, доктор історичних наук, професор (Ужгород); **Вовканич Іван Іванович**, доктор історичних наук, професор (Ужгород); **Гайдош Маріан**, кандидат історичних наук, доцент (Кошиці, Словацька Республіка); **Гарбульова Любиця**, кандидат історичних наук, доцент (Пряшів, Словацька Республіка); **Дерфіняк Патрік**, кандидат історичних наук, доцент (Пряшів, Словацька Республіка); **Добубек Вратислав**, кандидат історичних наук, доцент (Прага, Чеська Республіка); **Коня Петер**, кандидат історичних наук, професор (Пряшів, Словацька Республіка); **Серапіонова Єлена Павлівна**, доктор історичних наук, професор (Москва, Російська Федерація); **Товтин Яна Іванівна**, кандидат історичних наук, доцент (Ужгород); **Шворц Петер**, кандидат історичних наук, професор (Пряшів, Словацька Республіка); **Шніцер Ігор Омелянович**, кандидат історичних наук, доцент (Ужгород).

Упорядник: І.М.Ліхтей

Рецензенти:

Адам Ян – кандидат історичних наук, доцент, Інститут історії Філософського факультету Пряшівського університету у Пряшеві (Словацька Республіка).

Товтин Яна – кандидат історичних наук, доцент, факультет історії та міжнародних відносин ДВНЗ «УЖНУ».

*Рекомендовано до друку на засіданні
кафедри Античності, Середньовіччя та історії України
домодерної доби ДВНЗ “УжНУ” (протокол №1 від 31 серпня 2020 р.)*

ISBN 978-617-596-053-0 (серія)
ISBN 978-617-7868-16-2

© Центр історичних студій з богемістики
і словакістики ДВНЗ «УжНУ», 2020
© Комісія істориків України
і Словаччини, 2020
© Автори статей, 2020
© Ліхтей І.М. упорядкування, 2020
© Видавництво «РІК-У», 2020

ЗМІСТ

ВІД УПОРЯДНИКА 7

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «СУЧАСНА СЛАВІСТИКА В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПІ» (СЕКЦІЯ ІСТОРІЇ)..... 8

Олександр КАЗАКОВ. ВПЛИВ АПОСТОЛЬСЬКОГО ПРЕСТОЛУ НА МАГНАТИВ УГОРСЬКОГО КОРОЛІВСТВА В УМОВАХ ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ПРОТИСТОЯННЯ В КРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIII – ПОЧАТОК XIV ст.)..... 8

Юліанна СЕНИЧ. СТАНОВИЩЕ ЄВРЕЇВ У ЧЕСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIV СТОЛІТТЯ..... 19

Галина ГИЧКА. ПОЛЬСЬКИЙ ВЕКТОР У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ КАРЛА IV ЛЮКСЕМБУРГА..... 34

Ванесса СІЧ. ЗАСНУВАННЯ ПРАЗЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ТА ЙОГО РОЗВИТОК У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIV СТОЛІТТЯ 43

Мирослава ПОПОВИЧ. ЧЕСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ РОЗГОРТАННЯ ГУСИТСЬКОГО РУХУ 51

Ярослав АНДРУСЯК. ДИНАСТИЧНО-ШЛЮБНА ПОЛІТИКА ВЛАДИСЛАВА II ЯГЕЛЛОНА (1471–1516 рр.)..... 60

Ігор ЛІХТЕЙ. ВНЕСОК ВАЦЛАВА НОВОТНОГО У ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЧЕХІЇ 72

НАУКОВІ СТАТТІ 93

Matúš VOJNA. Z DEJÍN PIVOVARNÍCTVA V MICHALOVCIACH DO ROKU 1948 93

Jana DZIAKOVÁ. CHOLEROVÁ EPIDÉMIA NA ÚZEMÍ SLOVENSKA V ROKU 1831 Z POHĽADU SLOVENSKEJ HISTORIOGRAFIE 106

<i>Павло ПЕНЯК</i> . ЧЕСЬКИЙ ПЕРІОД АРХЕОЛОГІЇ ЗАКАРПАТТЯ.....	122
<i>Ігор ЛІХТЕЙ</i> . НЕВІДОМА «ОСОБИСТА СПРАВА ВЧИТЕЛЯ ПОТУШНЯКА ФЕДОРА» У ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ	137
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	149

ВІД УПОРЯДНИКА

Восьмий випуск «Історичного часопису з богемістики і словакістики» продовжує розвивати тему українсько-чесько-словацьких взаємин в суспільно-історичному дискурсі. Видання презентує низку тем і проблем – від Середньовіччя до сьогодення.

Цьогорічний збірник презентує окремі доповіді секції історії, що були виголошені на міжнародній науковій конференції «Сучасна славістика в Україні та Європі». Захід було присвячено 25-літтю відкриття словацького відділення та 5-літтю чеського відділення в Ужгородському національному університеті. Він пройшов в Ужгороді 10–11 жовтня 2019 року. В роботі секції історії взяли участь такі дослідники, як *Олександр Казаков, Юліана Сенич, Ванесса Січ, Галина Гичка, Мирослава Попович, Михайло Пейк, Ярослав Андрусак, Яна Товтин, Ігор Ліхтей, Андрій Харук*. Відрадно, що серед репрезентантів є і представники студентської наукової спільноти.

До видання традиційно долучилися словацькі історики. Змістовною і пізнавальною є розвідка *Матуша Войни* про розвиток пивоваріння від початків до 1948 р. у місті Михайлівці, що на Східній Словаччині. Стаття *Яни Дзякової* висвітлює стан дослідження епідемії холери на теренах Словаччини у 1831 р. з боку словацької історіографії. Студію знаного українського вченого *Павла Пеняка* цього разу присвячено чехословацькому періоду в археології Закарпаття. На архівних матеріалах ґрунтується праця *Ігоря Ліхтея* про маловідомі сторінки життя визначного закарпатського письменника, археолога й етнолога, випускника Карлового університету у Празі Федора Потушняка (1910 – 1960).

Як відомо, у 1419 році в Чеському королівстві розпочалися гуситські війни, які тривали до 1434 р. Вони засвідчили боротьбу чеського народу за реформування церковного життя, за свої права і свободи. Тож символічно, що окремі статті торкаються і цієї проблематики, а один з ватажків-гуситів, відчайдушний полководець Ян Жижка (бл.1360 – 1424), зображений на обкладинці збірника.

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «СУЧАСНА СЛАВІСТИКА В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПІ» (СЕКЦІЯ ІСТОРІЇ)

УДК 94(439) «12/13»:929.52-043.865

ВПЛИВ АПОСТОЛЬСЬКОГО ПРЕСТОЛУ НА МАГНАТИВ УГОРСЬКОГО КОРОЛІВСТВА В УМОВАХ ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ПРОТИСТОЯННЯ В КРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIII – ПОЧАТОК XIV ст.)

Олександр КАЗАКОВ (Ужгород, Україна)

Казаків Олександр. Вплив Апостольського престолу на магнатів Угорського королівства в умовах внутрішньополітичного протистояння в країні (друга половина XIII – початок XIV ст.); 8 стор., кількість бібліографічних джерел – 19, мова українська.

Резюме. У статті висвітлено взаємовідносини між представниками Неаполітанської династії Анжу, Святого Престолу та хорватсько-угорської родини Шубичів напередодні й на початку династичної боротьби в Угорському королівстві.

Ключові слова: Анжу, Шубичі, Угорське королівство, Папа Римський, Боніфацій VIII, династичне протистояння, Карл I Роберт.

Постановка проблеми. Події другої половини XIII ст. – початку XIV ст. мали важливе значення в історії Угорського королівства. Цей період позначений великими змінами як у політичному (послаблення вкоролівської влади правлячої династії Арпадів і посилення претензій на трон Анжуйської династії), так і в суспільному житті держави (зміна, існуючих на той час, суспільних відносин королівської влади з представниками магнатської верхівки, боротьба дрібного та середнього дворянства за свої права, активізація участі міст в суспільному житті).

Метою даного дослідження є вивчення і аналіз перебігу підготовки та консолідації сил представниками Анжуйської династії з

Неаполітанського королівства напередодні та під час початку боротьби Карла I Роберта за трон Угорського королівства. Вибір теми зумовлений тим, що по теперішній час вказане питання не отримало всебічного та ґрунтовного висвітлення в історичній науці.

Огляд джерел, досліджень і публікацій. Змістовними та детальними у плані вивчення суспільно-політичного становища земель Угорського королівства, зокрема його частини – королівства Хорватії, є праці доктора Центрального Європейського університету Мішо Петровіча [13]. В своїх дослідженнях, зокрема «Папи, прелати, претенденти. Роль високого духовенства Хорватії, Далмації та Славонії у боротьбі за угорський трон у XIV ст.», автор розглядає політику представників Папського престолу, Анжуйської династії та хорватського нобілітету, спрямовану на здобуття корони Св. Іштвана представником Неаполітанської королівської сім'ї. Значний інтерес до згаданого питання викликає праця Яноша Карачоня, присвячена історії угорських шляхетських родів. Автор провів фахове вивчення історії походження окремих родин, їхнього впливу на соціально – політичне життя Угорщини у XIII та XIV ст. [9]. Велику увагу до діяльності представників магнатської верхівки в зазначений період приділяє в своїх працях координатор Центру історичних студій з богемістики і словакістики, завідувач кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби ДВНЗ «УжНУ» Ліхтей І.М. [5].

Виклад основного матеріалу. У дослідженні розглядаються складні зв'язки між Папами, представниками церковної ієрархії Хорватського королівства та претендентами Анжуйської династії при дослідженні ролі, яку вони відігравали під час кризи на угорському престолі наприкінці тринадцятого та початку чотирнадцятого століття. Основна увага приділяється діяльності Святого престолу, спрямована на утвердження Карла I Роберта королем Угорщини. Основне дослідження зосереджується на стосунках між цим претендентом на корону та церковними структурами, а особливо прелатами єпархій середньовічної Хорватії, Далмації та Славонії та їх ролей, функцій і вірності, які раніше не були ретельно досліджені.

В вищезгаданому періоді відбулася криза центрального уряду, що сприяло поширенню папського впливу всередині Угорщи-

ни. Головною зброєю контролю церкви було призначення прелату. Ці тенденції відбувалися в межах церкви, де Папа мав вплив на виборчий процес, та використовував його в політичних цілях. Протягом династичних змагань, легітимність зазіхань претендента Анжуйської династії успішно поширювалася з єдиного центру, створеного скоординованими зусиллями папи Боніфація VIII, Карла I Роберта та прелатів Хорватії [9, р.391].

Анжуйська династія не з'явилися в Угорщині раптово. Ще за життя Андраша III римський папа Боніфацій VIII (1294-1303) робив ставку на представника Анжуйської династії Карла Роберта як на бажаного спадкоємця угорського трону [1, с.55].

У 1269 році попередник останнього Карл I Анжуйський, який щойно захопив трон Неаполітанського королівства, уклав союз із «молодшим королем» Угорщини Іштваном (майбутній Іштван V). Іштван одружив свого сина з онукою Карла, а свою доньку віддав за дружину спадкоємцеві Неаполітанського трону, майбутньому Карлу II Хромому (1282-1309). Для Карла Анжуйського ці дипломатичні кроки були частиною політичної гри, яку він проводив на шляху до підкорення земель, що розташовувалися навколо Адріатичного моря, а також давали його родині можливість в майбутньому претендувати на корону св.Іштвана [4, с.79.]. Зокрема, основна увага приділялася церковним єпархіям на півдні, митрополітам та їх суфраганам: архієпархіям Спліта (Хвар, Кнін, Крбава, Нін, Сень, Скрадін, Шибеник і Трогір) і Задару (Крк, Раб та Озор), а також Загребській єпархії (сурфаган архієпархії Калочі) [13, р. 4].

Ці єпархії виявили розбіжності між собою, які були результатом тиску з боку Анжуйської династії та Апостольського Престолу. Ключовим було те, що ці єпархії діяли в межах двох ідеологічних рамок. Однією з них було їхнє підпорядкування Риму, з якого надходили накази, а іншою – політика Угорського королівства, що поширювалася через місцеві єпархії. Причина таких розбіжностей крилася не тільки у самовпевненості представників угорських магнатських сімей, які вже давно втратили страх і повагу до священної особи короля, а й у давній боротьбі угорців проти намагань Святого Престолу та німецьких імператорів будь-що поставити Угорщину у ленну залежність. Оскільки протягом трьох

століть існування Угорського королівства його політичні еліти будь-що намагалися відстоювати свою незалежність від Святого Престолу та влади імператорів, кандидатура Карла Роберта, як ставленика папської курії була для них неприйнятна [2, с.151].

Основну роль у отриманні престолу Угорщини зіграла королева Марія Угорська. Її чоловік Карл II, король Неаполя, провів перші роки свого правління в каталонській в'язниці (1284-1288), і після звільнення приділяв всю увагу на встановлення миру між численними партіями Сицилії та Арагона. В цей період важливу роль у Королівстві Неаполя відігравали регенти, Роберт II д'Артуа і легат Джерардо Біанкі. Одночасно з цим, королева Марія, разом із її сином Карлом Мартелом, отримала більшу роль у політиці Неаполя. Вона опублікувала статут, в якому визнавали себе як *filia Regis Ungariae and vicar regent of Sicily* (регент Угорщини та регент Сицилії) [7, р.13-24]. Як призначений спадкоємець, Карл Мартел швидко здобув популярність, так як він очолював армію Анжуйського дому і виступав у ролі регента. Цілком можливо, що зв'язок Карла II з його сином і дружиною, а також Роберта II д'Артуа, що повернувся до Франції в жовтні 1291 року, дав Марії та Карлу Мартелу більший вплив у ситуації, що стосується Угорщини, і в той час як вплив королеви Марії часто затьмарювався, оскільки вона не була правителем, а тільки його дружиною [14, с.45-60].

У 1290 році Папа Римський Микола IV (1288-1292) був здивований внаслідок загибелі Ласла IV, адже він не отримав повідомлення про цю подію від угорського кліру. Перша реакція Папи полягала в тому, щоб відправити в травні 1290 року легата в Угорщину для вступу в прямі переговори з дворянством. Реакція двору Анжу в Неаполі була подібна реакції Папи. Вони направили трьох єпископів та чотирьох баронів, щоб взяти під контроль Угорщину, яка виявилася невдалою, проте в січні 1292 р. Карл Мартел Анжуйський був проголошений як претендент на престол. Проте його перші дії, спрямовані на отримання підтримки в Далмації провалилися після того, як міста Далмації дипломатично відмовилися його прийняти. У квітні Папа Микола помер, але це не мало вирішального впливу на рішення далматинських міст.

На цей момент міста вже прийняли владу Андраша III і підтримували його до самої смерті. Але Апостольський Престол продовжував політичні кроки, спрямовані на підтримку претендентів Анжуйської династії [13, с.12].

Так, спираючись на підтримку папської курії, сестра Ласло IV Куна Марія – дружина Карла Хромого, почала вимагати передачі угорської корони своєму синові Карлу Мартелу та шляхом пошуку таємних союзників серед угорської знаті вносити смуту в політичне життя Угорського королівства. Подальший розвиток подій для династії Анжу був пов'язаний з папською кризою спадщини. Під впливом зовнішніх впливів, що надходили з Франції, Неаполя та римських дворянських родин, на прийняття рішення Колегією кардиналів пішло два роки. Результатом цього стало обрання Целестина V, який незабаром піддався впливу Анжуйської династії. Анжу потребували м'якого кандидата, який би допоміг підтримати війну з Сицилією, а також свої зазіхання на східному напрямку. Целестин коронував Карла Мартела як короля Угорщини в Римі в 1294 р. Спираючись на підтримку угорських магнатів Угрин Чака та Шубичів, Карл Мартел розпочинає вторгнення в Далмацію, маючи на меті створити тут плацдарм для подальшої боротьби за угорський трон [12, с. 224.], але у 1295 році новий король помер. Це був серйозний удар для Анжу, оскільки Карл Мартел не був лише претендентом на угорський престол, але спочатку вступив на трон Неаполя, і його смерть поставила питання про правонаступництво Неаполя.

У той же час був обраний новий Папа. Ним був Боніфаций VIII, надійний радник Карла II та великий землевласник в Неаполі. Хоча перші роки його понтифікату пройшли в атмосфері францuzько-англійського конфлікту щодо оподаткування духовенства та підозр щодо його легітимність, головним чином через чвари з кардиналам роду Колонни, Боніфаций VIII був одним з найбільш енергійних середньовічних Пап [19, р.261-262].

Шляхом переговорів Боніфаций VIII та Карл II домовились: третій син успадкував Неаполь, що було підтверджено Папою в 1297 році, а син Карла Мартела - Карл Роберт успадкував претензії на Угорщину. Це рішення було результатом декількох факторів.

Неаполь перебував в стані незмінної війни з Сицилією, причому Карл II був понівечений і пошрамований війною, що означало, що у випадку його смерті чи недієздатності королівство потребуватиме дієздатного правителя. З іншого боку, Карл Роберт був ще дитиною, адже народився в 1288 році. Хоча Карл II підтримував дружні стосунки з далматинськими містами та хорватськими олігархами, здається, що після 1295 року він зайняв пасивну позицію, оскільки ініціатива була прийнята трьома особами: Папа Боніфаций VIII, королева Марія Угорська і Павло Шубич [6, с.497].

Індивідуальні дії вищезгаданих осіб мають сенс, коли розглядаються в контексті. Карл II перестав бути зацікавлений у перспективі отримання Угорщини і все більше турбувався війною з Сицилією. Батьківщиною королеви Марії була Угорщина, і вона забезпечувала основну частину дипломатичної та фінансової діяльності для Карла I Роберта після 1297 року, заклавши навіть свої дорогоцінності для залучення грошей. Папа Боніфаций VIII був великим землевласником Неаполя, але його інтереси виходили за кордони басейну Адріатичного моря. При цьому, він вважав розумним кроком підтримку дружньої династії на угорському троні. Залишається питання, що Шубичі могли отримати після прибуття Карла I Роберта. Анжу не мали жодних земельних володінь у Хорватії, тож вони могли лише підтвердити те, що присвоїли Шубичі в умовах послаблення королівської влади та магнатської анархії. Важливим фактором для них була торгівля з Неаполітанським королівством, яка приносила їм значні прибутки [8, р. 209 – 210].

Можлива відповідь може бути знайдена у безпосередньому спілкуванні між Шубичами та Святим Престолом, а також у питанні їхнього благочестя та вірності Апостольському Престолу. Брат бана Павла Шубича, граф Дьордь, неодноразово відвідував Рим у 1290 і 1293 роках, а в 1301 році Павло пройшов паломницький шлях до Риму [10, р. 131]. Ці контакти переконали Папу створити нову єпархію в Шибенику, з одного боку піднімаючи статус одного з важливих міст Шубичів на вищий рівень, а з іншого – посилюючи вплив на церковну ієрархію на території, в яких знаходились під безпосереднім контролем Шубичів. У листі до папи,

яке було відправлене близько 1300 року, бан Павло Шубич називає Хорватію папським феодалом з часів короля Звонимира, якому Папа Григорій VII надіслав корону, також зазначаючи, що ніхто не може вважатися законним царем Угорщини, поки він не буде підтверджений папою, і «це думка всієї Угорщини, за винятком духовенства та деяких інших». Угорщина вважалася Папою папським феодалом, оскільки Король Стефан увінчаний короною, надісланою йому папою Сильвестром II. Папська претензія в цьому питанні не відрізнялася від аналогічних випадків у інших країнах Європи [18, р.177].

В липні 1300 року, до берегів Далматинського узбережжя прибуває невеликий флот Неапольського королівства, який включав в себе тільки дві галери і один невеликий корабель. На їх борту перебували претендент на угорський трон Карл I Роберта, якому було 13 років, а також 150 бойових коней і дещо менша кількість озброєних вояків [16, р.82]. Це було кульмінацією більш ніж 10-річних спроб Анжуйської династії посісти угорський трон. Карл прибув у Спліт на запрошення Павла Шубича, володаря більшості Хорватії та Далмації. Це запрошення дало можливість Анжуйському дому відправити свого претендента. Лояльність цього підданно-угорського магната була забезпечена ще батьком Карла Роберта – Карлом II Неаполітанським, який оголосив всю Хорватію до річки Неретва спадковим володінням Шубичів. Процедура коронації Карла Роберта королем Хорватії дуже сильно підірвала позиції Андраша III та внутрішню стабільність королівства в цілому, оскільки частина країни визнала королем Карла Роберта Хорватія з 1102 року перебувала в персональній унії з Угорщиною та зберігала певні ознаки самоврядної території [3, с.79].

Невеликі деталі багато свідчать про планування цієї експедиції. Існував постійний брак коштів для підготовки флоту і Карл I Роберт був не готовий для висадки, оскільки у нього не було належного спорядження та чисельного супроводу, необхідного для початку військових дій. Лише після того, як його прадід Карл II був повідомлений про це, проблема була вирішена. При цьому, деякі деталі вказують на те, що певна частина його сім'ї не приділяла належної уваги, щодо подальшої долі Карла I Роберта [17, р. 59].

Смерть Андраша III у січні 1301 року не стала завершенням багаторічних зусиль Анжуйської династії в боротьбі за угорський трон. І хоча через чотири місяці після смерті останнього представника династії Арпадовичів, підтриманого більшістю нобілітету королівства, Карл Роберт був нашвидкоруч коронований в Естергомі тамтешнім архієпископом Грегором, давнім прихильником Анжу, цей акт не був визнаний більшістю магнатської верхівки країни. Новий король був коронований в Естергомі, а не в Секешфехерварі, як того вимагала давня традиція, крім того, обряд було проведено в чистому полі, просто неба, оскільки місто в той момент перебувало в руках супротивників нового короля, та й Грегор не мав справжніх королівських регалій, увінчавши голову Карла Роберта неповноцінною короною [5, с.49].

Якраз під час понтифікату Боніфація VIII боротьба пап за своє верховенство в Європі досягла апогею. Квінтесенцією цього процесу стала була «Unam Sanctum», озвучена папою Боніфацієм VIII на Соборі 1302 року, в якій була викладена теорія про безмежну владу пап. Згідно з її положенням, правителі християнського світу отримують свою владу завдяки папі, володіють нею з благословення та заради церкви. «За межами папської церкви немає спасіння» - цей принцип став новим наріжним каменем, що закріплював верховенство папи. Засвідчили це і тогочасні хроністи, які відзначали, що «з визнанням короля, даного їм папською курією, країна втратила б свободу» [11. р.169]. В даному випадку мова йшла про свободу угорських магнатів, непохитних та самовпевнених правителів своїх доменів, та вимог надати їм право самостійно обирати нового короля. Ще однією причиною небажання магнатів визнавати угорським королем неаполітанця Карла Роберта було їхнє побоювання, що його успіх обов'язково виведе на ключові пости в державі представників нового угруповання знаті, чужорідної етнічно, але через це абсолютно вірної новому монарху. Це призвело до спроб знайти іншого претендента на трон. І оскільки чоловіча гілка Арпадовичів вимерла, основна ставка робилася на представників жіночої лінії династії.

У травні 1303 року папа виносить своє остаточне рішення – населення Угорського королівства звільнялося від підлеглості

Ласлові V, а сама країна присуджувалась Карлу Роберту Анжуйському [15, р.845]. Незважаючи на те, що Карлу I Роберту довелося боротися кілька років, щоб зберегти свій трон, події періоду між 1301 і 1303 роками виявилися вирішальними. Пізніше папа Климент V завершив роботу Боніфація, відправивши свого легата Джентіле де Монтефіоре до Хорватії та Угорщини із складною місією, яка тривала з 1308 по 1311 р., під час якої кардинал працював над реформуванням місцевих церков і забезпечив легітимність престолу для Карла I Роберта.

Як впливає з вищенаведеного, претензії Анжуйської Неаполітанської династії були результатом багаторічної політики її представників щодо об'єднання земель басейну Адріатичного моря під владою цієї родини. Підґрунтям їхніх зазіхань стало стабільне становище Неаполітанського королівства в політичній системі Італії та Південної Європи в цілому. Впевненості у своїх силах Анжуйцям додавали тісні зв'язки з Папою та представниками римського кліру. Крім того, династична політика, яка тісно пов'язала Неаполітанських королів з династією угорських Арпадів, дозволяла сподіватися на підтримку частини світської та церковної еліти Угорського королівства та зрештою привела до перемоги Карла I Роберта в боротьбі за угорську корону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борецький-Бергфельдъ Н. История Венгрии въ средніе века и новое время. – СПб.: Изданіе Акц.общ. «Брокгаузъ-Ерфонъ», 1908. – 208 с.
2. Гергей Е. История папства / перевод с венгерского О.В.Громова. – М.: Республика, 1996. – 463 с.
3. Казаков О. О. Династична боротьба за трон угорського королівства на початку XIV століття / О.О.Казаков // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія». – Ужгород, 2013. – Випуск I (30). – С.73 – 79.
4. Казаков О. О. Питання спадкування угорського трону на початку XIV століття і позиція папської курії О.О.Казаков // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія». – Ужгород, 2016. – Випуск I (34). – С.75 – 81.
5. Ліхтей І.М. Боротьба чеського короля Вацлава II за гегемонію в Центральній Європі (1301-1305) // Збірник наукових праць з

- проблем давньої і середньовічної історії та етнології. – Ужгород, 2008. – Вип.2. – С.46 – 68.
6. Adulafia D. The Italian South / David Adulafia // The New Cambridge Medieval History. – Volume 6: c.1300–c.1415., ed. Michael Jones. – Cambridge University Press, 2008. – P.488 – 514.
 7. Bak J.M. Roles and Functions of Queens in Árpáadian and Angevin Hungary (1000–1386 A.D.) / János M. Bak // Medieval Queenship / Ed. John Carmi Parsons. – Stroud: Sutton, 1998. – P. 13-24.
 8. Fine J. V. A. The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conques / John V. A. Fine, Jr. – Michigan: The University of Michigan Press, 1994. – 683 p.
 9. Karácsonyi J. A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig / János Karácsonyi. – Budapest: Kiadó a Magyar Tudományos Akadémia, 1900. – 464 p.
 10. Karbić D. Diplomacy of the Šubići Regarding Relation between Neapolitan Angevins, the Papacy and Venice at the End of the Thirteenth and in the First Decades of the Fourteenth Century / Damir Karbić // La diplomatie des États Angevins aux XIIIe et XIVe siècles / Diplomacy in the Countries of the Angevin Dynasty in the Thirteenth-Fourteenth Centuries, ed. by Zoltán Kordé and István Petrovics. – Rome-Szeged, 2010. – S. – S.125 – 140.
 11. Képes krónika = Chronicon pictum. – Budapest: Magyar Helikon Könyvkiadó, 1964. – 201 p.
 12. Perniš J. Svätostefanská koruna na dražbe ambícií. Anjouovci v zápase dynastií o dedičstvo. Arpádovcov (1290–1310) / Jaroslav Perniš. – Martin: Vydavateľstvo Matice slovenske, 2004. – 94 s.
 13. Petrović M. Popes, Prelates, Pretenders: The Role of the High Clergy of Croatia, Dalmatia and Slavonia in the Fight for the Hungarian Throne in the Fourteenth Century. MA Thesis in Medieval Studies / Mišo Petrović. – Budapest: Central European University, 2015. – 102 p.
 14. Queens and Queenship in Medieval Europe / Ed. Anne Duggan. – Woodbride: Boudel Press, 1997. – 357 s.
 15. Regesta diplomatika nes non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (1253 - 1310) / Ed. Josef Emler. – Praha, 1882.
 16. Sroka Stanisław A. Methods of Constructing Angevin Rule in Hungary in the Light of Most Recent Research. / Stanislaw A. Sroka // Quaestiones Medii Aevi Novae1 (1996). – P. 77–90.
 17. Thuróczy John. Chronicle of the Hungarians / Edited by János M. Bak. – Bloomington: Indiana University 1991. – 235 p.

18. Ullmann W. A Short History of the Papacy in the Middle Ages / Walter Ullmann. – London: Harper and Row, 1972. – 389 p.
19. Ullmann W. Law and Politics in the Middle Ages: An Introduction to the Sources of Medieval Political Ideas / Walter Ullmann. – Ithaca, New York: Cornell University Press, 1975. – 320 p.

**THE INFLUENCE OF THE APOSTLE'S THRONE ON OF THE
MAGNATES OF THE HUNGARIAN KINGDOM IN THE CONDITIONS
OF DOMESTIC CONFLICT IN THE COUNTRY (SECOND HALF OF XIII
– BEGINNING OF XIV CENTURY)**

Alexander KAZAKOV (Uzhhorod, Ukraine)

Summary. *This article sheds light on the relationship between the representatives of the Neapolitan Anjou Dynasty, the Holy See and the Croatian-Hungarian family of Šubič before and at the beginning of the dynastic struggle in the Hungarian Kingdom.*

Keywords: *Anjou, family of Šubič, Hungarian kingdom, Pope, Boniface VIII, dynastic confrontation, Carl I Robert*

УДК 94(437)(=411.16)« 13»

СТАНОВИЩЕ ЄВРЕЇВ У ЧЕСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIV СТОЛІТТЯ

Юліанна СЕНИЧ (Ужгород, Україна)

Сенич Юліанна. Становище євреїв у Чеському королівстві в першій половині XIV століття; 11 стор., кількість бібліографічних джерел – 39, мова українська.

Резюме. У статті висвітлено історію євреїв в період діаспори в регіоні Центрально-Східної Європи та становище євреїв в Чеському королівстві за часів правління Яна Люксембурга. З'ясовується статус євреїв та ставлення Яна Люксембурга до єврейської общини. Значну увагу приділено політиці «євреї як джерело прибутку», після якої значна частина території Моравії та Богемії була заселена євреями.

Ключові слова. *Statyta Judaerum, servi camerae regis, Пршемисл Отакар II, Ян Люксембурзький, Моравський маркграф Карл, Моравія, Богемія, сегрегація, лихварство, єврейські общини, антиєврейські погроми.*

Історія єврейського народу охоплює майже чотири тисячі років протягом яких взаємодіяв із сотнями іншими народами. Особливо після іудейсько-римської війни, внаслідок якої євреї були розсіяні по всьому світу та настав період існування єврейських общин в діаспорі. Так, нащадки військових полонених іудейсько-римської війни поселились в Персії, Північній Африці, Південній Європі, а також в римських поселеннях Рейнської області та Австрії. Щодо Центральної Європи, то єврейська община також тут розселилась. Як вдало підкреслює Ярослав Межнік: «острівець нехристиянського населення в християнській Центральній Європі» [28, s.152]. Не виняток Чеське королівство. Достовірне й більш ймовірне, на думку більшості істориків, повідомлення про євреїв на території Богемії та Моравії читаємо в (965-966) єврейського купця та дипломата Ібрагіма ібн Якуба, де

він пише про Прагу й згадує серед іншого, присутність євреїв у місті [30, s. 11; 23, s. 8].

Загальновідомо, що часи раннього середньовіччя євреї разом з арабами та греками мали монополію в зовнішній торгівлі. Єврейські купці прийшли на історичні чеські землі, мандруючи Дунайським торговим шляхом, й з часом за певних обставин осідали в місцях транзитної торгівлі (княжні ярмарки в Брно, Оломоуце, Зноймо, Празі). Основна причина появи єврейських купців в Центральній-Східній Європі, це угорці, які в X столітті зайняли територію сучасної Дунайської низовини. Відповідно торговий шлях змістився на північ в напрямку Праги. Сформувалася нова торгова секція Прага-Краков-Київ, яка була під контролем чеських королів до XI ст., поки торговий шлях знову не повернувся в район Дунаю. Протягом століть євреї, які жили в Чеському королівстві сприяли розвитку внутрішньої торгівлі та ремісничого бізнесу, ймовірно внесли значний вклад в становлення та розвиток чеської чеканки монети. Дослідник Вацлав Томек зазначає, що євреї користувалися «дещо більшою серйозністю в найдавніші історично відомі часи, ніж в будь-який пізніший час». Адже, їх вважали іноземцями, які вільно могли вибирати місто для проживання, ремісничу діяльність, купувати землю, будинки, вони виступали в якості фінансових радників, лікарів, а іноді навіть вищих судових чиновників в суді. Їх муніципалітети, здавалося, мали повну внутрішню автономію [30, s.12-14]. Однак, правове положення євреїв, як в країнах Західної Європи так на чеських землях практично юридично не регламентувалося до XIII століття. Історикам відоме найраніше законодавство по відношенню іноземців в Чеському королівстві в привілеї Вратислава II (1061-1092), на які згодом посилався Собеслав II (1174-1178). Однак, Собеславський привілей гарантував значну автономію в особистих, адміністративних та ділових справах німецьким поселенцям під замком. Можливо, подібні привілеї були і для євреїв, виходячи з їх становища. Але подібні привілеї та відсутність правового захисту протягом XI - XII століть не захистили єврейський народ від принципу «хрещення або смерть» в Празі та Брно під час першого хрестового походу (1096-1099). Серед хрестоносців була поши-

рена думка про те, що нема необхідності відправлятися на Святу Землю, коли вбивці Ісуса були під рукою. Іншими ідеологічними мотиваціями погромів в XII-XIII століттях були також звинувачення в чумі, отруєння колодязів, ритуальні вбивства християнських дітей, наклеп на символи християнської віри [30, s.14-18; 23, s. 8].

Правове положення євреїв в християнському суспільстві доречі змінювалось в XIII столітті, після засідання 4-го Латеранського собору 1215 р., який підтвердив повну сегрегацію єврейського народу на християнських землях, які були оголошені на 3-му Латеранському соборі в 1179 року. Положення собору передбачали наступне: посилаючись на кодекс імператора Феодосія II (V століття), а також на резолюцію Нікейського собору 325 року і вище згадуваного, євреї вважалися «рабами та бранцями Римської імперії», євреям заборонялося мати будь які справи з християнином; євреї повинні носити спеціальну одягу, щоб ідентифікувати їх з першого погляду з боку християнського населення; євреям було дозволено жити лише у спеціально визначених для них кварталах (італійське слово «гетто»); їм дозволялося позичати гроші під відсотки – єдиний законний спосіб до існування (церковники пояснювали це, посилаючись на схоластично-канонічні принципи кредитування та лихварства); з іншого боку, євреям не дозволяли займатися землеробством, їм не дозволяли володіти землею; більшості ремесел також заборонялося, які могли конкурувати з християнськими ремісниками за межами гетто; виключення євреїв з органів державної влади та заборона новонаверненим повертатися до віри; були позбавлені права на самооборону.

Таким чином, євреї стали особливою групою людей, що стояли поза існуючою ієрархією та відтиснуті на край суспільства. Нав'язана професія лихварства призводила до постійних суперечок з неєврейським населенням, які закінчувались грабуванням, вбивством євреїв та паплюження синагог й кладовищ. Ця ситуація породила ряд папських булл, положень канонічного права і привілеїв окремих монархів, які повинні були забезпечити вільне дотримування єврейським народом культу, збереження їх традицій та звичаїв й загальну правову визначеність [30, s.20-22].

В чеському королівстві становище євреїв регулювалося привілеєм Пршемисла Отакара II (1253-1278) *Statuta Judaerum*, що забезпечило єврейській общині королівський захист і певний ступінь самоврядування. Дата створення *Statuta Judaerum* точно не відома, позаяк оригінальний документ не був збережений, і його текст відомий з більш пізніх документів. Так, в тексті опублікованому Карлом IV згадується 1254 рік, проте, Пршемисл Отакар II використовує документ тільки в 1262-1269 роках (підтвердження привілею в м. Брно 1268 р.), тому, історик Яна Захова датує привілей до 1262 роком [33, s.177-187; 35, s. 71-74].

Текст *Statuta Judaerum* написаний на основі документа, виданим в 1234 року Фрідріхом II, герцогом Австрії та Штирії. *Statuta Judaerum* був виданий у Відні й зміст привілею поширювався на території підвладні Пршемислу Отакару II, а саме Чеське королівство, Маркграфство Моравії, герцогство Австрія та герцогство Штирія. Згодом він став міжнародним: деякі сілезькі князівства отримали цей привілей, а пізніше, можливо, Польща, де 1264 року князь Болеслав Благочестливий видав хартію, яка відкрила двері євреям, яких переслідували в Західній Європі [2, s.233-237; 5, s.7-8; 18, s. 3-4; 23, s. 8-9; 30, s.23].

Statuta Judaerum найфундаментальний законодавчий акт, який регулював правове становище євреїв на чеських землях в часи середньовіччя. *Statuta Iudaeorum* є першим відомим текстом, який розглядає положення євреїв як *servi camerae regis* (слуги королівської палати). Хоча вперше фразу *servi camerae* використав Фрідріх II. [4, s.72]. Це означало, що вони були прямими підданими короля, який гарантував їм захист, обіцяв свободу релігійного життя і дозволяв торгувати грошима. Задля обіцяного захисту та привілеїв єврейська громада була зобов'язана платити королівські податки (і інші пільги, якщо це необхідно) й надавати кредити. Ці відносини були створені для запобігання нападам на єврейське населення, а також для забезпечення доходів Королівської палати. Адже, *Statuta Judaerum* розглядає напад на євреїв і єврейську власність як напад на королівську палату. Вони стверджують, що той, хто вбиває єврея, повинен бути покараний, а той, хто заподіює йому біль або б'є його, пови-

нен заплатити високий штраф королівській палаті й, крім того, жертві [34, s.134-143].

Завдяки *Statuta Judaerum* становище єврейського населення на чеських землях в XIII столітті було «найкраще юридично захищеним в європейському масштабі» [30, s.23-25].

Єврейський привілей завжди був в силі до кінця правління правлячого короля. Нові правителі повинні були їх підтверджувати, але не задарма. *Statuta Judaerum* був підтверджений Вацлавом II (1283-1305) мабуть, на початку свого правління на прохання єврейської общини Знойма [30, s.31-32; 32,s.1034]. Після неочікуваної смерті Вацлава III (1305-1306) наступив період нестабільності на чеських землях, і єврейське населення також знаходилося в стані правової невизначеності. Обрання нового короля Яна Люксембурга (1310-1346) ознаменував для євреїв можливість підтвердити свій правовий статус. Яскравим прикладом цього прагнення є урочисте вітання Яна Люксембурга в 1311 року, який їхав з дипломатичним візитом до Моравії. Перед брамою до міста Брно єврейська община міста вийшла зустрічати короля із співами на івриті та Десятьма заповідями [19, s.174; 36, s. 314]. Саме тут в головному місті Моравії Ян Люксембурзький 18 червня 1311 року підтвердив всі існуючі привілеї Моравського маркграфства, так звані інавгураційні дипломи. На жаль, *Statuta Judaerum* не був прямо згаданий. Натомість, ми знаємо, що офіційно підтвердив єврейський привілей Карл IV в 1356 році та Вацлав IV в 1393 році [31, s. 366-368; 33, s.177-187]. Однак дії короля Яна свідчать про прихильність принципам, викладеним у вищезгаданому законодавстві. Підтвердженням цього є те, що в більшості відомих документів першої половини XIV століття євреї перебувають в статусі *camerae regis*.

Засновник нової іноземної династії в Чеському королівстві Ян Люксембурзький став носієм нових звичаїв. Відповідно основна ідея державного управління іноземного короля була направлена на прославлення та прогрес Чеського королівства шляхом зовнішньої дипломатії. Так, більшу частину свого правління Ян Люксембурзький провів за межами Чеського королівства, втручаючись в різноманітні європейські конфлікти задля того, щоб отримати імперську корону. Така зовнішня політика занадто до-

рого обійшлася Чеському королівству. Король завжди потребував кошти на військові кампанії й не обмежувався щорічними податками які визначали йому снем, але вдавався до довільних поборів з городян, духовенства, євреїв. Значна частина цих грошей була витрачена Яном Люксембурзьким в далеких країнах від Чеського королівства [1, s. 40-47; 28, s. 34; 39; 38, с. 55–56]. Так, в травні 1336 року Ян Люксембурзький прибув до Праги за коштами для литовського походу. Значну частину грошей король отримав від євреїв, шляхом арештів празьких євреїв задля викупу й насильно захопив приховану власність Празької синагоги, яка складала біля 2 тисяч празьких гріш золотом та сріблом. Після цього всі євреї які проживали на чеських землях змушені були сплатити додатковий податок [17, s.6; 19, s.331-332; 36, s. 602–604].

Протягом правління Яна Люксембурга формується так звана концепція євреїв як джерело прибутку розроблена та втілена в життя сином короля маркграфом Моравії, а згодом співправителем Карлом. Згідної неї, маркграф та король підтримували поселення євреїв в більшості королівських міст, особливо моравських. Причина проведення такої політики, була пов'язана з тим, що економічне становище королівства на 20-30-ті роки XIV століття було скрутним, більшість королівських володінь були продані чеській та моравській знаті, і євреї в економічних планах Карла виступали в якості грошового мішка, який зможе стабілізувати королівську скарбницю та економіку королівства. Надії були виправдані, позаяк єврейський податок становив досить значну частину королівського доходу.

Саме величезна сума грошей, яку можна зібрати у євреїв, пояснює, чому церковні установи і знать також прагнули влаштувати їх в містах. Так, 9 серпня 1322 році Ян Люксембурзький надав оломоуцькому єпископу Конраду привілей, який дозволяв йому поселити по одного єврея (тобто одну єврейську сім'ю) в єпископських містах Світави, Могельніце, Кромержжиз і Вишків. Одночасно король передав єпископу право берегти та захищати євреїв й збирати плату з єврейського населення, яке відповідно підкорялось єпископу. В Оломоуці євреї проживали з X століття. Згідно документа в якому вперше згадуються євреї разом з місцевими жителями виконували всі обов'язки міста. [29, s. 451; 7, s.159; 21,

s. 295]. Щодо міст Світави та Вишків є певні сумніви, щодо проживання тут євреїв в XIV столітті. В хроніці «Історія міста Світави» не повідомляється про перебування євреїв в даний період, натомість наголошується, що євреям було заборонено проводити ніч в місті до 1848 року. Євреям, у яких були ділові чи професійні справи протягом дня, приходилося ночувати в передмісті або в ближніх селах. Щодо Вишкова, то єврейські поселення не викликали особливого інтересу, оскільки в середньовічних джерелах євреї даного міста представлені рідко [25, s. 568; 26, s.4].

Є підстави вважати, що й решта знать отримали такі привілеї для своїх міст і селищ. Адже, євреї зареєстровані, наприклад, в містах Євічко, Градек, поблизу Знойма, Босковіце, Славкові, Подівін [28, s.153].

Євреї міста Угерске Градіште, як джерело прибутку згадуються в документі від 1343 році, згідно якого моравський маркграф Карл давав місту щорічні надходження від гонорарів, сплачених йому євреями, що живуть в Угерській Градіште, на утримання стін. Крім того, ця хартія є першим свідченням єврейського поселення в цьому місті [9, s.384-385]. Такі ж податки на користь міста сплачувала єврейська община Брно. Згідно хартії 1333 року, Ян Люксембурзький постановив, що євреї міста повинні внести четверть розходів на будівництво та утримання фортифікації міста [23, s. 10; 8, s. 355]. Час, коли євреї оселилися в Брно, точно не відома, вони, безумовно, жили тут за часів правління короля Пршемисла Отакара II, перший письмовий документ єврейського поселення в Брно датується 1273 роком [4, s.99]. Підйом міста, який почався в першому десятилітті XIV століття, збільшив його здатність заробляти на життя і привів до поступового поліпшення його матеріального і правового положення. Єврейська громада Брно, в цей час вже мала респектабельну кількість людей, яке виросло до середини цього століття, про що свідчить вище згадувана хартія короля. З середини століття кількість євреїв збільшилась ще, завдяки документу виданим Карлом в червні 1345 року. Карл надав повноваження війту та суддям міста Брно поселяти євреїв та їх сім'ї, не зважаючи звідки вони приїхали (більшість біженців з Священної Римської імперії) та захищати їх права. Карл призначив

людину, яка мала право збирати щорічні подати за проживання з євреїв. Те, що чисельність євреїв в Брно, після 1345 року збільшилась, підтверджує документ від 1348 року. Єврейська община зуміла заплатити податок в сумі 100 празьких гріш, а євреї із Оломоуца та Знойма тільки 40 празьких гріш [6, s.138-139; 11, s. 443].

Необхідно зазначити, що Карл Люксембурзький розумів, що євреї є однією з причин економічного розвитку міст. У зв'язку з цим він звернув свою увагу на місто Їглава, жителі якого шукали підтримку у виробництві тканин і обробці бавовни. Для того, щоб підняти тодішню текстильну промисловість в м. Їглові та примножити необхідний капітал, Карл 25 серпня 1345 році видав документ, який звільняв євреїв, які приїхали в м. Їглаву від їх попередніх обов'язків, насамперед з міста Брно. Внаслідок це спричинило збільшення числа євреїв в місті [23, s.10; 20, s.243; 12, s.451-452].

Згідно наявних документів в Богемії проводилася відповідна політика, щодо розселення євреїв та надання їм привілеїв. Так, від 18 квітня 1341 року Ян Люксембурзький дозволив місту Чеське Будейовіце, що на півдні від Чехії прийняти двох євреїв із сім'ями та звільнив їх на 10 років від всіх податків, натомість євреї змушені були платити королівському місту щорічний відсоток, який використовувався для ремонту міських стін. За часів правління Карл звільнення від сплати будь-яких податків для євреїв було 12 років, це було у випадку заселення Нового міста в Празі 1348 року. Тоді ж євреям надали такі ж самі пільги, що й християнським поселенцям. Згідно документа виданого 10 червня 1341 року, подібне зрівняння прав та свободи з християнськими мешканцями були надані євреям з міста Хеб [14, s. 346-347; 15, s. 352-353; 30, s.35].

Безперечно в Празі, знаходився найбільший за розмірами та кількістю проживання єврейське поселення – Празьке єврейське місто (Йозефов) на правому березі Влтави – Старе місто. Йозефов був важливим релігійним, культурним, економічним, політичним та судовим центром чеських євреїв. Адміністративний та релігійний центр єврейського міста розташовувався навколо Старо-нової синагоги. Будівництво якої завершилося в другій половині XIII століття і збереглося до наших днів і, таким чином, є однією з найстаріших функціональних синагог в Центральній Європі [30, s. 383-387].

Юридичне становище євреїв в чеському королівстві як згадувалось вище регулювалося привілеєм Пршемисла Отакара II Statyta Judaerum, який проголошував рівність між християнами та євреями в суді. Як правило автономним єврейським судам дозволяли розглядати тільки звичайні справи між євреями. Суперечка між євреями вирішувалася не міським магістратом, а королем, принцом або головним камергером. Кримінальні справи між євреєм та християнином розглядались королем або призначений королем людина (Judex Judaerum). Якщо між євреями і християнами виникали будь-які суперечки, то справа залежала від того, хто пред'явив позов: його подав християнин, його судили в єврейському суді, якщо він був євреєм, то в муніципальному суді. Міські суди зберігали за собою право карати євреїв у випадках, коли вони скоювали злочини, наприклад крадіжка.

В першій половині XIV століття в Чеському королівстві дотримувались сегрегації. Євреї жили в окремих кварталах (гетто), носили спеціальний одяг. Між християнами і євреями заборонялись будь-які інші справи, які не стосувались ділових питань. Згідно міському законодавству Їглави з кінця XIII століття, карали за статеві зноси між євреями та християнами.

Основним джерелом прибутку для євреїв – позичання грошей під відсотки. Однак чеські та моравські єврейські общини не були соціально однорідні. В різних кварталах і навіть в багатому Празькому єврейському місті спостерігалось непропорційність соціальної структури, більше бідних, ніж багатих. Такий стан речей пояснюється тим, що євреїв, згідно церковних та світських указів, виданих в XII – XIII столітті, витіснили з торгівлі, яка була джерелом для існування та обмежили в ремісничій справі за межами їх проживання. Не всім вдавалось займатись вигідним лихварством, а великі єврейські фінансисти були дуже вузьким прошарком населення в єврейських общинах. Тим не менш, зустрічаються поодинокі випадки. Наприклад, в Брно від 1343 року було внесено зміни щодо угоди між єврейськими та християнськими м'ясниками. Згідно нових положень євреям було дозволено продавати задню частину туші християнам, яке вони не могли їсти через релігійні правил, але продавати передню (кошерну)

частина тільки євреям [10, s. 332]. Серед євреї було чимало спеціалізованих лікарів. Євреї-кредитори міста Брно починаючи з 1343 року мали можливість придбати земельну власність як за межами свого кварталу, так і в сільській місцевості. Безсумнівно, між євреями існували великі соціальні відмінності, але в XIV столітті не було джерел, які могли б розказати більше про соціальний склад єврейської громади [6, s.138; 28, s.154; 30, s. 288-358]. Однак, оперуючи наявними письмовими джерелами, можна з упевненістю виділити основні тенденції:

- з розвитком середньовічного міста в XIII – XIV століття єврейська община стала частиною майже кожного великого міста в Чехії та Моравії;
- ущільнене проживання єврейського поселення на півдні Моравії і в районі на північний захід від Оломоуца;
- єврейські общини на середину 14 століття проживали у Моравії в 20 населених пунктах (Брно, Оломоуц, Бзенец, Іванчіце, Їглава, Кромержиж, Пржеров, Вишків, Зноймо, Тржешть, Ёмніце, Могельніце, Світави, Євічко, Босковіце, Славков, Подівін, Градек, Особлага, Угерске Градіште), у Богемії в 13 королівських та підданських містах (Прага, Часлов, Домажлице, Чеське Будейовіце, Чеський Крумлов, Гавличкув Брод, Хеб, Індржихув-Градец, Колін, Лоуни, Плзень, Страж, Тахов)
- число євреїв в кожному місці було невелике, в невеликих містах було всього кілька сімей, в великих містах Прага, Брно, Оломоуці, Їглові, Зноймі проживало від 100 до 200 євреїв;
- там, де було більше євреїв, більшість з них жили разом на єврейських вулицях, кварталах, які були всередині міських стін; проте деякі євреї жили в передмісті
- в кредитній справі євреї залишались монополістами [3, s. 44-45; 17, s. 45-179; 28, s. 153-154; 31, s. 639].

Незважаючи на захист монархів, євреї завжди були в небезпеці. Більшість євреїв ставали жертвами лихварської справи. В лихварстві були дві сторони медалі, одна робила євреїв терпимим, інша занадто ненависними. Король збільшував свій дохід, підтримуючи єврейське поселення. Гроші які надходили в королівську палату від євреїв були, насамперед від населення, яке все

більше заборгувало. Євреї були тільки посередником. Згідно із записами міської книги Брно, велика частина боргів становила близько однієї празьких гріш, за таку ціну тоді можна було купити 11 овець або 4 бареля пива. Саме за високі відсотки простолюдін та й бюргер ненавиділи євреїв. Так, в 1324-1325 роках мешканці Праги переслідували багатих євреїв через великі позики. Крім того християн турбувало те, що вони різні. Такий розвиток подій негативно відбився на ставленні християнського населення до євреїв, як правило створювались антиєврейські настрої, які закінчувались самосудом, а саме в 1321 році на вогнищі спалили п'ять-сім євреїв [5, s.27-33; 27,s.301; 28, s. 155; 22].

У зв'язку з цим євреї Чеського королівства в XIV столітті пережили чергову хвилю антисемітизму та ксенофобій з часів хрестових погромів. В першій половині XIV століття антиєврейські настрої вибухнули в Західній Німеччині (в Швабії, Франції та Ельзасі) і поступово просунулись далі на схід в тому числі в Чеське королівство. У чеських і австрійських хроніках згадується, що євреї піддавалися переслідуванням в Богемії та Моравії з 1336 по 1338 роки. Це переслідування задокументовано в Ємніцах та Празі, під час якого в столиці спалили 53 єврея (1336), Зноймі, Індржихув-Градец, Градек, Пльзень (1338) [16, s. 579; 17, s. 82; 22; 24, s. 251; 28, s.155; 30, s. 32]. Другий погром був викликаний Чорною смертю, що вирувала в Західній Європі на рубежі 40-х і 50-х років. Розвиток цієї епідемії супроводжувався спалахом релігійної істерії. Процесії несамовитих спокутувальників, які намагалися вмилоствити Бога та відвернути «чорну смерть» самобичуванням, вешталися з міста до міста, сіючи паніку, істерію та розносячи інфекцію. Ці релігійні фанатики безглуздо звинувачували євреїв в отруєнні колодязів та спричиненні епідемії. Знавісіла пропаганда стала причиною винищення євреїв у містах Вроцлаві (1349 році) в Хебі та Празі (1350 році). Особливістю цих двох погромів в першій половині XIV століття, було те, що таку різанину радо вітали бюргери, які заздрили економічному добробуту єврейських купців і фінансистів, і заохочував простолюдін до вбивств, щоб у такий спосіб позбутися боргів єврейським банкірам та збагатитися маєтністю замордованих євреїв [30, s. 28-38; 37].

Відповідь правлячої верхівки на подібні заворушення в містах залежала від особистої вигоди. При аналізі документа від 1338 року виданим від імені Яна Люксембурга та Карлом для міста Пльзень, бачимо зацікавленість короля в припиненні переслідувань та вбивств євреїв та наказ для війта й присяжних міста розпочати справедливе розслідування й покарати винних тілесно. Зацікавленість королівської родини пояснюється тим що, Пльзень знаходився на перехресті торгових шляхів і головним чином на маршруті з німецьких земель до Праги, що зробило його третім за величиною та найважливішим містом після Праги та Кутної Гори [13, s.328-329]. В роки чорної чуми країна потребувала миру, і першим завданням нового короля було покласти край цим сум'яттям. Карл, однак, діяв неквапом і не відмовився від певних прибутків для королівської казни унаслідок загибелі заможних купців. Він став енергійнішим тільки тоді, коли заворушення досягли його спадкових доменів. Він звернувся до Климента VI з проханням засудити та заборонити громади флагелантів [37].

Відтак, можна впевнено стверджувати, що становище євреїв на землях Чеського королівства протягом першої половини XIV століття було відносно стабільне. В більшості зберігало елементи попередніх років, але було чимало нововведень. Якщо в період політичної нестабільності, в кінці правління династії Пршемисловичів, розвиток єврейського розселення на чеських землях був уповільнений, то із утвердженням нової династії Люксембургів на чеський престол цей процес отримав новий імпульс. Насамперед, завдяки моравському маркграфу Карлу, який зумів розгледіти в євреях одну із ланок економічного збагачення королівської палати. Таким чином, ми спостерігаємо різке збільшення єврейських общин, саме в Моравії. Незважаючи на те, що єврейський привілей *Statuta Judaegum* не був підтверджений, євреї все ж таки були підданими короля, та знаходилися під його захистом. Однак, такий захист був відносний і залежав від особистої вигоди короля, не випадково євреї мали статус *servi camerae regis*. Особиста вигода короля простежується під час єврейських погромів, ідеологічні мотиви яких, на жаль, залишилися незмінними у світогляді простого населення часів середніх віків і деякі з них перекочували в нові часи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Antonin R. Ideál panovnické moci v narativních pramenech // Dvory a rezidence ve středověku II. – Praha: Historický ústav, 2008. – S. 401-417.
2. Aronius J. Regesten zur Geschichte der Juden im fränkischen und deutschen Reiche bis zum Jahre 1273. – Berlin: Leonhard Simion, 1902. – S. 233-237.
3. Atlas Českých dějin Díl 1, Do r. 1618. / 1. Vyd, Eva Semotanová. – Praha, 1998. – 88 s.
4. Bretholz B. Geschichte der Juden in Mähren in Mittelalter / 1. Theil (bis zum Jahre 1350). – Brün, Prag, Leipzig, Wien: Rudolf M. Rohrer, 1934. – 163 s.
5. Bretholz B. Quellen zur Geschichte der Juden in Mähren von XI. bis zum XV. Jahrhundert (1067-1411). – Prag: Taussig u. Taussig, 1935. – 308 s.
6. Brunner M. Geschichte der Juden in Brünn // Die Juden und Jugemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart. – Brün: Jüdischer Buchund Kunstverlag, 1929. – S. 137- 172
7. Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VI. (1307-1333) / Příprava vydání Josef Chytil. // Číslo CCXIII. – Brün: Nitsch & Grosse, 1854. – S.159.
8. Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VI. (1307-1333) / Příprava vydání Josef Chytil. // Číslo CDLXV. – Brün: Nitsch & Grosse, 1854. – S.355-356.
9. Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VII. (1334-1349) / Příprava vydání Josef Chytil. // Číslo 530. – Brün: Nitsch & Grosse, 1858. – S.384-385.
10. Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VII. (1334-1349) / Příprava vydání Josef Chytil. // Číslo 458. – Brün: Nitsch & Grosse, 1858. – S.332.
11. Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VII. (1334-1349) / Příprava vydání Josef Chytil. // Číslo 608. – Brün: Nitsch & Grosse, 1858. – S.443-444.
12. Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VII. (1334-1349) / Příprava vydání Josef Chytil. // Číslo 619. – Brün: Nitsch & Grosse, 1858. – S.451-452.
13. Codex juris municipalis regin Bohemiae II. Sbirka pramenů prava městského království Českého (1225-1419)./ Příprava vydání Jaromír Čelakovský. // Číslo 205. – Praga, 1895. – S. 328-329.
14. Codex juris municipalis regin Bohemiae II. Sbirka pramenů prava městského království Českého (1225-1419)./ Příprava vydání Jaromír Čelakovský. // Číslo 220. – Praga, 1895. – S. 346-347.

15. Codex juris municipalis regni Bohemiae II. Sbirka pramenů prava městského království Českého (1225-1419). / Příprava vydání Jaromír Čelakovský. // Číslo 226. – Praha, 1895. – S. 352-353.
16. Einhort H. Geschichte der Juden in Znaim. // Die Juden und Jugengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart. – Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929. – S. 579-586.
17. Fiedler J. Židovska památky v Čechach a na Moravé. – Praha, 1992. – 200 s.
18. Heinrich F. Die Einwanderung der Juden in Mähren. // Die Juden und Jugengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart. – Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929. – S.1-8
19. Fontes Rerum Bohemicarum, tom IV. / Jozef Emler (ed.) – Praze: Národní Františka. Palackého, 1884. – 571 s.
20. Gold H. Geschichte der Juden in Iglau. // Die Juden und Jugengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart. – Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929. – S. 243-248.
21. Gold H. Geschichte der Juden in Kremsier. // Die Juden und Jugengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart. – Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929. – S. 295-301.
22. Gottheil R., Grunwald M., Kurrein A. Bohemia // Jewish Encyclopedia. Dostupné online [http://www.jewishencyclopedia.com/articles/3472-bohemia]
23. Grünfeld M. Äußerer Verlauf der Geschichte der Juden in Mähren. // Die Juden und Jugengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart. – Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929. – S. 8-23.
24. Hruschka R. Geschichte der Juden in Jamnitz. // Die Juden und Jugengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart. – Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929. – S. 251-267.
25. Kanter F. Geschichte der Juden in Zwittau. // Die Juden und Jugengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart. – Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929. – S. 286 – 591.
26. Klenovský J. Židovská obec ve Vyškově a její hřbitov. – Vyškov: Martin Čech, 2009. – 22 s.
27. Kronika Česká IV. R. 1254-1347 Čechy královské. Václav Hájek z Libočan. / Vydal V. Flajšhans. – Praha, 1933. – 410s.
28. Mežnik J. Lucemburská Morava. – Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. – 562 s.
29. Oppenheim B. Geschichte der Juden in Olmütz. // Die Juden und Jugengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart. – Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929. – S.451-457.

30. Pěkný T. Historie Židů v Čechách a na Moravě. / 2. vyd. Praha: Sefer, 2001. – 702s.
31. Privilegium a rege Wenceslao IV Judaeis impertitum. 1393. 14 junii // Codex juris Bohemici II/3. / Příprava vydání Hermenegild Jireček. – Praha: Fried. Tempsky, 1889. – S. 366–368.
32. Regesta diplomatica nec nos epistolaria Bohemiae et Moraviae II./ Příprava vydání Josef Emler. – Praha: Typis Gregeriansis, 1882. – S.1034.
33. Rössler E. F. Deutsche Rechtsdenkmäler aus Böhmen und Mähren.- Prag: Friedrich Tempsky, 1845. – S. 177–187.
34. Statuta Judaeorum // Codex iuris Bohemici I./ Příprava vydání Hermenegild Jireček. – Praha: Ignác Leopold Kober, 1867. – S. 134–143.
35. Zachová J. Un privilege de Přemysl Otokar II. // Judaica Bohemiae. 1978, roč. 14/2. – S.71-74.
36. Zbraslavská kronika / Preklad Yana V. Novaka. – Praha, 1905. – 615s.
37. Дворнік Ф. Слов`яни в європейській історії та цивілізації / Ф. Дворнік. – К. : Дух і літера, 2005. – 494 с.
38. История Чехии / Под ред. В.И. Пичета. – М. : Госполитиздат, 1947. – 260 с.
39. Казель Р. Иоанн Слепой. Граф Люксембурга, король Чехии. – Пер. с фр. М. Ю. Некрасова. – СПб.: Евразия. 2004 – 384с.

STATUS OF THE JEWS IN THE CZECH KINGDOM IN THE FIRST HALF OF THE XIV CENTURY

Julianna SENYCH (Uzhhorod, Ukraine)

Resume. *This article contains a brief description of the history of Jews during the period of the diaspora in the Central European region, and the status of Jews in the Czech Kingdom during the reign of John of Luxembourg. The article investigates the position of Jews and John of Luxembourg attitude towards the Jewish community, and author pays a close attention to the policy that was seeing the Jews as the source of profits. This policy contributed to the Jewish resettlement across the significant areas of Moravia and Bohemia.*

Key words: *Statyta Judaerum, servi camerae regis, Přemysl Ottokar II, John of Luxembourg, Margrave of Moravia Charles, Moravia, Bohemia, segregation, usury, Jewish communities, anti-Jewish pogrom.*

УДК 94(437)»1346/1378»:327:94(438)

ПОЛЬСЬКИЙ ВЕКТОР У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ КАРЛА IV ЛЮКСЕМБУРГА

Галина ГИЧКА (Ужгород, Україна)

Гичка Галина. Польський вектор у зовнішній політиці Карла IV Люксембурга; 6 стор., кількість бібліографічних джерел – 5, мова українська.

Резюме. У статті висвітлено специфіку чесько-польських дипломатичних зв'язків імператора Священної Римської імперії Карла IV Люксембурга. Охоплено питання боротьби за Сілезію, протистояння з Тевтонським орденом та можливі варіанти престолонаслідування в Польщі після смерті Казимира III,

Ключові слова: Карл IV Люксембург, Казимир III Великий, зовнішня політика Карла IV, зовнішня політика Казимира III, Священна Римська імперія, Сілезія, тевтонський орден, престолонаслідування.

Відносини Польщі та Чехії мали основоположне значення з давніх часів. Як старший партнер двох провідних королівств західних слов'ян, Чехія відіграла важливу роль у культурному та політичному розвитку Польщі. Політично об'єднані в ранньому періоді в межах Великоморавської держави, чехи мали контакти з латинським християнством і Німецькою імперією принаймні на сторіччя раніше від поляни і правили за головний фільтр, крізь який знання про західний світ досягало Польщі. Саме з Праги, в собі Дубравки та Войтеха, поляки перейняли християнську релігію. Саме через чеську мову поляки отримали практично увесь свій політичний, релігійний і суспільний словник. Деякі історики навіть наголошують, що на тій стадії поляків і чехів не слід вважати за окремі народи. Проте така близькість не перешкождала і звичайній повені сусідських війн [3, с.110].

Час правління короля Карла IV з династії Люксембургів (1346 – 1378) займає чільне місце в історії чеського Середньо-

віччя і, у перспективі сприйняття істориків сучасних та минулих, визначається як «золотий вік». Імператор був далекоглядним політиком і багато справ вирішував дипломатичним шляхом, переговорами, інтригами, домовленостями чи просто вдалимими шлюбами. Третій, до речі, з онукою польського короля Казимира III.

Казимира III (1333- 1370) називають Великим. І не тільки за високий зріст, а й за великі заслуги. Він збільшив терени своєї держави у 2,5 рази. Здійснив низку важливих реформ у системі управління, судочинстві, фінансовій сфері, торгівлі та освіті.

Що об'єднувало двох великих королів сусідніх держав? Як вони знаходили точки дотику? Коли сварилися і коли мирилися? І яке це мало значення для становлення політичної карти Європи.

В цілому, у закордонній політиці перед Карлом, як королем Богемії, стояли такі самі проблеми, як і в попередників – урегулювати відносини з Габсбургами у Австрії, Польщею та Угорщиною.

Карл та Казамир, як королі сусідніх держав зустрічалися на міжнародній арені часто. Зокрема, у «Життєписі» імператора згадується описується один епізод з його молодості. Коли, повердаючись з невдалого походу на Прусію, він опинився у пастці герцога Болко I у Вроцлаві. Знову ж таки, не без відома Казимира [4, с.557].

Суперечки точилися навколо спірних територій – Силезії та Мазовії. Доля Силезії була близькою до долі Померанії. За багаті землі силезян, що лежали на межах польських і чеських земель, довго точилися суперечки між цими двома народами. Протягом трьохсот років, від 990 р., коли її завоював Мешко, і до 1290 р. Силезія перебувала у польській орбіті. Її князі вели свій родовід від старшої лінії Пястів. Але в 14 ст. вони здебільшого схилилися до залежності від Богемії. Окрім невеликих князівств у Цешині та Свидниці, за які сперечалися аж до XVI ст.

Коли Казимир III став королем, у нього вже були сутички з тодішнім королем Богемії Яном Люксембурзьким. За спогадами сучасників, на початку свого правління Казимир був гультьєм, пиякою і знеславив себе втечею з поля бою при Пловці. Дослідник Грабенський В. засуджує Казамира за його нерішучість у боротьбі з Яном Люксембургом за польський трон та Силезію [1, с.97]. Свою владу він намагався зберегти через договори та поступки. У 1327

князь Генрих VI Бреславський і князі Верхньої Сілезії визнали владу короля Яна Люксембурзького.

У 1335 році в замку Вишеград на Дунаї (Тречин) Казимир III підписав договір з чеською стороною. У перемовинах проти спільного ворога – Яна Люксембурзького, зустрілися союзники Казимир III та Карл-Роберт Анжуйський. Він передбачав, що чеський король відрікається від претензій на Польщу і Мазовію, а натомість отримує Силезію та ще й 400 тис. срібних грошей [3, с.118].

За правління Карла IV відносини між Богемією та Польщею значно поліпшилися. Цьому сприяли два фактори. По-перше, Карл був зайнятий внутрішніми справами, продовжуючи воювати з Віттельсбахами, тому йому потрібен був спокій на східних кордонах [2, с.69].

По-друге, Казимир вже набрався досвіду у державних справах і бачив у Чехії більше союзника, аніж ворога. Важливо, що він змирився з втратою Сілезії. Це усвідомлення було важливим етапом на шляху до примирення двох монархів.

Вони заключили договір за яким Казимир ще раз відрікався від претензій на Сілезію, зате отримував у лен Мазовію. Князь Земовіт III присягнув королю від усієї Мазовії (1351р.), започаткувавши новий етап розвитку цієї території [3, с.118]

Хоча Казимир і не полишав надії, що колись ці багаті землі можна буде повернути до польського лона, але зараз псувати стосунки з сильним сусідом не хотілося. Тим паче, що невдовзі він змінив вектор своєї політики на Схід – на Західну Русь.

Попепління настало ще й тому, що Казимир шукав союзника проти Тевтонського ордену. Тому у 1348 році між королями був укладений договір, за яким неважко здогадатися, що Казимир не облишав сподівання відібрати у Тевтонського ордену і Бранденбургу втрачені польські землі. Навіть більше – в цьому питанні він прагнув заручитися підтримкою Карла. Умова була наступна – якщо Карл поверне давнє польське порубіжжя на Півночі, то може розраховувати на військову допомогу Казимира проти будь-якого монарха, окрім короля Угорщини (бо там королем був Людовік I Угорський, племінник Казимира) Цю угоду було відновлено у 1356 році, коли Казимир відвідав Карла у Празі. Головним пред-

метом обговорення знову став Тевтонський орден. Тоді орден за правління великого магістра Вінріха фон Кніпроде (1351-1382) перебував у зеніті своєї могутності. Казимир знав, що наодинці він не міг наражатися на будь-який серйозний конфлікт з орденом, але окремих непорозумінь було не уникнути. Карл також не міг розпочати військові кампанії проти ордену, який заявляв, що діє в інтересах християнського світу та імперії. Але він ніколи не мав таких дружніх відносин з орденом, як його батько. Як імператор він обмежився підтвердженням усіх привілеїв, наданих ордену його попередниками, та звільнив його від імперських податків. На зустрічі в Празі Казимир також підтвердив угоду, укладену королем Угорщини, який діяв як його уповноважений у 1353 р. За цією угодою Карл зрікався суверенітету над Полоцьком, завойованим його батьком у Мазовії, а Казимир визнавав за dokonаний факт включення Сілезії до корони Богемії [2, с.69].

Казимир також виявив жвавий інтерес до навернення литовців до християнства мирними засобами, на протипагу силовим методам, до яких удавався Тевтонський орден. За ініціативи Казимира, один із синів Гедиміна поїхав до Німеччини узгодити з Карлом умови прийняття християнства. Литовці сподівалися, що в разі добровільного прийняття християнства їм повернуть відібрані орденем землі. Ясно, що тоді, коли орден знаходився в апогеї своєї військової могутності, годі було сподіватися на виконання такої умови. Попри добру волю Карла, ініціатива Казимира саме тому й не мала позитивних наслідків. Проте вона занепокоїла орден, а той факт, що Карл був схильний вести переговори з литовцями за польською ініціативою, свідчив, що він чудово розумів спірні аспекти тих методів, які орден застосовував у язичницькій Литві.

Це порозуміння між Богемією та Польщею виявилось під загрозою в 1362 р., коли угорський король Людовік Анжуйський переконав свого польського дядька пристати до коаліції, організованої проти Карла Рудольфом Габсбурзьким. Карл, однак, запобіг цій кривавій військовій сутичці, що могла спалахнути у Верхній Угорщині — сучасній Словаччині, — уклавши перемир'я. Невдовзі, завдяки посередництву Казимира, між Карлом і Людовіком було досягнуто порозуміння [2, с.70]. Дружні стосунки між Кар-

лом і Казимиром зміцнили у 1363 р., коли овдовілий Карл попросив у Казимира руки його онуки, княгині Західної Померанії Єлизавети зі Слупська, яка дістала виховання при дворі Казимира. Кажуть, це була дивовижна дівчина, що ламала руками підкови і трощила лицарські обладунки [3, с.120]. Шлюб навіть відсвяткували в Кракові. Казимир виступав тоді в ролі посередника між герцогом Австрійським та своїм новим родичем Карлом. Досягнуте з його допомогою примирення скріпив тоді вище згаданий відомий договір у Брно (1364 р.).

Дружба між Карлом, Казимиром та Людовіком Анжуйським значно зміцніла після першого міжнародного з'їзду, що відбувся восени 1364 року у Кракові. Хоч для решти Європи Краківський з'їзд був темним і забутим епізодом, для Польщі то був скромний дебют на сцені міжнародної дипломатії [3, с.122]. Ініціатива зібрання належала королю Кіпру Петрові (П'єр I), який відвідував усі європейські двори з метою зацікавити різних правителів організацією нового хрестового походу проти турків. У серпні його з великою пошаною прийняв у Празі Карл, але імператор вагався давати будь-які тверді обіцянки, пропонуючи натомість спершу зустрітися з королями Польщі та Угорщини. Він запропонував Краків як місце зустрічі, підкреслюючи важливість обох королів. До імператора і трьох королів у Кракові приєднався Вальдемар II Датський, з яким Казимир уклав союз. А також – герцог Оттон з Баварії, мазовецький князь Земовіт, свидницький князь Болко, опольський князь Владислав і слупський князь Богуслав [3, с.121].

Однак лише король Угорщини виявив справжнє зацікавлення хрестовим походом, оскільки його володіння були найнезахищеніші перед турками-османами, які 1363 р. зайняли Адріанополь і Філіппополь. Імператор обмежився обіцянкою рекомендувати хрестовий похід курфюрстам, князям і містам імперії. Час для таких заходів уже минув, і хрестовий похід більше не викликав у Європі такого ентузіазму, як у XII чи XIII ст. Єдиним королем, який ще був настільки романтиком, аби поставитись до цієї справи серйозно, був французький король Іоанн II. Коли у квітні 1364 р. він помер, стало ясно, що весь план, про здійснення якого клопався король Кіпру, був мертвонародженим.

П'ять королів, що зустрілися у Кракові, скористалися з цієї нагоди для зміцнення дружніх відносин між їхніми країнами. Карл також уклав дружню угоду з Угорщиною, отримавши від Людовіка Анжуйського підтвердження договору, укладеного з Габсбургами у Брно. Для самого Казимира зустріч п'ятьох королів і багатьох інших представників знаті в його столиці була великим особистим успіхом. Польща, майже зневажавана як держава за Локетека, тепер була визнана імператором і рештою Європи як важливий чинник європейської політики. Адже ще кілька років тому контраст між сірою столицею П'ястів Краковом та блискучими дворами Буди і Праги був очевидний [6, с.7]. Зараз же Казимирові сусіди мали нагоду пересвідчитись, як далеко його країна просунулася в культурному й господарському відношеннях під його мудрим правлінням.

Інтерес Карла до Польщі посилювався, коли стало зрозумілим, що Казимир не залишить по собі нащадків. Він мав трьох офіційних дружин і багато коханок. До речі, однією з обраниць Казимира стала Кристина Рокічанська, чеська дівчина з Праги, з якою він одружився всупереч всім правилам таємним шлюбом в абацтві в Тинеці 1357 р [3, с.122-123]. Він мав, ймовірно, синів, але вони були народжені від одружених жінок, тому не могли претендувати на трон.

Від першого й третього шлюбів він мав лише дочок, одна з яких могла б бути його наступницею. Тому Карл планував одружити одного зі своїх синів з однією з дочок Казимира в надії успадкувати Польське королівство по його смерті. Але Казимир вирішив, що його трон має успадкувати племінник, Людовік Анжуйський.

На це були свої причини. Ще в далекому 1327 р., коли Казимир, єдиний син чинного короля Владистала I серйозно захворів, було вирішено, що у випадку його смерті корона відійде до Анжуйської династії, котра з 1301 року почала правити в Угорщині. Родовідною підставою такого договору став той факт, що Карл Роберт був одружений на дочці польського короля – Елжбетті. Подружжя мало спільного сина Людовіка, в жилах якого текла кров королівських дворів Угорщини та Польщі. Та той раз Казимир

мир вижив, але, коли стало зрозуміло, що передати перстол нікому, згадали про старі домовленості. Саме такий принцип спадкування було обговорено у Вишеграді 1327 р. між Казимиром III та Карлом Робертом. І більше того, коли під час спільного польсько-угорського походу Казимир III захворів, польське рицарство присягло на вірність Людовіку, за умови виконання ним Будського привілею [5, с.89].

Після смерті у 1377 році він таки посів престол, але був невдалим королем для Польщі. Та й взагалі, мало уваги приділяв правлінню тут. Цим скористалася шляхта

Карл IV, звичайно, уважно спостерігав за розвитком подій, пильнуючи сприятливих можливостей для свого дому в Польщі та Угорщині. Йому вдалося влаштувати шлюб свого другого сина, Сигізмунда, якого він призначив маркграфом Бранденбурзьким, з дочкою Людовіка Марією. Саме цю королівну по смерті її сестри Катерини у 1378 р. Людовік визначив своєю спадкоємицею в Польщі. Це рішення зустріло затятий опір з боку частини польської шляхти. Проте Людовік був непохитним і примусив шляхту скласти феодалну присягу не лише Марії (1379 р.), а й Сигізмундові (1382 р.).

Однак того самого року, невдовзі після смерті Людовіка, цю угоду було скасовано. Людовік призначив наступницею в Угорщині свою дочку Ядвігу, видавши її заміж у п'ятирічному віці за Вільгельма Габсбурзького і сподіваючись у такий спосіб досягти тіснішої взаємодії між Угорщиною та Австрією. Незважаючи на цей договір, свавільна угорська знать обрала «королем Угорщини» не Ядвігу, а Марію. Отже, здавалося, що персональна унія між двома королівствами триватиме. Проте польській знаті було вже досить таких уній, чий недолік вона сповна відчула за правління Людовіка. Тому знать намовила вдову Людовіка призначити на підставі хартії 1374 р. наступницею Людовіка у Польщі молодшу Ядвігу. Це, однак, створило нову проблему. Національне свідомі поляки не бажали бачити своїм правителем німецького князя. Таке ставлення було достатньою причиною відхилення кандидатури Сигізмунда, маркграфа Бранденбурзького, а кандидатура Вільгельма Австрійського мала ще менший успіх.

Увага поляків у 1377 р. знову зосередилася на Литві. Багато хто з польської знаті звернув свою увагу на Ягайла, а знать Мазовії особливо серйозно почала обмірковувати можливість унії між Ядвігою та великим князем Литовським Ягайлом. Смерть Карла IV у 1378 р. не дала йому побачити подальший перебіг цих подій. Проте він зробив усе можливе, аби забезпечити своєму синові Сигізмунду принаймні корону Угорщини, якщо вже не Польщі. Безумовно, це був вияв його дипломатичного генія.

Спільне і відмінне. Насправді, правління обох королів у багатьох аспектах було схожим. Так, вони обоє користувалися вірною підтримкою Церкви у своїх зусиллях щодо об'єднання своїх земель, підвищення їх економічного та культурного рівня.

1. Наприклад, обоє зрозуміли, яку велику роль відіграє торгівля і намагалися всіляко використати плюси географічного розташування своїх країн. Так, невдовзі Польща стала сполучною ланкою між Балтикою та Чорним морем. А Гамбург, «відкритий» Карлом і обдарований ним першими значними привілеями, перетворився на найбільший торговельний центр Німецької імперії. Збільшилося значення річкового судноплавства по Ельбі та Влтаві.
2. Якщо Карл IV заснував перший у східній Європі університет (1348), то Казимир III – другий (1364 р.), який спочатку існував як правнича школа.
3. Казимир також наслідував приклад Карла IV у сприянні розвиткові освіти, зростанню міст та будівництві церков.

Висновки. Зовнішня політика Карла IV Люксембурга щодо польських земель хоч і не була пріоритетним напрямком, але відігвала важливу роль. Так, Карл IV зумів забезпечити собі спокій на східному кордоні своєї держави та навіть знайти союзника в особі короля Казимира III проти тевтонців. Важливим здобутком стало закріплення у складі Чеського королівства, а отже і Священної Римської імперії багатой Сілезії.

Врешті, і думка про те, щоб за можливості захопити польський престол через династичні шлюби та інтриги, теж не покидала короля. Ці плани так і не здійснилися, хоч у XIV ст. Польща та Чехія могли об'єднатися під владою одного короля – сина Карла IV.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грабенський В. Історія польського народу / В. Грабенський. – УП «Минская фабрика цветной печати», 2006. – 800 с. – (Народы Земли).
2. Дейвіс, Норман. Боже ігрище: історія Польщі / Норман Дейвіс; пер. з англ. П. Тарашук. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. — 1080 с.: іл.
3. Дворнік Френсіс. Слов'яни в Європейській історії та цивілізації / Пер. з англ. - К: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. - 512 с.
4. Жизнеописание Карла им самим составленное// История субъективности: Средневековая Европа / Сост.Ю.Зарецкий. – М., 2009. – С.507 – 562. [Електронне джерело] – Режим доступу: <http://www.radaread.com/?book=48759>
5. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Наук. ред. Л. Зашкільняк. Львівський національний університет імені Івана Франка; Інститут історичних досліджень; Центр історичної полоністики. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2002. – 752 с.
6. Robert I. Frost. The Oxford History of Poland-Lithuania: Volume I: The Making of the Polish-Lithuanian Union, 1385-1569 / Robert I. Frost., 2018. – 591 с.

POLISH VECTOR IN THE FOREIGN POLICY OF CHARLES IV OF LUXEMBOURG

Halina HUCHKA (Uzhhorod, Ukraine)

Summary. *In the article, the author highlights the specifics of the Czech-Polish diplomatic relations of the Holy Roman Emperor. The issue of the struggle for Silesia, the confrontation with the Teutonic Order, and possible options for the throne inheritance in Poland after the death of Casimir III, are covered,*

Key words: *Charles IV Luxembourg, Casimir III Great, foreign policy of Charles IV, foreign policy of Casimir III, Holy Roman Empire, Silesia, Teutonic Order, throne inheritance.*

УДК 94(437)»13»:378.4(437-25)

ЗАСНУВАННЯ ПРАЗЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ТА ЙОГО РОЗВИТОК У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIV СТОЛІТТЯ

Ванесса СІЧ (Ужгород, Україна)

Січ Ванесса. Заснування Празького університету та його розвиток у другій половині XIV століття; 6 стор., кількість бібліографічних джерел – 9, мова українська.

Резюме. У статті висвітлено етапи та проблеми заснування Празького університету в другій половині XIV століття Карлом IV Люксембургом. Розкрито порядок та правила статутів, якими керувалися студенти, бакалаври та магістри університету, їхній звичайний день та місце перебування під час навчання. Охарактеризовано предмети які вивчали студенти, викладацьку структуру та факультети на які вони могли вступати .

Ключові слова: Празький університет, Карл IV Люксембург, студент, бакалавр, магістр, факультет, грамота.

Празький університет, який нині є чи не найстарішим вищим навчальним закладом у Центральній Європі, було засновано Карлом IV Люксембургом (1346 – 1378). Процес його створення було зафіксовано у трьох грамотах. Першу з них, як дозвіл на відкриття університету, видав Папа Римський Климент VI в Авіньйоні 26 січня 1347 року. Другий документ, підписаний 7 квітня 1348 року безпосередньо чеським королем, називається «Дарча грамота Карла IV». [2, с. 45 – 47]. Заслугує на увагу символічне візуальне зображення цього акту на давній університетській печатці: клякнучи на колінах Карл подає хартію небесному покровителю Чеської держави святому Вацлаву, який стоїть в парадному одязі, увінчаний князівською короною, з мечем, щитом і щитом [10, с.62 – 65]. З середини XIX століття 7 квітня відзначається як день заснування Карлового університету. Третьою грамотою, яка підтверджує створення Празького університету, став диплом Карла IV (Eisenašský diplom), виданий 14 січня 1349

року, згідно з яким університет було звільнено від сплати місцевих податків [3, с.47 – 48].

Збереглося важливе джерело з історії вишу – «Хроніка празького університету» (далі – «Хроніка...»), у якій знаходимо інформацію про перші кроки його становлення. «У рік Господа нашого 1348-й імператор Карл заснував у Празі університет для вивчення теології, канонічного права, медицини і [вільних] мистецтв. Місце навчання було спочатку в будинку по сусідству з кладовищем св. Франциска, потім в будинку Лазаря в іудейському кварталі. А тепер в будинку Ротлеба на площі св. Галла. Цей університет було поділено на чотири національності: чеську (богемську), баварську, польську і саксонську. З дня на день він дивним чином розростався при єдиному ректорові університету» [5, с.609]. На основі джерела можемо зробити висновок, що Карлів університет склався з чотирьох факультетів: артистичного (де вивчали сім вільних мистецтв, тобто, граматику, риторику, філософію, астрономію, арифметику, геометрію і музику), медичного, правничого й теологічного.

Заслуговує на увагу й те, що університет було поділено на чотири національності чи «нації». У «Статутах Празького університету», затверджених 1368 р., записано: «В університеті є чотири «нації», оскільки вони дійсно існують, а саме: богемська, до якої приєднуються моравани, угорці, слов'яни; інша «нація» польська, інша – баварська, інша – саксонська. І до однієї з цих «націй» кожен повинен приписатися» [4, с.86].

Чеський історик Ф.М. Бартош уточнює, що «нації» – це чотири курії, до яких належали члени університету, тобто студенти й магістри. Перша, чеська, охоплювала підданих Чеської держави, а також угорців. До баварської «нації» належали студенти з південної й західної Німеччини, а також австрійці й нідерландці. Польська «нація», крім поляків, об'єднувала також литовців, силезців і деяких саксонців. До саксонської ж «нації» входили північні німці і скандинави [1, с.6].

На чолі «корпорації магістрів і студентів Празької школи» стояв ректор. Ним міг бути «один із членів університету, відомий гідним життям і поведінкою, який досяг 25 років і законотворд-

жений». Ректор обирався на загальних зборах громади голосуванням, за допомогою виборців від кожної «нації». Він представляв університет за його межами, очолював університетський суд, головував на загальних зборах, розпоряджався університетським майном, призначав викладачів нижчих шкіл і контролював їх діяльність. Ректор обирався двічі на рік, тобто на один семестр.

Для вирішення найбільш важливих питань ректор скликав загальну раду університету, членами якої були як магістри, так і студенти. Тут обговорювалися і змінювалися статuti, вирішувалися питання про призначення оплати, розміри штрафів, тощо. Загальні збори скликалися регулярно два рази на рік. Їхні рішення заносилися в книгу статутів. Менш важливі справи розглядала рада університету – дорадчий орган при ректораті. У розпорядженні ректора перебував «виконавчий апарат»: два колектори, нотар і педель. Інтереси церкви в університеті представляв канцлер. На цю посаду папа Римський затвердив архієпископа Празького. Канцлер давав дозвіл на проведення іспитів і практично вирішував всі питання щодо присвоєння вчених ступенів, він був також вищою апеляційною інстанцією за вироками ректорського суду [4, с.81 – 88; 8, с.16].

Факультети очолювалися деканами, які за посадою вважалися нижче ректора, але по службі від нього не залежали, а безпосередньо підпорядковувалися канцлеру [8, с.16]. Заслуговує на увагу таке джерело, як «Статuti артистичного факультету Празького університету». Основна частина з них дійшла до нас у редакції 1390 р., коли була записана магістром Матвієм із Легниць, який виконував обов'язки декана факультету. Згаданий документ дозволяє відтворити чимало рис навчального процесу, організацію управління факультетом, матеріальне становище і побут його членів [7, с.115 – 116].

Декан артистичного факультету обирався лише магістрами «actu regens» (тобто тими, які активно займаються викладацькою діяльністю і читають основні курси) двічі на рік: уперше через 8 днів після Дня св.Гавла (16 жовтня), а вдруге через вісім днів після свята св. Георгія (23 квітня). Декан повинен був мати загальну книгу факультету, в яку належало заносити всі акти факультету

та інформацію про інші незабутні події, постанови, що стосуються факультету або університету, які були прийняті і схвалені за час його перебування на посаді. Так само декан був зобов'язаний вписати у згадану книгу імена нових бакалаврів, ліценціатів і магістрів, аби порядок присвоєння їм звань не було забуто. Всі ці записи при складанні з себе обов'язків він мав зачитати на факультеті. Так само декан був зобов'язаний збирати членів факультету, якщо в тому виникне необхідність, або на вимогу будь-якого магістра окремо. І на цих зборах слід було розглядати лише ті питання, задля яких вони скликалися. Крім того, декан повинен був стежити, щоб кожний магістр читав свій курс і вів диспути належним чином, засідати в екзаменаційній комісії для отримання студентами ступені бакалавра і под. Тобто декан контролював виконання навчального процесу [6, с.557; 7, с.116 – 119].

Навчальний процес здійснювався у формі лекцій (читання «книг»), практичних занять, повторень і різного роду диспутів. Лекції ділилися на ординарні та екстраординарні (обов'язкові і необов'язкові) при здачі іспитів. Згідно зі статутом 1367 року, розподіл лекційних курсів відбувався 1 вересня, виходячи з принципу, що кожен магістр в змозі викладати будь-який предмет. Того ж року на артистичному факультеті було ухвалено рішення, що «кожний магістр може особисто читати студентам власні твори за будь-якою книгою, рекомендованою на артистичному факультеті, або через посередництво гідного лектора» [7, с.118 – 119]. Також дозволялося читати лекції інших магістрів. При цьому обумовлювалося, що це повинні бути твори лише уславлених магістрів Празького, Паризького або Оксфордського університетів [7, с.119].

Залежно від академічного стажу магістри вибирали «книги» за своїм бажанням. Ті, кому не вистачало книг «ординаріуму», були зобов'язані читати будь-який екстраординарний курс. У 1370 році було прийнято постанову про допустимість «конкуренції» між магістрами, коли один і той самий предмет ординаріуму могли читати ще двоє магістрів, крім того, хто обрав його першим. Пізніше (в 1384 р.) це рішення було скориговане в тому сенсі, що магістр не мав права читати одночасно більше двох ор-

динарних курсів. Студент в свою чергу не повинен був одночасно слухати більше двох «книг» ординаріуму, на екстраординарні лекції це не поширювалося. В зв'язку зі сталим стереотипом про те, що лекції в середньовічному університеті були простим читанням тієї чи іншої книги під диктовку з мінімальним коментарем, слід зауважити, що такий спосіб викладання невдовзі відійшов у минуле [7, с.24] .

З «Хроніки...» довідуємося, що на перших порах Празький університет часто змінював місце навчання. Першу будівлю Карлів університет отримав у власність аж наприкінці 50-х років XIV ст. Упродовж кількох років вона була місцем осідку всього університету [9, s.174 – 175]. Відтак поступово склалася система магістерських або студентських колегій. Першу, найбільш значну з них було засновано 1366 року завдяки щедрим пожертвам Карла IV. На його честь вона отримала назву Кароліnum. Згідно з установчою грамотою і статутами колегії, вона призначалася для 12 магістрів артистичного факультету, двоє з яких повинні були мати право на викладання теології.

У 1383 році Кароліnum отримав від короля Вацлава IV новий будинок – колишній палац королівського мінцмейстера Йоганна Ротлеба (про який згадано в «Хроніці...»). Після належної перебудови колегія стала головним центром університетського життя. Тут знаходилися особисті покої магістрів, разом з яким жили їхні слуги з числа студентів, розміщувалися навчальні аудиторії і багата бібліотека. У колегії Кароліnum розташовувалася резиденція ректора і відбувалися збори університетської громади. Магістри-колегіанти отримували не тільки житло, але і повне забезпечення за рахунок доходів колегії, які склалися головним чином з ренти з залежних християн і постійних платежів [8, с.17 – 18].

Відомо, що напередодні гуситського періоду Кароліnumу належало шість сіл, які давали близько 217 коп чеських грошей. Для того часу це була досить велика сума. Засновуючи Кароліnum, монарх надав університету особливий привілей, згідно з яким магістри цієї колегії отримували виняткове право займати місця каноніків і пребенди королівського капітулу Всіх Святих на Празькому Граді: вільний канонікат замінювався старшим з кол-

легіатів Каролінума по наказу короля. Так була заснована друга колегія – Всіх Святих (Ангельська). Її статuti не збереглися, але є всі підстави вважати, що вона була типовою магістерською колегією, в якій студенти могли отримати місце лише як слуги. У 1380 – 1381 роках колегія також отримала власну будівлю в Старому Місті Празькому.

Колегія Всіх Святих була не тільки престижною установою, але й багатою церковною інституцією. Як і в інших випадках, її прибутки надходили в основному від залежних сіл, точна кількість яких для передгуситського часу невідомо, але, мабуть, вона була найбагатшою серед університетських фундацій. Вона була призначена спочатку для магістрів факультету вільних мистецтв, але потім стала доменом празьких теологів [8, с.18].

Близько 1380 року постала ще одна магістерська колегія, призначена, як і Каролінума, для «артистів» і теологів. Вона отримала назву від імені свого засновника – колегія короля Вацлава (Імператорська). З кінця XIV століття набувають поширення фундації, призначені для студентів. На жаль, відомості в джерелах про них мають фрагментарний характер і розподіляються вкрай нерівномірно. Найбільш повними даними є про так звану колегію королеви Ядвіги (Литовська, Єрусалимська), яка була заснована польською королевою в 1397 року і призначалася спочатку для студентів-вихідців з Литви, але в дійсності там проживали чеські студенти. Згідно зі статутами, колегія була розрахована на 12 осіб (4 студента, 7 бакалаврів і 1 магістр-директор) [8, с.18 – 19].

Статuti наказували повну рівність мешканців колегії, як в харчуванні, так і в дотриманні внутрішнього розпорядку. Житлові кімнати займалися по старшинству і з урахуванням наявності бакалаврського ступеня. Керував колегією магістр, він був зобов'язаний проводити щоденні заняття зі студентами, а також відповідні диспути з бакалаврами і студентами. Єдиною і обов'язковою мовою спілкування була латинська, за порушення цієї вимоги стягувався штраф. Колегія розпоряджалася також власною бібліотекою.

На 1403 рік припадає перша згадка про студентську колегію чеської нації. Вона мала власну будівлю та, ймовірно, могла мати

у своєму розпорядженні доходи з чеської університетської каплиці Тіла Божого і дому «У чорної троянди». Ще одна студентська колегія була створена при Віфлеємській каплиці, що заснована в 1391 року і стала незабаром головним центром гуситської пропаганди. Згодом колегія отримала назву Назаретської.

Слід також відзначити, що наприкінці XIV – на початку XV ст. в Празі було засновано кілька будинків (колегій) для бідних студентів. Наприклад, 1379 року на кошти, які заповів колишній студент Празького університету Вінсент Нідек, в Старому Місті було засновано колегію, яка так і називалася – Collegium Pauperum. Будинки бідних студентів відрізнялися від студентських колегій насамперед тим, що надавали не повне забезпечення, а тільки житло, також вони не мали спеціальних статутів [8, с.20].

Узагальнюючи викладений матеріал, можна зробити такі висновки. Заснування Празького університету було тривалим процесом, який здійснювався поетапно. Він завершився наприкінці XIV ст., коли сформувалися основні принципи організаційної структури, постала матеріальна база й академічне життя увійшло в чіткий регулярний ритм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бартош Ф.И. Празский университет Карла IV до Кутногорского декрета. – Прага: Орбис, 1946. – 17 с.
2. Грамоты об основании университета. Грамота Карла в Праге 7 апреля 1348 г. // Руколь В.М. Гуситское движение. Методические указания для студентов II курса исторических факультетов государственных университетов. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1964. – С. 45 – 47.
3. Грамота Карла в Эйзенахе 14 апреля 1349 г. // Руколь В.М. Гуситское движение. Методические указания для студентов II курса исторических факультетов государственных университетов. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1964. – С. 47 – 48.
4. Из Статутов Пражского университета (Вторая половина XIV в.) // Документы по истории университетов Европы XII-XV вв.: учеб. пособие / Воронеж. гос. пед. ин-т; [под ред. и с предисл. А.Е. Москаленко; вступ. ст., пер. и примеч. Г.И. Липатниковой]. – Воронеж: [ВГПИ], 1973. – С. 81 – 88.

5. Из хроники Пражского университета // Хрестоматия по истории средних веков. В трех томах. – М.: Соцэкгиз, 1963. – Том II. X – XV века. – С. 609 - 611.
6. Липатникова Г. И. К истории факультета «свободных искусств» Пражского университета по статутам XIV-XV веков // Советское славяноведение. Материалы IV конференции историков-славистов (Минск, 31 янв. – 3 февр. 1968 г.) / Гл. редактор П.З.Савочкин. – Минск, 1969. – С. 556 – 561.
7. Липатникова Г.И. Статуты факультета искусств Пражского университета/ Перевод, введение и примечания Г.И. Липатниковой // Вопросы истории славян. – Воронеж, 1970. – Вып.3. – С.115 – 128.
8. Рандин А.В. Организация и содержание научно-педагогического процесса в Пражском университете (XIV – XV вв.) // ЗАПАД-ВОСТОК. Научный журнал. – 2018. – №11. – С. 13 – 41.
9. Dějiny Prahy. I., Od nejstarších dob do sloučení pražských měst (1784) / [Pavel Bělina ... et al.]. – Vyd. 1. – Praha; Litomyšl: Paseka, 1997. – 488 s.
10. Šmahel F. Alma mater Pragensis / František Šmahel . – Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. – 614 s.

FOUNDATION OF THE UNIVERSITY OF PRAGUE AND ITS DEVELOPMENT IN THE SECOND HALF OF THE XIV CENTURY

Vanessa SICH (Uzhhorod, Ukraine)

Resume. *The article highlights the stages and problems of the founding of the University of Prague in the second half of the 14th century by Charles IV of Luxembourg. The order and rules of the statutes, which guided the students, bachelors and masters of the university, their usual day and place of study. The subjects studied by the students, the teaching structure and the faculties they could enroll in are described.*

Key words: *University of Prague, Charles IV of Luxembourg, student, bachelor, master, faculty, diploma.*

УДК 94(437)»1419/1420»:316.3(437)

ЧЕСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ РОЗГОРТАННЯ ГУСИТСЬКОГО РУХУ

Мирослава ПОПОВИЧ (Ужгород, Україна)

Попович Мирослава. Чеське суспільство в умовах розгортання гуситського руху; 6 стор., кількість бібліографічних джерел – 9, мова українська.

Резюме. В статті висвітлено становище чеського суспільства в умовах опору католицизму та показано формування передумов гуситського руху кінця XIV - початку XV століття. Зображено німецьке владне засилля та неспроможність чеської влади опиратися впливам католицької церкви. Розкрито також участь і роль різних прошарків чеського суспільства у розгортанні повстанського руху після смерті Я.Гуса. Також зазначено про організаційне оформлення гуситів та програмні вимоги їх діяльності.

Ключові слова: Антицерковний рух, бюргерська опозиція, союзи феодалів, таборити, ходіння на гори, маніфест гуситів, гусити, реформа церкви.

Історія гуситського руху була й залишається одним із важливих напрямків досліджень не лише чеських, але й зарубіжних істориків. Слід відзначити, що в Україні ті чи інші аспекти цих доленосних подій в історії чеського народу активно стали досліджувати ще в XIX ст. вчені Харківського, Київського та Одеського університетів [4, с.10 – 21]. Відтак у XX ст. чимало дослідників акцентувало увагу на революційній складовій цього явища. І тільки в наш час спостерігається прагнення істориків об'єктивно вивчити складні перипетії гуситського руху й простежити його вплив на чеське суспільство.

6 липня 1415 року на головній площі невеликого німецького містечка Констанц у вогнищі інквізиції загинув великий чеський реформатор Ян Гус. Звістка про його смерть швидко долетіла до Праги. Спалення Яна Гуса, а відтак і його побратима Ієроніма Празь-

кого, викликало хвилю обурення серед різних верств населення Чехії. На той час у країні загострилися соціальні протиріччя, які набули тут чітко вражене національне забарвлення. Чеські селяни, містяни із середніми й дрібними статками, а також зубожіле рицарство вбачили своїх ворогів головним чином у німецьких заможних верствах, оскільки саме німці у Чехії володіли у той час найбільшим багатством і відігравали у цій країні велику політичну роль.

Але у Чехії в цю епоху відчувалося ще одне різке протиріччя – засилля з боку католицької церкви. Папство під час Столітньої війни перенесло значний тягар своїх поборів на Східну Європу – Німеччину, Чехію, Польщу, Угорщину. Чехія особливо багато повинна була платити в різних формах папському двору. Чеське королівство було переповнене папськими торговцями індульгенціями; Папа отримував чималі кошти за призначення вищих духовних осіб; у папську курію надходила більша частина церковної десятини, що збиралася у Чехії [5, с.15 – 16].

На противагу верхівці католицької ієрархії, яка майже суцільно складалася з німців, італійців та інших чужинців, рядові сільські священики, що належали, як правило, до чехів, не мали таких статків, як церковна верхівка. Нижче духовенство поповнювалося за рахунок вихідців із містян, часом навіть з бідноти, або з селян. Чимало рядових священників пройшло в юності сувору школу трудового життя, тож вони були добре знайомі з важкою долею народу [7, с.79]. Ненависть чехів – жителів міст, селян, частково рицарства – була спрямована одночасно проти чеського феодального ладу, що гальмував розвиток країни, і проти чужоземного, німецького, засилля.

По всій Чехії протилася хвиля народних виступів проти католицького духовенства. Селяни, міська біднота в містечках і містах вривалися в церкви і монастирі, били попів і ченців, скидали і викидали з церков і каплиць предмети католицького культу і церковне начиння.

Заворушення народних мас сприяло нижчій шляхті (земанам) та панам звести старі рахунки з духівництвом і захопити монастирські землі. Народні заворушення набули в Празі настільки гострого характеру, що тодішній архієпископ Конрад повинен

був покинути місто. Обурення народу було спрямоване і проти імператора Сигізмунда I, який, зрадивши Гуса, віддав його долю в руки «благочестивих отців святого собору» [7, с.120 – 121].

Антицерковний рух селян підтримували й широкі верстви чеського бюргерства. Воно було доволі близьким до нижчої шляхти, позаяк в обох верствах були одні й ті ж вороги: з одного боку, небезпеку для них становили церква, пани і лихварський патриціат, а з іншого, – міська й сільська біднота. Політика «середини» визначала шлях бюргерської опозиції – політичного союзу нижчої шляхти і бюргерства. У цій середині, в свою чергу, виділилося два крила – одна частина зберегла своє суспільне становище, багатіла і тягнулася вгору (нижче дворянство – до панів, бюргерство – до патриціату), інша частина розорилася і опускалася по соціальній драбині (нижча шляхта опускалася іноді до рівня селян, бюргерство – до становища бідноти). Ця внутрішня диференціація середніх верств населення унеможлиблювала створення однозначної і безкомпромісної програми дій.

Обурення лицемірством Сигізмунда і жорстокістю учасників собору стало поширюватися і серед представників панівної верстви: чеські феодалі розраховували, що підтримуючи вчення Гуса, вони зможуть збільшити свої земельні володіння за рахунок земель церкви. Група чеських землевласників склала спеціальне звернення до собору, в якому вони, відкидаючи звинувачення в ересі, підкреслювали, що страта Гуса є образою, нанесеною всім чехам. Цю грамоту скріпили печатками 452 феодалі. У їх числі були головним чином представники земанів, а також 58 панів, велика частина яких мало чим відрізнялася за своїм майновим станом від тих самих земанів [2, с.36; 3, с. 38; 7, с.121].

Незабаром більшість цих феодалів уклали між собою союз. Члени союзу зобов'язувалися не перешкоджати на території своїх володінь вільній проповіді Слова Божого. Вони домовилися також про те, що у всіх спірних церковних питаннях вони будуть дотримуватися рішень, які прийме Празький університет [7, с.121]. Під приводом боротьби з католицьким духовенством чеські феодалі стали активно захоплювати церковні і особливо монастирські землі, які лежали по сусідству з їх володіннями.

Та частина нижчого духовенства, яка виступала за вчення Гуса, стала причащати мирян двома способами, тобто не лише хлібом, як вимагала церква, але й вином із чаші, що раніше було привілеєм тільки священнослужителів. Чаша стала символом широкого суспільного руху, який згодом отримав назву гуситського. Значна частина шляхти й бюргерства, університетські магістри також визнали чашу та висловлювалися за відчуження церковних багатств і послаблення впливу церкви на світські справи. Бюргерство прагнуло перетворити нову церкву в інститут захисту своїх інтересів [6, с.70].

У відповідь на дії прихильників реформації активізувалися й прибічники Папи. Пани-католики, патриціат міст і римська церква об'єднали свої сили задля рішучого наступу проти всіх гуситів Чехії [3, с.44]. У чеському суспільстві формувалися два протилежні табори. Соціальний склад гуситів відрізнявся значною строкатістю. З самого початку в їхньому середовищі окреслилося помірковане й радикальне крило. І шляхта, і бюргерство становили помірковане крило в гуситському русі. Широкі народні маси висували радикальні вимоги, вони прагнули рівності [6, с.70]. Гуситам протистояв табір феодальної заможної верхівки, ідеологічним прапором якої було ортодоксальне католицтво.

Своєрідною формою народного протесту, що свідчила про розмах і організованість руху, були так звані «ходіння в гори», які розпочалися весною 1419 року. Селяни збиралися багатотисячними юрбами і під керівництвом народних проповідників піднімалися на вершини гір. Там під відкритим небом виголошувалися проповіді, відбувалося богослужіння, причому причастя проводилося за гуситським обрядом. Такі ходіння зміцнювали зв'язки між селянами різних сіл та регіонів. Також ці зібрання були свого роду школою бойової організації. Саме тут складалося ядро майбутніх селянських загонів. Багато хто з проповідників прямо закликали «омити свої руки в крові нечестивих» [5, с.71 – 72; 7, с.124]. Найбільше значення мала гора Табор, яка отримала свою назву від гори Тавор, яка згадується у біблійському переказі про мучеництво Ізраїля під гнітом царя Ханаанського [2, с.43; 5, с.72].

Під час «ходіння в гори» антифеодальна програма селян набуває виразних рис. Народні проповідники вимагали скасування всіх феодальних повинностей, у першу чергу тих, які виконувалися на користь католицького духовництва. Ці ж проповідники закликали народ до знищення станових привілеїв і встановлення рівності всіх людей. Найбільш радикальні з них вимагали знищення феодального устрою держави і королівської влади загалом [5, с.72 – 73; 7, с.125].

Король Вацлав і його оточення, налякані стрімким розгортанням руху народних мас, поступово перейшли до прямих переслідувань прихильників Гуса. Якщо в 1415-1417 рр. король зовсім не заперечував проти заміни католицьких попів гуситськими священниками, то тепер він, поступаючись неодноразовим вимогам Папи, Собору та імператора, прямо виступив на захист католицизму. У 1419 році Вацлав наказав відновити католицьке богослужіння по всій Чехії і повернути католицьким попам їх місця і парафії [7, с.126]. Це викликало масштабну вуличну демонстрацію у Празі. Відтак 30 липня 1419 р. празький люд під проводом популярного проповідника Яна Желівського підняв повстання. Влада в Новому Місті перейшла до рук повсталих гуситів [6, с.70].

Проте вершиною обуреності пригноблених, а також найвищим виразом їх єдності та організованості стало багатотисячне зібрання селян на горі Табор в суботу 22 липня 1419 р. Сучасники називали, можливо, завищену цифру – понад 40 тисяч селян, які прибули туди з різних регіонів країни. Тут зібралися прочани з околиць Праги та жителі самої столиці. На Таборі в цей день селяни і міська біднота принесли урочисту присягу захищати Слово Боже, не шкодуючи життя [2, с.43; 5, с.73; 7, 126]. Вони були готові до активних дій проти феодалів, готові до боротьби з гнобителями. З цього часу Табор перетворився в опорний пункт майбутньої селянської війни. На зміну одним селянам приходили інші, чимало повстанців осідало на Таборі на тривалий термін, і тут склався постійний центр народного опору феодалам.

Серйозно змінила суспільно-політичну ситуацію в Чехії раптова смерть Вацлава IV, яка настала 16 серпня 1419 р. [2, с.45].

По-перше, спадкоємцем покійного монарха був його брат Сигізмунд, імператор Священної Римської імперії, на якого більшість чехів поклала відповідальність за винесення смертного вироку Яну Гусу. Небажання приймати Сигізмунда в якості короля, було з одного боку, об'єднуючим фактором для різнорідних груп гуситів; з іншого ж – воно спонукало їх усіх до створення певних програм та висування умов, на яких вони були готові співпрацювати з потенційними претендентами на престол. По-друге, в умовах фактичної відсутності королівської влади, на політичну арену чеської історії виходять нові сили: об'єднання міст, серед яких основним став союз, очолюваний Прагою, а також угруповання «таборитів».

І ті, й інші опинилися перед необхідністю сформулювати програмні ідеї, обґрунтувати мотиви своїх дій, головним чином для того, щоб позначити можливі межі маневру в своїх взаєминах як з іншими гуситськими угрупованнями, так і з тими, які залишилися вірним католицькому віросповіданню [1, с.37].

Події 1419 року знайшли відображення у трьох документах, які можна вважати програмними: 1) Маніфест гуситів, що зібрався 17 вересня 1419 р. на горі Бзі в південній Чехії; 2) Листівка, написана хіліастами (представниками радикального напрямку гуситів); 3) Статті, які було вручено Сигізмундові Люксембурзькому [1, с.39].

Маніфест, виданий від імені учасників зібрання на горі Бзі, закликав прихильників Гуса до нового зібрання – на горі Кржишков, про яке згадано в хроніці Лаврентія з Бржезової [2, с.45 – 46]. У преамбулі декларується, що «наші в горах і полях зібрання присвячені тільки одному: вільному слуханню вічної і рятівної істини, що криється в законі Божому і найдостойнішому і належному причастю святих тіла і крові Господа нашого спасителя Ісуса Христа». Маніфест також закликав: «Щоб наявні злочини і смути було визначено й викорінено з допомогою Господа Бога, короля, панів, рицарів і пановішів та всієї християнської общини» [1, с.39 – 40; 8, s.205 – 206].

Схожою за змістом була й листівка до Сигізмунда: «Саме в ті часи давав Христос своїм вірним вказівку, щоб рятувались вони

не тільки від гріхів, але і від суспільства злих людей <...> і говорив їм: Біжіть у гори, тобто до правовірних людей, що підносять-ся в своїй надії, любові і надії над усім і над усіма». Очищення повинно проводитися покаанням, постом і добрими справами. Нечестивих, на думку хіліастів, повинен покарати сам Господь [1, с.39 – 40; 9, с.41, 43].

У цих перших гуситських програмах головною вимогою було здійснення обряду причастя з чаші. Адже саме чаша була символом закону Божого. Інші вимоги не були ще чітко сформульовані і ставали більш конкретними у ході подальших суперечок із супротивниками.

Третій документ – найвідоміший. Написаний чеською мовою, він зберігається у Віденській Національній бібліотеці і вперше був опублікований чеським істориком Ф. Палацьким у 1844 р. Список вимог складався з 23 статей і був самостійним документом. Приблизно половину тексту «23 статей» присвячено реформі церкви: щоб король дарував «свободу Законові Божому і слову Його, і особливо причастя Тілом і Кров'ю Його усьому народові християнському, яку свободу його блаженної пам'яті брат король Вацлав колись допустив» (ст. 1). Той, хто перешкоджає причастю вином повинен бути вигнаний з міста (ст. 2). Згідно зі ст. 6, забороняється торгівля індульгенціями. Під страхом вигнання забороняється називати єретиками Яна Гуса і Ієроніма Празького (ст. 7). Кілька статей присвячено підтримання миру і спокою в країні, прав і привілеїв корони та її підданих.

У статтях знайшлося місце як вимогам окремих станів і корпорацій, так і головній тоді цілі всіх гуситів – домогтися дозволу причащатися під обома видами. Розраховуючи таким чином досягти за рахунок статей згоди різних сил, укладачі, по всій видимості, сподівалися, що ця єдність змусить короля піти на поступки. «23 статті» – програма загальногуситська. У документі вперше були сформульовані вимоги, що не раз звучали згодом в гуситських текстах. Проте окремим статтям судилося надалі зникнути, або бути замінені на інші [1, с.42 – 44; 8, с.206 – 208].

Загалом, кінець другого десятиліття XV століття був для Чеського королівства часом загострення протиріч в ідеологічній, еко-

номічній і політичній сферах життя суспільства. Спад в економіці, незадоволення більшості станів внутрішнім становищем в країні, криза католицької церкви, національна проблема на тлі безуспішної боротьби короля Вацлава IV з опозицією вищої шляхти стали основними причинами розгортання гуситського руху, що призвів до серйозних змін у житті чеського народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крылов П. В. Гуситское движение – война «за свободу закона Божия»// Европейская реформация и ее возможные аналоги в России. – СПб: Нестор-история, 2017. – С. 36 – 106.
2. Лаврентий из Бржезовой. Гуситская хроника. – М.: Издательство АН СССР, 1962. – 332 с. (Памятники средневековой истории народов Центральной и Восточной Европы).
3. Лаптева Л. П. Гуситское движение в Чехии XV в. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 95 с.
4. Лиман С. И. Церковь и антикатолические движения в средневековой Чехии: опыт исследований учёными украинских земель Российской империи (XIX – начало XX в.) //Дриновський збірник. – Х.; Софія, 2015. –Т. 8. – С. 10–21.
5. Мацек Й. Гуситское революционное движение / Пер. с чеш. Н. М. Памашевой, А. В. Старостина и И. П. Хатунцевой. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1954. – 234 с.
6. Поп И.И. Эпоха революционных бурь // Краткая история Чехословакии. С древнейших времен до наших дней. – М.: Наука, 1988. – С. 66 – 96.
7. Рубцов Б. Т. Гуситские войны. (Великая крестьянская война XV века в Чехии). – М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. – 329 с.
8. Archiv český, čili, Staré písemné památky české i morawské [sic]: z archivův domácích i cizích. Díl třetí / sebral a vydal František Palacký. – Praha: [Stawy Královstwj Českého] : Kronberger i Řiwnáč [distributor], 1844. – 628 s.
9. Archiv český, čili, Staré písemné památky české i morawské: z archivův domácích i cizích. Díl šestý / sebral a vydal František Palacký. – Praha: [Wýbor zemský w královstwi Českém]: Fridrich Tempský [distributor], 1872 (Edvard Grégr). – 639 s.

**CZECH SOCIETY IN THE CONDITIONS OF DEPLOYMENT
OF THE HUSSITE MOVEMENT**

Miroslava POPOVICH (Uzhhorod, Ukraine)

Summary. *The article describes the state of Czech society in the conditions of resistance to Catholicism and shows the formation of the prerequisites for the Hussite movement of the late fourteenth and early fifteenth centuries. It depicts the German power and the inability of the Czech authorities to resist the influence of the Catholic Church. The participation and role of various sections of Czech society in the deployment of the rebel movement after the death of J. Hus is also disclosed. The organizational design of the Hussites and the program requirements of their activities are also noted.*

Key words: *Anti-church movement, burger opposition, feudal alliances, camps, walking in the mountains, manifesto of the Hussites, church reform.*

УДК (94) 437 «1471/1516»: 929. 731 : 316. 361

ДИНАСТИЧНО-ШЛЮБНА ПОЛІТИКА ВЛАДИСЛАВА II ЯГЕЛЛОНА (1471–1516 рр.)

Ярослав АНДРУСЯК (Ужгород, Україна)

Андрусяк Ярослав. Династично-шлюбна політика Владислава II Ягеллона (1471–1516 рр.); 9 стор., кількість бібліографічних джерел – 35, мова українська.

Резюме. У статті розкрита династично-шлюбна політика Владислава II Ягеллона. Крізь призму трьох політичних шлюбів висвітлено внутрішньо- і зовнішньополітичні орієнтири короля. Окрему увагу приділено Габсбурзько-Ягеллонським відносинам та їх династичним намірам у Центрально-Східному регіоні Європи. Укладений матримоніальний пакт між Ягеллонами та Габсбургами завершив протистояння за чесько-угорський трон. Смерть Людовіка II Ягеллона у битві при Могачі припинила чесько-угорську лінію династії Ягеллонів, що призвело до утвердження в Угорському і Чеському королівствах династії Габсбургів.

Ключові слова: Ягеллони, Габсбурги, Владислав II Ягеллон, Людовік II Ягеллон, Анна Ягеллонська, Максиміліан I Габсбург, Фердинанд I Габсбург, Марія Габсбург, Барбара Бранденбурзька, Беатрікс Арагонська, Анна де Фуа-Кандале.

Ягеллони (польск. Jagiellonowie) – династія польських королів (1386–1572) і Великих князів Литовських (1377–1572), яка домінувала у країнах Центрально-Східної Європи. Обрання у 1471 р. на чеський трон Владислава II Ягеллона (прізвисько «Добре») (1471–1516) започаткувало чеську династичну лінію Ягеллонів [21, s. 83-84, 88]. Головним напрямком у зовнішній політиці були відносини з Угорським королівством і Австрійським ерцгерцогством. Не менш важливою у цьому напрямку була династично-шлюбна політика. Смерть короля Матяша Корвіна (1443–1490) без законного спадкоємця призвела до династичної боротьби за угорський трон. Укладення династичних угод із Габ-

сбургами визначили подальші зовнішньополітичні пріоритети Ягеллонів у Центрально-Східній Європі.

В зарубіжній історичній науці окремі аспекти питань окресленої проблематики знаходимо в працях: Ф. Палацького (Palacký) [26], В. Томека (Tomek) [8], А. Деніса (Denis) [14], П. Чорнея (Čornej) [13], В. Чехура (Čechura) [12] та інших.

Слід наголосити на чотиритомній праці Й. Мацека «Ягеллонський вік у чеських землях» [22; 23]. У першому томі автор розкриває психологічні портрети Владислава II і Людовіка II Ягеллонів, їх внутрішньо- і зовнішньополітичну діяльність.

Чільне місце займає монографія «Три дружини короля Владислава» [24], присвячена Барбарі Бранденбурзькій, Беатрікс Арагонській та Анні де Фуа-Кандале. Крізь призму сімейних стосунків автор висвітлює політичні орієнтири Владислава II.

Слід відзначити працю А. Берзевічі «Королева Беатрікс» [11] у якій окрім біографічних даних, подаються відомості про політичну діяльність королеви та її вплив на політичні погляди Владислава II.

Щодо династично-шлюбної політики Владислава II то окремі питання суперництва між Габсбургами та Ягеллонами за чесько-угорський трон, висвітлені у статтях і працях П. Картоуса (Kartous) [17], А. Калоуса (Kalous) [16], К. Бачковського (Baczkowski) [10], та ряду інших дослідників.

Окремі аспекти династично-шлюбної політики Ягеллонів та Габсбургів розкрито і в деяких узагальнюючих працях та статтях вітчизняних істориків: О. Звягіної [1], К. Зіміної [2], Я. Товтин [7], М. Федак [9]. Однак, питання династично-шлюбної політики Владислава II висвітлені фрагментарно. Таким чином, комплексні дослідження з окресленої нами проблеми в українській історіографії відсутні.

Джерельною основою для написання дослідження послужили документи, опубліковані у збірниках «Архів Чеський» [19; 20; 27; 28; 33], «Матеріали дипломатичних справ польських 1486–1516 рр.: Кодекс Загребський» [25] та «Історія Чехії до 1914 року. Історія в документах» [21].

Зауважимо, що якщо на чеський трон представники династії Ягеллонів мали право на основі родинних зв'язків з династіями

Габсбургів та Люксембургів, то на угорський трон вони мали право, посилаючись на Ядвігу I Анжуйську (1374–1399). Вона була донькою Людвіга I «Великого» Угорського (1326–1382), короля Польщі та Угорщини, (титулованого ще як «король Галічини та Лодомерії») і дружиною короля Владислава II Ягайла (1386–1434). Завдяки цьому ще раніше угорський трон отримав Владислав III Варненчик (1434–1444). Свої права на угорський та чеський трони відстоювала династія Ягеллонів і на основі походження Алжбети (Єлизавети) Австрійської (Германської) (1436–1505), дружини Казимира IV Ягеллончика (1427–1492), доньки Альбрехта II Німецького (1397–1439) та сестри Ладислава «Постума» Посмертного (1440–1457), володаря Угорщини та Чехії з альбертинської династії Габсбургів. Таким чином, право претендувати на угорський трон заявили як чеський король Владислав II Ягеллон, так і його молодший брат Ян I Альбрехт (в майбутньому Польський король, 1492–1501) [16, s. 10-11; 17, s. 555-571; 25, s. 55-56; 31, s. 65-68; 32, s. 155-156].

Офіційно короля обрали на виборчому з'їзді, який призначила дружина померлого королева Беатрікс Арагонська (Неапольська) (1457–1508) та королівська рада [2, с. 34]. Повідомлення про події при угорському дворі подають Антоніо Бонфіні, угорський історіограф італійського походження та Маффео де Тревігліо – міланський посол. У дипломатичній боротьбі важливу роль при виборі нового короля зіграв Ян Філіпец (єпископ Варадінський, член королівської ради), який підтримував кандидатуру Владислава II Ягеллона. Ян Філіпец вів переговори із представниками династії Габсбургів та Маффео де Тревігліо з метою забезпечити підтримку або хоча б нейтралітет із боку різних сторін. Він обіцяв Маффео де Тревігліо, що інтереси Мілана будуть збережені, тобто Бянка-Марія Сфорца (1472–1510) – донька міланського герцога Галеаццо Марії Сфорци (1444–1476) – вийде заміж за новообраного короля Владислава II. Цією обіцянкою Філіпец хотів отримати підтримку міланського герцога. Владислав II, однак, мав одружитися не з Бянкою-Марією, оскільки королівська рада домовилася для нього про іншу наречену – вдову Беатрікс Арагонську. Підтримка Беатрікс була для Владислава II надзвичайно важливою з політичного

огляду, оскільки вона розпоряджалася великою власністю, з якої могла б виділити певні кошти Владиславу II. Як свідчать факти, Владиславу II було байдуже, чи буде він панувати від імені чеського короля, чи угорського. Головним завданням було отримати угорський трон [26, s. 185-186]. Зауважимо, що Максиміліану I Габсбургу (1459–1519) (не мав жодної підтримки серед угорського дворянства) допомагала королева Беатрікс, маючи надію, що він із нею одружиться, але, будучи ошуканою, віддала перевагу Владиславу II [18, s. 45-49]. Результатом політичних переговорів стало проголошення 15 липня 1490 року Владислава II Ягеллона новим угорським королем [3, с. 200-201; 4, с. 163; 5, с. 220-224; 8, с. 575; 13, s. 474; 14, s. 158; 15, s. 222; 16, s. 11-15]. Король Владислав II прибув до Угорщини 31 червня 1490 р. У Верхньоугорській Шинтаві (Фаркашгіда) король підписав виборчий капітулярій, а 21 вересня 1490 р. був коронований у Секешфегерварі [13, s. 474].

Наслідком військового протистояння Владислава II і Максиміліана I стали двомісячні переговори, що завершилися підписанням 7 листопада 1491 р. у Пресбурзі (Братислава) мирної угоди, згідно з яким Владиславу II передавалося Угорське королівство, а Максиміліанові I – Австрійське [2, с. 24; 12, s. 116]. Найголовнішим рішенням була домовленість про те, що в разі смерті Владислава II без законного спадкоємця влада в Угорщині перейде Максиміліанові чи його нащадкам [10, s. 5-9; 13, s. 475]. Відзначимо, що угоди 1491 р., окрім територіального, вирішували й питання успадкування трону.

Для збереження своєї влади Владиславу II належало порозумітися з королевою Беатрікс Арагонською. Якщо Владислав II не зумів би знайти компроміс з королевою, то вона могла б підтримати Максиміліана I. Під час війни з турками королева Беатрікс обіцяла надати допомогу в сумі 200 тис. золотих. Після війни Владислав II мав повернути 300 тис. золотих, а також одружитись із нею. Королівська рада домовилася з Владиславом II про одруження з Беатрікс ще у жовтні 1490 р. Однак у королівському капітулярії про домовленість з королевою не згадувалося. Владислав II відмовився одружуватися, оскільки з 1476 р. був заручений із Барбарою Бранденбурзькою (1464–1515) (у джерелах її також

титулюють, як Барбара Глогівська). Вона була донькою бранденбурзького курфюрста Альбрехта III від другого шлюбу з Анною Саксонською. У 1472 р. була видала заміж за Генріха XI Глогівського (був старший на 30 років). Через чотири роки Генріх помер не залишивши спадкоємця. Саме тому в 1476 р. Барбара вийшла заміж за Владислава II, який мав намір отримати Глогівське князівство. Однак отримати князівство не вдалося через супротив родичів померлого. Шлюб втратив перспективи, Барбара вимагала розлучення і 1492 р. позбавила Владислава II подружніх зобов'язань [11, s.112-140; 13, s. 429; 22, s. 211; 30, old. 632-634; 34, s. 41].

За таких обставин Владислав II у 1490 р. обвинчався з Беатрікс Арагонською, однак шлюб був незаконним, оскільки Владислав II ще не отримав офіційного дозволу від Папи Римського на розлучення з Барбарою. Беатрікс звернулася до новообраного Папи Римського Олександра VI. Суд у Римі, очолюваний Антоніном, єпископом Нітранським, у 1495 р. виніс рішення на користь королеви Беатрікс. До речі, саме папа Олександр VI, маючи потребу у підтримці з боку Владислава II, у 1500 р. анулював цей та попередній шлюби [22, s. 211; 30, old. 634-640;].

Папа, готуючись до війни з Туреччиною, покладав на новий шлюб Владислава II великі надії. Той заручився з Анною де Фуа-Кандале (1484–1506), донькою Гастона II де Фуа, графа Кандальського (1487–1500) та Катерини Фуа, за матір'ю онучки Марії Орлеанської, сестри Людовіка XII – короля Франції. Весілля було призначене на 6 червня 1502 р. [9, с. 107-108; 30, old. 640-641]. Але, запізнившись, Анна де Фуа була коронована в Секешфегерварі 29 вересня 1502 р. Святкування весілля відбулося в Буді приблизно 6 жовтня 1502 р. Вона стала третьою дружиною Владислава II і єдиною королевою Чехії, яка жодного разу не була у своєму королівстві. Народила Владиславу II двох здорових спадкоємців – Анну (1503–1547) та Людовіка (1506–1526) [12, s. 51-70; 23, s. 206-210; 24, s. 87-130;].

У 1506 р. Владислав II важко захворів і дав доручення, яке стосувалося офіційного призначення спадкоємця королівської влади. Так, 20 березня 1506 р. були заручені в місті Вінер-Нойштадт (Wiener Neustadt) внук імператора Максиміліана I князь Ферди-

нанд та донька короля Анна, а також домовлено про заручини онучки Марії з сином короля Людовіком (в разі появи його на світ). Це рішення окремим записом було підтверджено королем Владиславом II та королевою Анною. Король Владислав II 28 березня 1506 р. визнав опікуном своїх дітей імператора Максиміліана I та брата Сигізмунда I. Імператор мав усі законні на це права згідно з угодами 1491 р. та 1492 рр. [12, s. 117; 13, s. 590; 20, s. 298-300]. 1 липня 1506 р. королева Анна народила сина, якого назвали Людовіком (прізвисько «Дитина»). Через важкі пологи королева 26 липня 1506 р. померла. Названі договори по суті були таємні. [12, s. 7]. На думку автора, Владислав II йшов на цю угоду, насамперед, щоб отримати підтримку в боротьбі проти прелатів та турецької загрози.

Після смерті дружини головним завданням Владислава II стало забезпечення спадкових прав для своїх дітей. Це викликало опір лише в Угорському королівстві. Щодо чеських станів, то у 1506 р. відбулася домовленість, що діти Владислава II отримають спадкові права на престол під час земського з'їзду, призначеного на 24 лютого 1507 р. Чеська знать сподівалася на те, що малолітній Людовік буде коронований у Чехії і що королівський двір буде сформований саме з чеської знаті. Цю ідею підтримали і пани Моравії. Таким чином, Людовік був проголошений спадкоємцем трону і було прийнято рішення привезти його до Чехії. Зазначимо, що коронація Людовіка II Ягеллона, як спадкоємця чеського трону, відбулася 11 березня 1509 р. в Соборі св. Віта [26, s. 326].

Переговори між імператором та Владиславом II щодо укладення династичних угод продовжилися у 1515 р. не без ускладнень. Владислав II був готовий визнати династичні договори з Габсбургами за умови, що Максиміліан I помириться з Сигізмундом I. Це означало, що імператор мав розірвати угоди з Московським царем і Пруссією. Отримавши згоду, 20 травня 1515 р. уклали угоду між Владиславом II та кардиналом Лангом (1469–1540). Суть її полягала в заручинах дітей Владислава II з онуками Максиміліана I. На наступному з'їзді мали відбутися шлюби. Того ж дня укладено угоди із Сигізмундом I. Всі домовленості мали бути затвердженні на з'їзді у Відні [13, s. 592; 19, s. 50-53; 27, s. 108-111; 28, s. 167-168, 171-173; 33, s. 30-36].

З'їзд розпочав роботу 19 липня 1515 р. Максиміліан I 22 липня 1515 р. видав указ, за яким призначив Людовіка II Ягеллона спадкоємцем Св. Римської імперії німецької нації. Згодом були одружені Людовік із онукою імператора Марією та заручені донька Владислава II з онуком імператора. Укладені договори підтвердили 29 січня 1516 р. Папа Римський Лев X (1513–1521) та 24 березня 1516 р. Фердинанд I Габсбург (1503–1564), як майбутній чоловік королеви Анни [13, с. 593].

Основні пункти угоди вже опрацьовані дослідниками [6, с. 62–64] Відзначимо, що на відміну від Пресбурзької угоди, віденський варіант має подвійний зміст, а окремі аспекти висвітлені тут набагато детальніше, ніж у попередніх двох [13, с. 594–595]. Щодо партнера Анни, то в Пресбурзьких угодах мова йде про Фердинанда, але беремо до уваги й джерела, в яких зазначено, що в день заручин 22 липня 1515 р. не було одностайно вирішено, хто одружиться з Анною – Фердинанд, Карл чи навіть сам імператор Максиміліан I. Слід відзначити, що більшість схилилася до кандидатури Карла. Угорська шляхта хотіла бачити чоловіком Анни Карла. Її брат Людовік під час коронації Карла як римського імператора у 1519 р. намагався переконати останнього одружитися з його сестрою, але безуспішно [1, с. 199–201].

Таким чином, договір у письмовій формі реалізувався двома пресбурзькими та однією віденською угодами. В обох варіантах мова йде про те, що угорський, чеський та польський король разом із імперським ерцканцлером, Магденбургським і Майнцьким архієпископом і кардиналом – Альбрехтом II Бранденбургським (1518–1545) уклали усну угоду про заручини та майбутній подвійний шлюб дітей угорського короля – Анни та Людовіка Ягеллонів із імператорськими онуками Марією та Фердинандом Габсбургами [7, с. 33].

Нові династичні протистояння виникли у 1519 р. У Вельсі (Wels, Австрія) 12 січня 1519 р. розглядалося питання про вибори імператора, оскільки Максиміліан I помер. Він встиг перед смертю провести таємні переговори (в Аугсбурзі, серпень 1518 р.) про призначення на трон свого онука Карла V Габсбурга (1500–1556, король Іспанії), але опір деяких осіб йому не дав втілити цей задум у життя (одним із претендентів був Людовік II Ягеллон). Чесь-

кі посли наполягали на тому, щоб король Людовік II посів імператорський трон. За таких обставин заручини доньки Владислава II Анни були під питанням. Аргументом виступало те, що князь Фердинанд у 1516 р. під час заручин із Анною ще не був повнолітнім, і тому заручини не є законними [29, с. 364-384]. Обрання нового імператора мало відбутися 17 червня 1519 р. у м. Франкфурті. Людовік II висловив припущення, що його навряд чи оберуть імператором і пропонував вести переговори щодо одруження його сестри Анни з королем Карлом і домовитися про спільну боротьбу проти Туреччини. Таким чином, 28 червня 1519 р. більшість голосів отримав Карл V Габсбург (у 1520 р. був коронований в Ахені, а 1530 р. – у Болоньї Папою Римським). Існує припущення, що він дав обіцянку одружитися з Анною [1, с. 197-203].

Повертаючись до питання Габсбурзько-Ягеллонських відносин, зазначимо, що 7 листопада 1520 р. Карл V повідомив, що не збирається відмовлятися від шлюбу Фердинанда з Анною і вирішення цього питання відкладається на пізніше. Вимагалось вирішити питання з деякими воеводствами в Австрії та призначити королем Австрії Фердинанда. Відзначимо, що це питання пізніше буде вирішене у Вормсі (28 квітня 1521 р.) та Брюсселі (7 лютого 1522 р.). Сам герцог Фердинанд I (1521–1564) заручився 11 грудня 1520 р. з Анною в Інсбруці. У Лінці 2 травня 1521 р. відбулося весілля. Марія була коронована 11 грудня 1521 р. у Секешфегерварі, а весілля Людовіка II та Марії відбулося 13 січня 1522 р. в Буді. Навесні королівська пара прибула до Праги, де 1 червня 1522 р. відбулася коронація Марії як чеської королеви. Таким чином, угода вступила в дію [35, с. 66-67].

Після «Могачської катастрофи» у 1526 р. та загибелі Людовіка II, згідно матримоніального пакту 1515 р. на чеський трон було обрано представника династії Габсбургів – Фердинанда I Габсбурга (1526–1564) [12, с. 64-80].

Таким чином, обрання на чеський, а пізніше й угорський трон Владислава II Ягеллона мало далекоглядні плани, що передбачали об'єднання чеських земель під владою одного правителя.

Для здійснення цієї мети чеські стани шукали вигідну династично-шлюбну угоду, що призвело до трьох політичних шлюбів

Владислав II. Якщо перший шлюб з Барбарою Бранденбурзькою був невдалим з політичної точки зору, тому що Владиславу II не вдалося отримати Глогівське князівство, то одруження на королеві Беатрікс Арагонській було вигідним і закріпило позиції короля в Угорському королівстві. Як наслідок, чеські землі Моравія, Силезія та частина Лужиць опинилися під владою чеської корони. Щодо третього шлюбу, то це було політичне рішення Папи Римського, який потребував допомоги угорських та чеських станів у боротьбі з турецькою загрозою. Завдяки шлюбу з Анною де Фуа-Кандале Владислав II отримав законного спадкоємця чеської та угорської корони – Людовіка II Ягеллона.

У ході суперечок з Габсбургами було досягнуто династичних домовленостей, які дали можливість укласти матримоніальний пакт. Між Ягеллонами та Габсбургами завершили протистояння за чесько-угорський трон. Чесько-угорська династична лінія Ягеллонів отримала можливість претендувати на австрійський престол та корону Св. Римської імперії німецької нації. Однак поразка при Могачі мала не лише геополітичні, але й династичні наслідки для регіону Центрально-Східної Європи. Було не лише захоплено значну частину Угорського королівства турками, але й вимерла чесько-угорська лінія династії Ягеллонів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Звягіна О. Ягеллони та Габсбурги : боротьба за імператорську корону (1519 р.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Вип. 39. – Запоріжжя, 2014. – С. 197–203.
2. Зимина Е. Польско-литовская династия Ягеллонов в контексте международных отношений в конце XV– начале XVI столетия // Вестник Московского университета. Серия 8. История. – Москва, 2013. – № 3. – С. 20–42.
3. История Венгрии : В 3 т. / Под ред. А.И. Пушкаш, В.П. Шушарина. – М. : Наука, 1971. – Т. I. – 643 с.
4. История Польши : В 3 т. / Под ред. В.Д. Королюка, И.С. Миллера, П.Н. Третьякова. – М. : Наука, 1954. – Т. I. – 577 с.
5. История Чехословакии : В 3 т. / Под ред. Г.Э. Санчука, П.Н. Третьякова. – М. : Наука, 1956. – Т. I. – 415 с.

6. Товтин Я., Андрусак Я. Завершення суперництва між Габсбургами та Ягеллонами за чесько-угорський трон і підписання Братиславського договору 1515 р. / Яна Товтин, Ярослав Андрусак // Схід. Аналітично-інформаційний журнал. – Донецьк, 2008. – № 5. – С. 61-64.
7. Товтин Я. Суспільно-політичне становище словацьких земель у складі монархії Габсбургів (1526–1610 рр.) / Я. Товтин. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2011. – 160 с.
8. Томек В. История Чешского королевства / В. Яковлев. – СПб : Издание книгопродавца С.В. Звонарева, 1868. – 843 с.
9. Федак М. Королева Угорщини Анна де Фуа де Кандале (Походження, герб, родовід і потомство) // Историчні студії: проблеми давньої і середньовічної історії та етнології. – Ужгород : Говерла, 2007. – Випуск 1. – С. 106–114.
10. Baczkowski K. Walka o Węgry w latach 1490–1492 : z dziejów rywalizacji habsbursko-jagiellońskiej w basenie środkowego Dunaju / K. Baczkowski. – Kraków : Nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1995. – 168 s.
11. Berzeviczy A. Beatrix királyné (1457–1508) / A. Berzeviczy. – Budapest : A Magyar Történelmi Társulat kiadása, 1908. – 754 old.
12. Čechura J. České země v letech 1437–1526. Jagellonci na českém trůně 1471–1526 / J. Čechura. – Praha: «Libri», 2012. – Díl II. – 423 s.
13. Čornej P., Bartlová M. Velké dějiny zemí Koruny České (1437–1526) / P. Čornej, M. Bartlová. – Praha-Litomyšl : Paseka, 2007. – Svazek VI. – 839 s.
14. Denis A. Konec samostatnosti České / A. Denis. – Praha : Šolc a Šimáček, 1932. – Díl I. – 301 s.
15. Hora-Hořejš P. Toulky českou minulostí. Od času Přemysla Otakara do nástupu Habsburků (1197–1526) / P. Hora-Hořejš. – Praha : Práce, 1991. – Díl 2. – 456 s.
16. Kalous A. Volba uherského krále po smrti Matyáše Korvina // Dejiny a súčasnosť. – Praha, 2002. – Číslo 3. – S. 10–17.
17. Kartous P. Habsbursko-jagelovske dvojvládí v Uhorsku v letech 1440–1444 // Historické studie. – 1980. – Ročník 28. – S. 554–577.
18. Kováč P. Dějiny Slovenska / P. Kováč. – Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1998. – 401 s.
19. Král Ferdinand Janovi z Pernšteina o vypravení zbrojného lidu do Uherského Brodu. Ve Vídni 1537, 25. ledna / F. Dvorský (ed.) Dopisy pánův Jana a Vojtěcha z Pernšteina z let 1509–1548 // AČ 20. – Praha, 1902. – S. 50–53.

20. Král Vladislav II. loučí se na smrtelné posteli se stavy markrabství Moravského, poroučí jim svého syna Ludvika a dceru Annu a stanoví správce země. Moravany napomíná, aby svého zemského hejtmána poslušni byli. Zámek Špilberk má býti z nedoplatků berní vyplacen ze zástavy. V Budíně 11. března 1516. (Orig. v zemsk. arch. Stavovsk. v Brně V. VI. 294) / F. Kameníček (ed.) Sněmy moravské z let 1515–1527 // AČ 11. – Praha, 1892. – S. 298–300.
21. Kvirenc J., Kunstová E. České dějiny do roku 1914. Historie v dokumentech / J.Kvirenc, E.Kunstová. – Liberec : Dialog, 2006. – 208 s.
22. Macek J. Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526) / J. Macek. – Praha : Academia, 2001. – Díl 1/2. – 561 s.
23. Macek J. Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526) / J. Macek. – Praha : Academia, 2002. – Díl 3/4. – 599 s.
24. Macek J. Tři ženy krále Vladislava / J. Macek. – Praha : Mladá fronta, 1991. – 220 s.
25. Materiały do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486–1516 : «Kodeks Zagrzebski» / J.Gábarcik. – Wrocław-Warszawa-Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1966. – 220 s.
26. Palacký F. Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě / F. Palacký. – Praha : L. Mazáč, 1930. – Díl V. – 578 s.
27. Petrovi z Rožmberka o psaní Pražanů a knížete Bartoloměje Minsterberského králi Vladislavovi / F. Dvorský (ed.) Dopisy panu Zdeňka Lva z Rožmitála z let 1508–1520 // AČ 7. – Praha, 1887. – S. 108–111.
28. Petr z Rosenberka a Zdeňk Lev z Rožmitála císaři Maxmiliánovi, aby se veřejnými listy ku králi Vladislavovi a ku Pražanům opřel proti knížeti Bartoloměji, kterýž táhna do Uher, odpověděl pánům z Lichtenštejna. Ve Strakonících 1514, 11. Sept. / A. Rezek (ed.) Dopisy rodů Hradeckého a Rosenberského od roku 1507–1519 // AČ 11. – Praha, 1892. – S. 167 – 168, 172–173.
29. Rezek A. Příspěvky k dějinám českým za králů Vladislava a Ludvika // Časopis musea království českého (далі ЧМКЧ) 56. – Praha 1882. – S. 217–244, 364–384.
30. Századok. A magyar történelmi társulat közlönye / Sandor Szilagyi. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1877. – 1062.
31. Šmachel F. Obrisy českého stavovství od konce 14 do počátku 16 století // ČČH 90. – 1992. – Č. 2. – S. 161–186.
32. Vybíral Z. Bitva u Moháče / Z. Vybíral. – Praha : Havran, 2008. – 225 s.
33. Vývracuje králi polskému Zikmundovi psaní Pražanův, kterýmž jeho i všechen stav panský a rytířský nařikají, jakoby chtěli krále Vladislava i

- království české k zkáze přivesti a moc královskou na sebe potáhnouti. Na hradě Pražském, 1514, 21. února / F. Dvorský (ed.) Dopisy panu Zdeňka Lva z Rožmitála z let 1508–1520 // AČ 7. – Praha, 1887. – S. 30–36.
34. Welka historia Polski (1320–1506) / F. Kiryk, J. Ryś. – Kraków: Pinnex, 2002. – T. II. – 287 s.
35. Frimova E. Cisársko-královská svadoná zmluva z roku 1515 / Politický zrod novovekej Strednej Európy (500. výročie narodenia Ferdinanda I. zakladateľa Habsburskej monarchie) / Zost. J. Baďurik, K. Sládek. – Bratislava : Centrum pre europsku politiku, 2005. – S. 62–73.

THE DYNASTIC-MARRIAGE POLICY OF VLADISLAUS II JAGIELLON (1471–1516)

Jaroslav ANDRUSYAK (Uzhhorod, Ukraine)

***Summary.** The dynastic-marriage policy of Vladislaus II Jagiellon is revealed in this article. The domestic and foreign policy orientations of the king are described through the prism of three political marriages. Particular attention is paid to the Habsburg-Jagiellonian relations and their dynastic intentions in the Central-Eastern Europe. The concluded matrimonial pact between Jagiellon and Habsburg put the end to the opposition of the Czech-Hungarian throne. The death of Louis II Jagiellon in the Battle of Mohacs discontinued the Czech-Hungarian line of the Jagiellon dynasty which led to the establishment of the Habsburg dynasty in the Hungarian and Czech kingdoms.*

***Key words:** Jagiellons, Habsburgs, Vladislaus II Jagiellon, Louis II Jagiellon, Anna of Jagiellon, Maximilian I Habsburg, Ferdinand I Habsburg, Mary of Habsburg, Barbara of Brandenburg, Beatrice of Aragon, Anna of Foix-Candale.*

УДК 930(437)»1869/1932»Новотний:94(437)»04/14»

ВНЕСОК ВАЦЛАВА НОВОТНОГО У ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЧЕХІЇ

Ігор ЛІХТЕЙ (Ужгород, Україна)

Ліхтей Ігор. Внесок Вацлава Новотного у вивчення історії середньовічної Чехії; 16 стор., кількість бібліографічних джерел – 54, мова українська.

Резюме. У статті проаналізовано наукову спадщину відомого чеського історика-медієвіста, професора Карлового університету у Празі Вацлава Новотного (1869 – 1932). Він є учнем знаних чеських істориків Ярослава Голла та Йозефа Емлера. У своїх численних студіях найбільшу увагу В.Новотний приділяв дослідженню гуситського руху та вивченню життя й діяльності Яна Гуса. Крім того, учений підготував чотири об'ємні частини фундаментальної праці «Чеська історія», які вийшли окремими книгами. Вони охоплюють період від найдавніших часів до 1273 року. Дослідження В. Новотного не втратили своєї актуальності донині.

Ключові слова: Вацлав Новотний, Вацлав Томек, Ярослав Голл, Йозеф Емлер, Отокар Одолжилік, історія Чехії, Ян Гус, історія гуситського руху.

У вересні 2019 р. минуло 150 літ від дня народження відомого чеського історика-медієвіста Вацлава Новотного. І хоча науковий доробок В.Новотного завжди був (і залишається) у полі зору богемістів, тільки через понад 80 років після смерті вченого з'явилася перша ґрунтовна монографія про його життя і діяльність, яку підготувала чеський історик та архівіст Ярослава Гоффманова [6]. Цією працею вона, як наголосив у рецензії на книжку Франтішек Шмагель, надовго утвердила місце В.Новотного в пантеоні чеських істориків [53, s.790]. Сама ж Я.Гоффманова цілком слушно вважає, що В.Новотний – «несправедливо забутий історик»: так вона назвала газетну ювілейну публікацію про нього [7, s.24]. Тож спробуємо бодай стисло окреслити непоцінований внесок В. Но-

вотного у вивчення історії середньовічної Чехії, вклонившись у такий спосіб його світлій пам'яті.

Учений узрів світ 5 вересня 1869 р. в містечку Іванчиці (*Ivančice*), що на півдні Моравії (за 21 км від Брна), в інтелігентній освітянській родині. Його батько, теж Вацлав (1828–1895), учителював у різних освітніх закладах Чехії й Моравії, поки не потрапив до головної школи м.Іванчиці. Він був невтомним працівником на освітянській ниві, публікувався в педагогічних часописах, писав тексти й самостійно видавав збірники пісень для молоді, розважальні і навчальні матеріали для школярів, активно боронив чеську національну справу. У 1873 р. через конфлікт із німецькою громадою міста Вацлава Новотного-старшого було відсторонено від управління школою. Він з родиною перебрався у місто Чеські Будейовиці, де обійняв посаду директора першої чеської початкової школи для хлопців, яку заснувало й фінансувало місцеве товариство «Шкільна матиця» (*Matice školská v Českých Budějovicích*) [8, s.263 – 264, 267 – 268, 317 – 318; 15; 16; 17; 25, s.485; 49, s.343; 54, s.9 – 10]¹.

У Чеських Будейовицях здобув середню освіту й Вацлав Новотний-молодший. Спочатку хлопчина навчався в початковій школі, відтак восени 1879 р., коли йому виповнилося 10 літ, вступив у чеську гімназію. До речі, тут працював помічним учителем каліграфії та співу і його батько. Упродовж восьми років гімназійних студій Вацлав блискуче навчався. Крім того, він писав вірші, захоплювався музикою, співами, мав чимало інших культурно-освітніх і спортивних уподобань. Тож коли 1887 р. В.Новотний успішно завершив навчання в гімназії, то вже мав зримо окреслені духовні цінності, що їх згодом сповідував у житті: національна свідомість, яка ніколи не вип'ячувалася, але завжди була справжньою і непохитною, любов до минулого свого народу та інтерес до суспільних проблем, а ще закоханість у музику та спів. Гімназію він закінчив з твердим переконанням присвятити університетські роки поглибленому вивченню історії [7, s.24; 49, s.343 – 344].

¹ Деякі автори вказують місце народження В. Новотного с. Моравани (Moravany) біля Івнчиць. Див.: 50, s.34.

Восени 1887 р. В.Новотний став студентом філософського факультету Карлового університету у Празі, обравши історію головним предметом своїх студій. На той час історичні предмети тут викладали такі відомі чеські вчені, як Вацлав Владивой Томек (1818 – 1905), Ярослав Голл (1846 – 1929), Йозеф Калоусек (1838 – 1915), Константин Йозеф Їречек (1854 – 1918), Антонін Резек (1853 – 1909). Курс спеціальних історичних дисциплін тут вів знаний фахівець Йозеф Емлер (1836 – 1899). З-поміж професорів історії В.Новотному найбільше імпонували Я. Голл та Й. Емлер. Їхнім учнем він себе і вважав.

Слід відзначити, що Я.Голл справив сильний вплив на цілу генерацію студентів. З'явилося навіть поняття «Голлова школа» істориків, одним із найвизначніших репрезентантів якої і став Вацлав Новотний. Професор Я.Голл спрямовував студентів на всебічне і ґрунтовне вивчення джерел, їх критичне осмислення, адже узагальнення можна робити тільки на основі широких і детальних студій. Юнак жадібно переймав навички ремесла історика, освоював методи роботи, які прищепив своїм студентіам Я. Голл. Його настановами В.Новотний керувався упродовж усього життя. Він також добре затамив, що в своїх дослідженнях історик зобов'язаний дотримуватися правди, якою б гіркою вона не була. Національна ж свідомість не повинна цьому перешкоджати, а бути вирішальною там, де цього вимагає людство, правда і справедливість. Із середовища професорів-істориків особливо прихильно до В.Новотного ставився Й.Емлер. Саме він уперше привів його разом зі іншими своїми учнями в Архів міста Праги. Згодом В.Новотний став сюди часто навідуватися. Під час навчання в університеті він також слухав лекції проф. Т.-Г.Масарика і став по суті прихильником його концепції політичного реалізму [12, s.21; 49, s.345; 54, s.12 – 15].

Влітку 1891 р. В.Новотний завершив навчання на філософському факультеті Карлового університету. Однак кар'єра вчителя середньої школи не надто приваблювала молодого випускника славетного вишу. І тут на поміч прийшов Й.Емлер, котрий не випускав здібного історика з поля зору. За його рекомендацією В. Новотний став допомагати професорові В.Томеку, який мав

поважний вік і вже не працював в університеті, збирати матеріали для написання історії міста Праги. У березні 1893 р., успішно склавши перед вимогливою комісією фахові іспити, В.Новотний отримав науковий ступінь доктора філософії. Хоча незавершених справ у професора В.Томека було ще чимало, це заняття, однак, не могло тривати довго. Тож він усе-таки вирішив спробувати щастя на вчительській ниві і упродовж 1895 – 1896 навчального року пропрацював викладачем історії однієї з гімназій Праги [8, s.318; 49, s.346, 349].

Щоправда, місце в гімназії було лише тимчасовим, а тому весною 1896 року В.Новотний був змушений шукати нову роботу. Якраз тоді мала звільнитися вакансія в Архіві міста Праги, й В.Новотний сподівався, що йому вдасться тут працевлаштуватися. Професор Й. Емлер навіть замовив за нього слово як за свого улюбленого учня, але всі зусилля виявилися марними. На роботу в Архів міста Праги було прийнято іншу людину. Втім досить швидко фортуна посміхнулася наполегливому шукачу і вже з грудня 1896 р. він став співробітником окружного архіву у Празі. В цій установі вчений трудився до 1908 року. Варто відзначити, що в той час працювати в архіві було нелегко, адже там панувала бюрократія і наукова діяльність не надто заохочувалася [12, s. 21 – 22; 49, s.349].

Однак В.Новотного це не зупиняло і він завзято готувався до здобуття звання доцента (габілітації). Під час навчання в університеті юнак проявляв поглиблений інтерес до чеської історії, тож саме в цій царині вирішив проводити й подальші дослідження. Цьому сприяла також його наукова робота асистента у професора В.Томека. Крім того, В.Новотний вивчав джерела в Дрезденському (у 1895 і в 1896 роках) та Ватиканському (у 1896 і 1898 роках) архівах [8, s.318; 49, s.349 – 351]. Наприкінці квітня 1897 р. він звернувся у відповідний орган з клопотанням щодо його габілітації (*pro venia legendi*) з історії Чехії.

На захист учений подав дослідження про охоронну грамоту Яна Гуса, яке було надруковане в «Чеському історичному часописі» [18, s. 10–24, 67–86, 146–171; 49, s.350]. Крім цієї праці, В.Новотний підготував ґрунтовний життєпис Яна Гуса, опублікований в одинадцятому томі «Оттового наукового словника» [19, s. 902

– 921; 49, s. 350]. Він також виніс на розгляд «Чеського королівського наукового товариства» критичну студію про листи Яна Гуса, яку згодом було оприлюднено у «Віснику» цієї установи» [22; 49, s. 350]. Запропоновані праці мали невеликий обсяг, однак були сумлінно підготовлені і могли стати серйозним підмурівком для подальших досліджень. Фахова комісія у складі Йозефа Калоусека, який був доповідачем у справі про габілітацію, Ярослава Голла та Еміла Якуба Фріда (псевдонім – Ярослав Врхлицький), рекомендувала задовольнити клопотання молодого вченого. Наприкінці травня 1898 р., після того, як Вацлав Новотний склав колоквиум і прочитав лекцію про Ієроніма Празького, йому було присвоєно звання доцента Карлового університету в Празі [49, s.350]. Слід також відзначити, що В. Новотний опублікував у «Оттовому науковому словнику» ґрунтовні нариси про Петра Хельчицького [20, s. 126 – 131] та Ієроніма Празького [21, s.259 – 263].

Отже, в процесі підготовки до габілітації В.Новотний з головою поринув у непросту й трагічну добу гуситів. Про це свідчать як наукові праці, так і тема його апробаційної лекції. Та й у програмі лекцій, яку В.Новотний розробив у перші роки своєї викладацької кар'єри, зазначалося, що він займається дослідженням гуситського руху та чеської історії реформаційного періоду й доби католицької реставрації. Його науковий доробок, репрезентований невдовзі після габілітації, дійсно торкався окресленої проблематики: вчений, зокрема, підготував критичну статтю «Нові публікації про гуситську добу» [23, s.12 – 34], а також кілька відгуків і рецензій. Так, 1900 р. він оприлюднив чималий (майже на 50 сторінок) відгук на дослідження Вацлава Флайшганса «Літературна діяльність м. Яна Гуса» [24, s. 457 – 504]. Це була перша з-поміж об'ємних гострих полемічних публікацій, без яких важко уявити наукову діяльність В. Новотного. У 1903 р. вчений знову зробив спробу комплексного висвітлення життя Яна Гуса. Праця вийшла в ювілейному номері часопису «Золота Прага». Потім кілька разів її було перевидано окремою книжкою [27, s. 2 – 16; 28; 29; 31].

Крім гуситської проблематики, В.Новотний став напрацьовувати й інші теми з історії середньовічної Чехії. У цьому контексті заслуговує на увагу об'ємний нарис про Карла IV Люксембурга,

підготовлений для російського видання з історії середніх віків [2, с.380 – 430]. Долучився вчений і до видання такого важливого джерела з історії Чеського королівства, як «Збраславська хроніка». Він, зокрема, написав докладну вступну статтю і зробив коментарі до перекладу хроніки чеською мовою, який здійснив Ян Вацлав Новак (1853 – 1920) [9]. У 1906 р. В. Новотний підготував також докладний узагальнюючий огляд з історії церковного та релігійного життя в чеських землях аж до початку XVII століття [30, s.527 – 663]. Відтак з-під пера історика з'явилося й кілька менших за обсягом статей про таких діячів чеської минувшини, як Ян Міліч з Кромержижа, король Вацлав IV та ін. Його зусиллями було видано один з найбільш важливих творів Яна Гуса – трактат «Про святість» [13].

Восени 1905 р. В.Новотний став екстраординарним професором Карлового університету у Празі, однак лише титулярним. Він і надалі працював у архіві й не полишав активної наукової діяльності, готуючись до написання всеохоплюючої праці про Яна Гуса. У 1908 р., після виходу на пенсію Й. Калоусека, В. Новотний посів його місце як повноцінний екстраординарний професор з чеської історії Карлового університету у Празі і пішов з роботи в окружному архіві. Як не парадоксально, упродовж наступних 10 років учений залишався єдиним університетським професором з історії Чехії на чеських теренах. У 1911 р. В.Новотний отримав статус ординарного професора Карлового університету. А в 1918 р., вже після проголошення Чехословацької республіки, професорами з чеської історії стали Йозеф Пекар і Каміл Крофта. До цього часу вони обоє були професорами з питань історії Австрії [7, s. 24; 49, s. 350; 54, s. 18 – 19].

З перших років своєї наукової діяльності В.Новотний плекав мрію написати фундаментальну історію Чехії. Питання щодо необхідності підготовки такої праці набуло особливої гостроти після того, як 1899 р. вийшов перший том книжки професора кафедри австрійської історії німецького Празького університету, політичного діяча Адольфа Бахмана (1849 – 1914) «Geschichte Böhmens» («Історія Богемії»). У згаданому виданні, яке охоплює період до 1400 р., А. Бахман висвітлює чеську історію з позицій

німецького націоналізму. У цьому контексті він суттєво перебільшує внесок німців у розвиток чеської державності й культури. Щодо середньовічної доби в історії країни, то А. Бахман припускає, що в цей період спостерігається мирне співжиття чеського й німецького населення. Підтвердженням цього, на його думку, є паралельне вживання чеських і німецьких місцевих імен. Крім того, А. Бахман наголошує, що в XIII – XIV ст. серед жителів міст не було чехів, а чеське готичне мистецтво є власне німецьким витвором. Гуситський рух А. Бахман розглядає як суто антинімецький і націоналістичний виступ чехів, ігноруючи при цьому релігійний та соціально-політичний аспекти [11, s.450 – 451].

Узагальнююча праця А. Бахмана мала на меті знівелювати концепцію середньовічної чеської історії, яку було розроблено Франтішком Палацьким (1798 – 1876) та представниками його школи. На той час чеська наукова громадськість добре усвідомлювала, що з розвитком історичного пізнання дослідження Ф.Палацького багато в чому застаріло, а отже, на часі його скрупольозний перегляд. Тож спроба А.Бахмана щодо підготовки такої фундаментальної праці була цілковито виправдана. Однак вона мала бути написана з урахуванням досягнень чеської історіографії, а не з позицій німецького націоналізму. В результаті, чимало представників чеської наукової еліти негативно сприйняли вихід першого тому книжки А.Бахмана. Серед таких був і В.Новотний, який опублікував у «Чеському історичному часописі» ґрунтовну рецензію на це видання [26, s. 26 – 46, 164 – 178, 262, 373].

Рецензія В. Новотного на перший том «Geschichte Böhmens» А. Бахмана послужила головною причиною того, що саме до нього, спочатку усно, а потім письмово (у листі від 4 березня 1905 р.), звернувся знаний чеський видавець і книгар Ян Лайхтер з пропозицією написати історію Чехії і, в разі потреби, обрати собі помічників [5]. Учений вирішив самостійно написати історію Чехії до 1437 р., тобто до кінця гуситських воєн та смерті Сигізмунда Люксембурга. Період панування Їржі з Подебрад та представників Ягеллонської династії (до 1526 р.) взявся висвітлити Рудольф Урбанек (1877 – 1962). Моравський дослідник Богуміл Навратіл (1870 – 1936), який вивчав церковну історію XVI ст., погодився

описати події, що відбулися в історії Чехії в цю неспокійну епоху. Йшлося про перший період правління Габсбургів (від 1526 р. до початку XVII ст.). До складу авторського колективу увійшов також Властиміл Кибал (1880 – 1959), якому було доручено простежити становище Чехії в новий час, починаючи від першого етапу Тридцятилітньої війни (1618 – 1648), коли чехи внаслідок поразки в битві під Білою горою (1620 р.) втратили державність. Здійснити загальну редакцію видання взявся сам В.Новотний.

Отже, на відміну від «Історії чеського народу» Ф.Палацького, яку було доведено до 1526 р., «Історія Чехії» В.Новотного та його колег, членів авторського колективу, охоплювала більший період. Крім політичної історії, автори мали на меті приділити також увагу господарському розвитку та соціальному становищу чеського народу, що відповідало вимогам тогочасної науки.

Починаючи з 1911 р., матеріал, який узагальнив і систематизував В.Новотний, став виходити у формі зшитків. Перший такий зшиток з'явився друком у січні 1911 року [7, s.24]. Відтак було розпочато роботу над книжковим варіантом видання. Слід відзначити, що В. Новотний підготував лише чотири об'ємні частини першого тому «Історії Чехії». Його першу частину було видано у 1912 р., другу – у 1913, третю – аж у 1928, а четверту – вже по смерті В.Новотного – у 1937 р. Загалом працю доведено 1271 р.

Перша частина дослідження В.Новотного містить передмову, яку він написав у жовтні 1911 р. У ній історик відзначав, що «праця повинна здійснюватися на основі джерел, опиратися, звичайно ж, на літературу, присвячену окремим питанням, але при цьому має бути новим, самостійним опрацюванням предмету на основі дотеперішнього вивчення. Не бажано, аби книга була простим компендіумом, простим накопиченням дотеперішніх знань, але науковим томом, який опирався б на знання уже відомої літератури, на достеменно й безпосередню критику джерел (...)» [32, s.VII]. Разом з тим, учений скромно пише, мовляв, «не вважаю себе таким, що не може помилитися...» [32, s. XIII]. Через рік після першої частини книжки вийшла друком і друга. Вона завершувала княжий період в історії Чехії, кінцем якого вважається 1197 рік [33].

Сповнений творчої енергії й оптимізму, В.Новотний взявся за поглиблене вивчення історії Чехії XIII ст. Йшлося про період, який належало висвітлити в наступних частинах видання. У 1914 р. він, зокрема, опублікував у «Часописі Матиці Моравської» ґрунтовну розвідку «Пршемисл Отакар II, курія й імперія у 1268 – 1271 роках» [34, s. 1 – 25]. Заслуговує на увагу оцінка, яку дає вчений цьому чеському правителеві. У вступній частині статті В.Новотний наголошує, що Пршемисл Отакар II є «першим творцем великої імперії в центрі Європи» і «належить до найвизначніших історичних постатей не лише своєї доби, але й усіх часів» [34, s.1]. Відтак учений доводить, що в 1268 р. окремі князі-курфюрсти висунули кандидатуру Пршемисла Отакара II на німецький трон, але папська курія відмовила йому в підтримці. Цей епізод із життя Пршемисла Отакара II вчений розглядає на тлі подій, що відбувалися тоді у Священній Римській імперії.

Щоправда, у зв'язку з підготовкою до відзначення у 1915 році 500-ліття від дня спалення Яна Гуса В.Новотний був змушений пригальмувати подальшу роботу над «Історією Чехії». З 1914 р. учений був активним членом університетської комісії з нагоди вшанування цієї дати. До того ж, Чеська Академія заснувала премію за працю, у якій би життя і діяльність Яна Гуса були описані настільки всебічно і об'єктивно, наскільки це дозволяють зробити існуючі джерела з урахуванням досягнень вітчизняної та зарубіжної історіографії. При цьому належало взяти до уваги не лише те, який слід залишив чеський реформатор в історії чи літературі, але й проаналізувати його теологічні та філософські погляди. Як відомо, В. Новотний готувався до написання життєпису Яна Гуса з самого початку своєї наукової кар'єри й зібрав чимало матеріалу. Тож учений вирішив, що зможе підготувати працю про Яна Гуса з дотриманням вимог Академії. Щоправда, В.Новотний не хотів надовго відриватися від роботи над «Історією Чехії», а тому навіть звернувся до В.Кибала з пропозицією, аби той проаналізував релігійне вчення Яна Гуса. Сам же В.Новотний мав намір зосередитися на життєписі цього визначного діяча чеської історії [49, s.357].

У 1915 р. в університеті було заплановано великий цикл лекцій про Яна Гуса та його добу. До їх підготовки долучився і В. Но-

вотний. Уже в січні 1915 року він, згідно з планом, розпочав читати лекції з проблем гусизму, які вийшли також друком під назвою «Чеський релігійний рух у XIV і XV ст. Частина I. До Гуса» [35]. Тут простежується розвиток реформаційних устремлень на чеських землях за Карла IV та Вацлава IV. Йдеться про переддень гусизму, аналіз його історичних основ та ідеологічних засад. І хоча книжка готувалася для широкого читацького загалу, вона є найбільш концептуальним дослідженням В.Новотного, в якому він, зокрема, намагається довести, що, попри новаторський характер діяльності Яна Гуса, між його вченням і попереднім реформаційним рухом існує нерозривний зв'язок. Разом з тим учений наголошує, що хоча Ян Гус і перейняв чимало ідей від англійського реформатора Дж.Вікліфа (бл.1328–1384), він критично ставився до його вчення, тож іноземні впливи мають у гуситів другорядне значення.

Робота ж над книжкою про Яна Гуса затягувалася. Та й чеська Академія кілька разів продовжувала термін подання рукопису. Тож В. Новотний спокійно завершив справу і в 1917 р. отримав премію чеської Академії. Рукопис було здано у видавництво Яна Лайхтера [52, s.276]. У процесі роботи учений настільки заглибився в дослідження життєпису Яна Гуса, що все інше відійшло на другий план. Одночасно він підготував кілька праць, які доповнюють це фундаментальне дослідження про Яна Гуса. Студії над життєписом Яна Гуса засвідчили, що В. Новотний не змінив своїх переконань. Ба більше, його національна свідомість тільки посилилася, а відтак розкрилися й надії на кращу долю чеського народу, які невдовзі справдилися.

Упродовж 1918–1919 навчального року В.Новотний був деканом філософського факультету Карлового університету у Празі. На цій посаді учений щиро привітав проголошення Чехословацької республіки. У статті «На великій хвилі», написаній 31 жовтня 1918 р., він, зокрема, наголошує: «Хіба можна не радіти, хіба можна не веселитися, хіба можна не усвідомлювати той ентузіазм, який треба розбурхати, навіть якщо ми б хотіли протистояти цьому? У нас є свобода! Наскільки ти повністю усвідомлюєш, що це означає? Знову і знову спадають мені на думку слова, якими Франт. Палацький зміг так красномовно задекларувати свою

програму: *повнота національного життя*. Так, для цього свобода, самостійність, незалежність – необхідна передумова, лише вільна нація – це справжня нація, лише вільна нація може надати своїм членам повноправні можливості реалізувати всі свої зусилля, лише вільна нація може досягти повноти свого національного життя» [36, s. 97 – 98]. І хоча функції декана неабияк відволікали В.Новотного від звичної наукової роботи, він був щасливий, що в такий доленосний час виконує цю повинність.

Підготовлена ж В.Новотним та В.Кибалом праця про Яна Гуса стала виходити окремими томами, починаючи з 1919 р. Вона має назву «М.Ян Гус – життя і вчення». Власне В. Новотний написав перший том, який складається з двох частин, що вийшли відповідно у 1919 і 1921 роках [37, 39]. Тут висвітлюється життя й діяльність Яна Гуса. Всебічний аналіз вчення цього чеського реформатора здійснив В.Кибал у другому томі, який складається з трьох частин. Крім того, В. Новотний підготував ще й збірник документів про Яна Гуса, який присвятив пам'яті Франтішка Палацького [14]. Та навіть після виходу цих фундаментальних праць він не полишав гуситську тематику.

На початку 20-х років ХХ ст. В.Новотний не оминув увагою ще двох визначних діячів чеського народу – Яна Амоса Коменського та Яна Жижку. Так, у 1921 р. вийшли дві статті вченого про Я.А. Коменського [38, s. 84 – 93, 161 – 170; 40, s. 788 – 794]. Крім того, він мав намір підготувати до видання всю спадщину цього видатного чеського теолога, мислителя, педагога й письменника. Щодо Яна Жижки, то восени 1924 р. у Чехословаччині відзначалося 500-ліття з дня його трагічної смерті від чуми. Тож В. Новотний підготував до друку таке важливе джерело, як «Прекрасна хроніка про Яна Жижку, дружинника короля Вацлава IV» невідомого автора [10]. Цей твір, написаний чеською мовою у 60-х роках XV ст., є виявом глибокої пошани до уславленого ватажка гуситів і полководця навіть після його смерті. Вчений також опублікував кілька статей, присвячених Янові Жижці та його добі [41, s. S. 82 – 133; 42, s. 66. – 78]. Відтак у циклі лекцій, які вийшли й друком, В. Новотний, з одного боку, проаналізував основні джерела з історії гуситського періоду, а з іншого – зацентрував увагу на тих

постатях, які виявилися «провісниками бурі», передусім намагаючись реанімувати образ короля Вацлава IV [43].

Після завершення року пам'яті Яна Жижки В.Новотний продовжив роботу над «Історією Чехії», і в 1928 р. вийшла її третя частина. Це була об'ємна книжка, яка охоплювала 1088 сторінок [44]. Численні примітки, як посторінкові, так і наприкінці книжки, свідчать про сумлінне ставлення В.Новотного до її написання. Слід відзначити, що така наукова добросовісність була притаманна вченому і при підготовці перших двох частин «Історії Чехії» та й інших праць. Хронологічно третя частина «Історії Чехії» охоплювала період з кінця XII – до середини XIII ст. Щоправда, її перший розділ було присвячено розгляду питання внутрішнього розвитку Чехії до кінця XII ст., тобто він стосувався ще другої частини видання. Відтак вчений детально розглянув основні віхи історії Чехії протягом 1197 – 1253 років за правління двох чеських королів – Пршемисла Отакара I та його сина Вацлава I.

Одним із головних досягнень Пршемисла Отакара I стало дефінітивне підтвердження спадкового титулу чеського короля, яке було юридично закріплено в «Золотій буллі сицилійській». Цей привілей 26 вересня 1212 р. видав у Базелі новообраний німецький правитель Фрідріх II Штауфен чеському володареві Пршемислові Отакарові I. Заслужовує на увагу аналіз згаданого документу, зроблений В. Новотним. Учений, зокрема, зараховував «Золоту буллу сицилійську» до категорії тих правових норм і актів, що сприяли зміцненню державної, а відтак – і національної самобутності чехів [44, s. 303 – 309].

Значну увагу В.Новотний приділяє дослідженню внутрішнього розвитку Чеського королівства упродовж першої половини XIII ст. Він детально висвітлює перебіг суперечки Пршемисла Отакара I з церквою в особі празького єпископа Андрія; простежує перебіг вторгнення монголо-татар у 1241 році, піддаючи сумніву вірогідність битви під Оломоуцом та реальність існування шляхтича Ярослава зі Штернберка (*Jaroslav ze Šternberka*), який здобув тут перемогу над ворогом; розглядає хід і наслідки повстання королевича Пршемисла проти свого батька Вацлава I. Учений також аналізує зовнішню політику Вацлава I, особливо вжиті ним захо-

ди, спрямовані на здобуття «австрійської спадщини» після того, як вимерла чоловіча гілка династії герцогів Бабенберґів.

Професор В.Новотний усвідомлював, скільки багато потрібно ще сил і часу, аби завершити наступні частини «Історії Чехії». Та при нагоді він брався за дослідження й інших проблем з минулого свого народу, особливо тих, які його хвилювали як людину і вченого, вважаючи такі студії лише невеликим відступом від основних напрямків своєї діяльності. У 1928 р. для більшовицького «Енциклопедичного словника Російського бібліографічного інституту Гранат» В.Новотний написав об'ємний нарис історії Чехії від найдавніших часів до 1918 року [3, стб. 359 - 393]. Щоправда, рукопис науковця було перекладено російською мовою й надруковано зі скороченнями.

У 1929 р. в Чехословаччині урочисто відзначили тисячолітню річницю мученицької смерті св.Вацлава. Тож у полі зору В.Новотного опинилася і постать цього небесного покровителя Чехії. На замовлення празького «Державного видавництва» він підготував популярну монографію «Чеський князь Вацлав Святий» [45]. У ній В.Новотний розглянув подвижницьку діяльність св.Вацлава на тлі його доби. Та навіть у цьому популярному виданні він не оминув увагою й важливу наукову проблему: висловив свій погляд на дискусійне питання достовірності такого джерела, як «Легенда Крістіана». Історик був переконаний, що «Легенда Крістіана» є фальшивкою XII ст., і кілька разів чітко зацентрував на цьому у книжці. Не полишав учений і студії з гуситської тематики.

Восени 1929 р. наукова громадськість відзначила 60-літній ювілей Вацлава Новотного. З нагоди цієї події було видано збірник статей його учнів, який містив 25 розвідок з чеської історії, публікацію про чин В.Новотного та список його наукових праць [4]. Слід відзначити, що на вихід цього збірника тепло відгукнувся патріарх української історичної науки Михайло Грушевський. Стисло охарактеризувавши напрямки наукової діяльності В.Новотного та основний зміст видання, учений підсумував: „Приємно бачити таку фаялнгу історичних робітників, і можна побажати тільки довгих літ їх містрові на продовження і закінчення піднятої праці» [1, с.189].

Після виходу третьої частини «Історії Чехії» В.Новотний продовжив роботу над гуситською тематикою та деякими іншими питаннями середньовічного минулого свого народу, публікував рецензії на праці з історії і под. Тривалий час для серії «Джерела чеської історії» він готував збірник реляцій Петра з Младоньовиць про перебування й смерть Яна Гуса у Констанці, а також деяких інших матеріалів про цього чеського реформатора та про його побратима і соратника Ієроніма Празького. Видання книжки проходило повільно, зокрема й через те, В.Новотний вирішив додати сюди також уривки з пізніших пісень і проповідей. В результаті, потрібно було їх відповідним чином упорядкувати й уточнити деякі суперечливі моменти. Тож паралельно вчений готував нові, менші за обсягом, студії на гуситську тематику. Нарешті довгоочікувана книжка узріла світ і стала останнім прижиттєвим виданням В.Новотного, його лебединою піснею. Її він присвятив «пам'яті Ярослава Голла, майстра історичної критики та незабутнього вчителя» [51].

У розпал роботи над згаданою працею В.Новотний отримав ще одну пропозицію: головний редактор Чехословацької країнознавчої енциклопедії (*Československá vlastivěda*), яка видавалася під патронатом Масарикової академії праці, звернувся до нього з проханням здійснити фахове редагування четвертого тому, присвяченого питанням історії. Учений з радістю погодився, адже усвідомлював, що разом зі співробітниками зможе запропонувати освіченому читачеві узагальнюючий нарис з історії Чехії, про необхідність підготовки якого так довго говорилося. Важливе значення для В.Новотного мало й те, що він зможе відредагувати всі розділи видання, виходячи з власної концепції. Дослідник вирішив написати більшу частину історії середньовічної Чехії: від появи тут слов'ян до 1419 року.

Наприкінці 1931 р. В.Новотний узявся за роботу, однак устиг підготувати тільки матеріал, що охоплював події до 1273 року [46, s. 23 – 43; 47, s. 44 – 62]. На заводі стала хвороба, яка 14 липня 1932 р. призвела до відходу вченого у Вічність. Щоправда, четвертий том енциклопедії «*Československá vlastivěda*» все-таки вийшов за редакцією В.Новотного. Його передмову до видання

датовано 31 березням 1932 р. Посильну допомогу В.Новотному в редакторській роботі та в підготовці матеріалів до енциклопедії надав його учень – професор Отокар Одолжілік [7, s. 24].

Через недугу В.Новотний не зміг завершити і четверту частину першого тому «Чеської історії», яка з 1931 р. виходила в зшитках. На момент смерті вченого вийшло 16 таких зшитків, у яких висвітлено історію Чеського королівства в період з 1253 по 1273 рік, тобто більшу частину одноосібного правління короля Пршемисла Отакара II. Щоправда, питання відносин королівської влади зі шляхтою, т.зв.німецької колонізації, виникнення міст та міського стану, становища церкви, розвитку освіти тощо учений висвітлив дуже стисло. Очевидно, він мав намір згодом доопрацювати ці параграфи. Та не судилося. У 1937 році оприлюднений В.Новотним матеріал було видано окремою книжкою. У видавництві спочатку виношували ідею, щоб книжка вийшла з доповненнями про середньовічну колонізацію в чеських землях, які зробив професор Й.В.Шімак. Однак відмовилися від цього наміру й залишили лише текст В.Новотного. Так з'явилася четверта частина першого тому «Історії Чехії» В. Новотного, яка називається «Піднесення чеської могутності за Пршемисла Отакара II»[48]. Щоправда, покажчик імен та географічних назв до неї підготував професор О.Одолжілік.

У першому розділі висвітлено правління Пршемисла Отакара II упродовж 1253 – 1260 років, тобто з моменту смерті його батька Вацлава I й до здобуття спадщини Бабенбергів. Уже на початку розділу В.Новотний називає Пршемисла Отакара II одним із найбільш могутніх чеських володарів та одним із найбільш славних представників свого роду [48, s.3]. Разом з тим, дослідник критично ставиться до цього короля: „Не можна заперечувати, – пише В. Новотний, – що він не зробив усього того, що міг би зробити, і не можна заперечувати, що він завжди знав, що потрібно зробити, і завжди намагався це зробити, і що інтерес Імперії, якщо той не суперечив його власному, завжди превалював» [48, s.6].

Автор вбачає сенс діяльності Пршемисла Отакара II в більш фундаментальних речах, на які той спромігся упродовж життя. Йдеться не лише про військові успіхи чи зовнішню політику чеського монарха, а й про його державницький хист. На думку

В.Новотного, Пршемисл Отакар II не тільки вправний воїн і дипломат, він також реформатор управління, володар, що покращив фінансове становище своєї імперії та своїх маєтків, а отже, приділяв увагу внутрішній і господарській політиці [48, s.6]. Однак доля Пршемисла Отакара II була трагічною. Він створив велику, сильну, могутню й багату імперію, однак не зумів реалізувати одну мету – здобути імператорську корону. Адже князі-виборці (курфюрсти) не бажали подальшого посилення його влади.

Загалом у першому розділі В.Новотний детально висвітлив похід Пршемисла Отакара II на Пруссію і заснування Кенігсберга, висунення кандидатури чеського правителя на німецький трон у 1256 р., його перемогу з військами угорського короля Бели IV у битві під Гройсенбрунном, внаслідок якої він заволодів усією спадщиною Бабенбергів. Другий розділ має назву «Пршемислова чесько-австрійська імперія аж до обрання Рудольфа Габсбургського німецьким королем (1260 – 1273)». Тут учений простежив передумови та наслідки одруження Пршемисла Отакара II з Кунігундою (внучкою Бели IV), утвердження влади чеського монарха в Каринтії і Крайні, його відносини з німецьким правителем Річардом Корнуельським, а також протистояння з угорським королем Іштваном V за альпійські володіння. У третьому розділі четвертої частини «Історії Чехії» йдеться про внутрішній розвиток імперії Пршемисла Отакара II, організацію управління, судочинства, фінансів, господарювання й под. Останній, четвертий, розділ книжки є найменшим за обсягом. Тут розглядаються питання відносин Пршемисла Отакара II зі шляхтою, німецької колонізації, церковного життя, стану освіти. Як відомо, цей матеріал учений не встиг доопрацювати.

На думку В.Новотного, Пршемисл Отакар II є одним із найкращих чеських правителів та найбільш славним представником династії. Історик наголошує, що в багатьох країнах світу побоювалися Пршемислової могутності, що серед татар його називали «королем залізним» і що зажив він багатства й шани, яких у той час не мав жодний володар [48, s.3].

Професор В.Новотний належав до плеяди учнів двох визначних чеських учених – Я.Голла та Й.Емлера. Свою увагу він зосередив головним чином на вивченні гуситської доби. Історія цього періоду

залишалася в полі зору В.Новотного до останніх днів його життя. Учений трактував гусизм як найславнішу епоху чеської минувшини. Ще одним напрямком досліджень В.Новотного стало написання фундаментальної праці «Історія Чехії», яка мала охоплювати події від найдавніших часів до 1437 року, тобто до смерті Сигізmunда Люксембурга. Однак через хворобу вчений довів виклад матеріалу лише до 1273 р. У процесі роботи над «Історією Чехії» В.Новотний проявив себе як критичний і ретельний аналітик. Сама ж праця відображає науковий і світоглядний рівень історичної думки тієї доби й фіксує фактичні зрушення, яких зазнала чеська історіографія після Ф.Палацького. Попри віддаленість у часі, наукова спадщина В.Новотного не втратила своєї актуальності донині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. [Рец. на кн.:] Václav Novotný. Českou minulostí. Praha: Jan Laichter, 1929, 292 сс. / М. С. Грушевський // Україна. Науковий журнал українознавства / Під ред. акад. Михайла Грушевського. – 1930. – Книга 39 (січень-лютий). – С. 189.
2. Новотный В. Карл IV. // Книга для чтения по истории Средних вѣковъ, составленная кружкой преподавателей / Подъ ред. проф. П.Г. Виноградова. – 2-е изд. – Москва: Издание С.Скирмунта, 1902. – Вып. 3. – С. 380 – 430.
3. Новотный В. (Václav Novotný). История Чехии до образования Чехословацкой республики // Энциклопедический словарь Русского Библиографического Института Гранат. – 7 изд. – М.: Русский библиографический институт Гранат, [б.г.]. – Том сорок восьмой. Четырехлетняя война 1914-1918 г. (окончание)–Чулков. – Стб. 359 – 393.
4. Českou minulostí: práce věnované profesoru Karlovy university Václavu Novotnému jeho žáky k šedesátým narozeninám / uspořádali: Otokar Odložilík, Jaroslav Prokeš, Rudolf Urbánek. – Praha: Jan Laichter, 1929. – 391 s.
5. Hoffmannová J. Václav Novotný (5. 9. 1869 - 14. 7. 1932) // Akademický bulletin. Oficiální časopis Akademie věd ČR. – 2002 (Duben). Интернет ресурс: <http://abicko.avcr.cz/archiv/2002/4/obsah/vaclavnovotny-5.-9.-1869-14.-7.-1932-.html>
6. Hoffmannová J. Václav Novotný (1869–1932) Život a dílo univerzitního profesora českých dějin / Jaroslava Hoffmannová. – Praha: Academia, 2014. – 560 s.

7. Hoffmannova J. Neprávem zapomenutý historik // Lidové noviny. – Sobota 7.zářní 2019. – S.24.
8. Kratochvíl A. Ivančice, býv. král. město na Moravě: popis dějepisný, místopisný a statistický / podává Aug. Kratochvíl. – Ivančice: Musejní spolek, 1906. – 432 s.
9. Kronika zbraslavská / překlad Jana V. Nováka; úvodem a poznámkami provází Václav Novotný. – Praha: Nadání Františka Palackého, 1905. – LXXII, 663 s. – (Sbírka kronik a letopisů českých v překladech; sv. 2)
10. Kronika velmi pěkná o Janu Žižkovi, čeledínu krále Václava. – Praha: Společnosti Husova musea, 1923. – 27 s.
11. Kutnar Fr. Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví : od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století / František Kutnar, Jaroslav Marek. – 2., přeprac. a dopl. vyd. – Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997. – 1067 s. (Edice Česká historie, sv. 3).
12. K.F. Prof. dr Václav Novotný, český historik / Podle pramenů K.F.// Ivančický zpravodaj. – Ročník XXX. – Srpen 2001. – S.21 – 23.
13. M. Hus Jan O svatokupectví / úvodem a poznámkami opatřil Václav Novotný. – Praha: Jan Otto, 1907. – 186 s.
14. M. Jana Husi korespondence a dokumenty / vydal Václav Novotný. – Praha: Komise pro vydávání pramenů náboženského hnutí českého, 1920. – 381 s. – (Sbírka pramenů českého hnutí náboženského ve XIV. a XV. století; č. 9).
15. Novotný V. Písně pro školní mládež [hudebnina] / Václav Novotný. – Druhé vyd. – Brno: Nákladem spisovatelovým, 1867. – 35 s.
16. Novotný V. Písně pro školní mládež [hudebnina] / Václav Novotný. – Druhé vyd. – V Brně : A. Nitš, 1868 (1867). – 35 s.
17. Novotný V. Školní radovánky v Ivančicích / s dějepisným jejich přehledem sest. Václav Novotný. – Brno: V. Novotný, 1870. – 43 s.
18. Novotný V. Husův glejt // Český časopis historický. – 1896. – Ročník II. – S. 10–24, 67–86, 146–171.
19. Novotný V. Hus Jan, mistr. / VNov. // Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Jedenáctý díl, Hédypathie – Hýždě. – V Praze: J. Otto, 1897. – S.902 – 921.
20. Novotný V. Chelčický Petr. / VNov. // Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Dvanáctý díl, Ch – Sv. Jan. – V Praze: J. Otto, 1897. – S.126 – 131.
21. Novotný V. Jeronym Pražský / VNov. // Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Třináctý díl, Jana – Kartas. – V Praze: J. Otto, 1898. – S.259 – 263.

22. Novotný V. Listy Husovy: Poznámky kritické a chronologické. – Praha: Královská Č. Spol. Náuk, 1899. – 89 s. – (Věstník Královské České Společnosti Náuk. Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná. – Ročník 1898. – Číslo IV).
23. Novotný V. Nové publikace o době husitské // Český časopis historický. – 1899. – Ročník V. – S. 12–34.
24. Novotný V. Dr. Václav Flajšhans. Literární činnost Mistra Jana Husi – Sběrka pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku. Skupina III, č. 3. – V Praze (nakladem Akademie), 1900. – Str. XIII a 159 // Listy filologické. – Praha, 1900. – Ročník dvacátý sedmý. – S. 457 – 504.
25. N.[ovotný] Václav, spisovatel, paedag. / Václav N. // Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Osmnáctý díl, Navary-Oživnutí. – Praha : Otto, 1902. – 1026 s.
26. Novotný V. Adolfa Bachmanna Geschichte Bömens // Český časopis historický. – 1903. – Ročník IX. – S. 26 – 46, 164 – 178, 262, 373.
27. Novotný V. M.Jan Hus // Zlatá Praha památce Mistra Jana Husi. Slavnostní číslo. – Praha: J.Otto, 1903. – S.2 – 16;
28. Novotný V. M. Jan Hus. – Praha: nákladem autorovým, 1903. – 52 s. («Otisk ze Zlaté Prahy»);
29. Novotný V. M. Jan Hus. – Praha: nákladem autorovým, 1903. – 52 s.
30. Novotný V. Rakousko-Uhersko po stránce církevně náboženské. Církevní a náboženský vývoj // Česká politika. Díl 1, Politika vědou a uměním. Territoriální vývoj Rakousko-Uherského mocnářství. Rakouská zahraniční politika v XIX. stol. Rakousko-Uhersko po stránce národnostní a církevně náboženské / napsali K. Henner, Fr. Hýbl, K. Kadlec [aj.] / redigoval Zd.V. Tobolka. – Praha: Jan Laichter, 1906. – S.527 – 663.
31. Novotný V. M. Jan Hus. Třetí. pooprav. otisk ze slavnostního čísla «Zlaté Prahy» 1903/ Václav Novotný. – Praha: J.Otto, 1912. – 62 s. (Světová knihovna, č.1000).
32. Novotný V. České dějiny. Dílu I. část 1, Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha/ Václav Novotný. – Praha: Jan Laichter, 1912. – 782 s.
33. Novotný V. České dějiny. Dílu I. část 2, Od Břetislava I. do Přemysla I. / Václav Novotný. – Praha: Jan Laichter, 1913. – 1214 s. – (Laichterův výbor nejlepších spisů poučných; sv. 40).
34. Novotný V. Přemysl Otakar II., kurie a říše v l. 1268–1271. // Časopis Matice moravské. / Václav Novotný. – Brno, 1914. – Ročník třicátý osmý. – Čís. 1–2. – S.1 – 25.
35. Novotný V. Náboženské hnutí české ve 14. a 15. stol.. Část I., Do Husa: (kurs šestipřednáškový) / Václav Novotný. – Praha: Vydal knihkupec

- c.k. České university J. Otto, [1915]. – 280 s. – (Sbírka přednášek a rozprav; serie VI., číslo 10.).
36. Novotný V. Ve velké chvíli / Václav Novotný // Topicuv sborník literární a umelecký. – Prosinec, 1918. – Ročník VI. – Svazek 3. – S.97 – 100.
37. Novotný V. M. Jan Hus – život a učení. Díl 1 Část 1. Život a dílo / Václav Novotný. – Praha: Nákladem Jana Leichtera, 1919. – 505 s. – (Laichterův výbor nejlepších spisů poučných; Kniha XLVI.).
38. Novotný V. Z politické činnosti J.A.Komenského / Václav Novotný // Naše doba. Revue pro vědu, umění a život sociální. – Praha: Nákladem Jana Leichtera, 1920. – Ročník XXVIII. – Seš. 2. – S.84 – 93; Seš. 3. – 161 – 170.
39. Novotný V. M. Jan Hus: život a učení. Díl I., Život a dílo. Část 2. / Václav Novotný. – Praha: Nákladem Jana Leichtera, 1921. – 552 s. – (Laichterův výbor nejlepších spisů poučných; kniha XLVI.).
40. Novotný V. Jana Amosa.Komenského «Panegyricus Carolo Gustavo» / Václav Novotný // Sborník vydaný k 60. narozeninám univ. prof. dra Františka Drtiny / Uspoř. Jiří V. Klíma. – Praha: Otto, 1921. – S.788 – 794.
41. Novotný V. Několik příspěvků k poznání osoby a doby Žižkovy (I. Žižka, mstítel Husů. II. Žižka a Mostští. III. K písni „Ktož jsou boží bojovníci“. IV. K otázce polské kandidatury na český trůn) / Václav Novotný // Sborník Žižkův 1424 – 1924 k pětistému výročí jeho úmrtí / uspořádal Rudolf Urbánek. – Praha: Vědecký ústav vojenský, 1924. – S. 82 – 133.
42. Novotný V. Žižka / Václav Novotný // Zlatá Praha. – 1924. – Ročník XLII. – Číslo 7.- 8. – S.66. – 78.
43. Novotný V. Žižkova doba: cyklus přednášek k pětistému výročí smrti Žižkovy. Sv. 1. O hlavních pramenech dějin doby husitské, předzvěsti bouře / V. Novotný. – Praha: Památník Odboje, 1924. – 62 s.
44. Novotný V. české dějiny. Dílu I. část III. čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253) / Václav Novotný. – Praha: Nákladem Jana Leichtera, 1928. – 1088 s. (Výbor nejlepších spisů poučných).
45. Novotný V. Český kníže Václav svatý: život, památka, úcta / k tisícému výročí jeho smrti napsal Václav Novotný. – Praha: Státní nakladatelství, 1929. – 75 s.
46. Novotný V. Od vystoupení Slovanů do Přemysla I. / V. Novotný // Československá vlastivěda. Díl IV, Dějiny / pod protektorátem Masarykovy Akademie prác ; [za vrchní redakce Václava Dědiny]. – Praha: Sfinx, 1932. – S.23 – 43.
47. Novotný V. Rozmach české říše do vymřeni Přemyslovců. / V. Novotný // Československá vlastivěda. Díl IV, Dějiny / pod protektorátem

- Masarykovy Akademie práce; [za vrchní redakce Václava Dědiny]. – Praha: Sfinx, 1932. – S.44 – 62.
48. Novotný V. české dějiny. Dílu I. část 4. Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253 – 1271) / Václav Novotný. – Praha: Nákladem Jana Laichtera, 1937. – 499 s. (Laichterův výbor nejlepších spisů poučných; kniha LXI.).
 49. Odolžilík O. Václav Novotný. (*5.IX.1869 – †14.VII.1932.) // Časopis Matice moravské. Ročník padesátý šestý. – Brno, 1932. – S.343 – 368.
 50. Pasák T. NOVOTNÝ, Václav // Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století. II., N-Ž / Milan Churaň a kol. – 2. rozš. vyd. – Praha: Libri, 1998. – S.34.
 51. Prameny dějin českých . Díl 8. Historické spisy Petra z Mladoňovic a jiné zprávy a paměti o M. Janovi Husovi a M. Jeronymovi z Prahy / ed. Václav Novotný. – Praha: Nadání Františka Palackého, 1932. – 524 s.
 52. Profesor Václav Novotný // Moravsko-slezský sborník. – Moravská Ostrava: Moravsko-slezská knihtiskárna, 1919. – Ročník II. – Číslo 6-7. – S.276.
 53. Šmahel F. [Рец. на кн.:] Jaroslava Hoffmannová, Vaclav Novotny (1869-1932). Život a dílo univerzitního profesora českých dějin, Praha: Academia, 2014 / František Šmahel // Česky časopis historicky – 2014. – Ročník 112. – Čís. 4. – S.785-790.
 54. Urbánek R. Václav Novotný / Rudolf Urbánek. – Praha: Česká akademie věd a umění, 1933. – 73 s.

VACLAV NOVOTNY'S CONTRIBUTION TO STUDIES OF THE HISTORY OF MEDIEVAL BOHEMIA

Ihor LIKHTEI (Uzhhorod, Ukraine)

Summary. *The article analyzes the scientific heritage of the famous Czech historian - medievalist, professor of Charles University in Prague Vaclav Novotny (1869 - 1932). He was a student of the famous Czech historians Jaroslav Gall and Josef Emler. In his numerous studies, V. Novotny paid the greatest attention to the study of the Hussite movement and the study of the life and activity of Jan Hus. In addition, the scientist has prepared four voluminous parts of the fundamental work "Czech History", which were published in separate books. They cover the period from ancient times to 1273. V. Novotny's research has not lost its relevance to this day.*

Key words: *Vaclav Novotny, Vaclav Tomek, Jaroslav Gall, Josef Emler, Otakar Odolzhylík, history of the Czech Republic, Jan Hus, history of the Hussite movement.*

НАУКОВІ СТАТТІ

УДК 94(437.6):663.4

Z DEJÍN PIVOVARNÍCTVA V MICHALOVCIACH DO ROKU 1948

Matúš VOJNA (Prešov, Slovensko)

Война Матуш. З історії розвитку пивоваріння в Михалівцях до 1948 року; 11 стор., кількість бібліографічних джерел – 32, мова словацька.

Abstrakt. Náš príspevok je venovaný jednému z najvýznamnejších priemyselných podnikov na Zemplíne v prvej polovici 20. storočia, ktorým bol michalovský pivovar. Tradícia pivovarníctva siaha v Michalovciach do stredoveku, avšak prvé písomné správy o pivovare sa zachovali až z prvej polovice 18. storočia. Rok 1867 je považovaný za rok vzniku moderného pivovaru, ktorého vlastníkom bol vtedy gróf Anton Sztáray. Súčasťou pivovaru bola aj sladovňa a dokonca aj droždiareň, ktorá bola jednou z dvoch na celom území Slovenska. V príspevku sa venujeme napr. personálnemu obsadeniu funkcií v podniku, investíciám a jeho hodnote, vyrábaným druhom piva, sledujeme množstvo vyrobeného a predaného piva a droždia, jeho dôležitosť v období druhej svetovej vojny, ale aj tesne po prechode frontu a pod. Medzníkom v dejinách tohto významného podniku bol 1. január 1947 kedy bol pivovar znárodnený a začala sa písať ďalšia kapitola jeho dejín.

КРiчовe словá: *Michalovce. Pivovar. Droždiareň. Zemplín. Priemysel.*

Zemplínska stolica nachádzajúca sa na dnešnom východnom Slovensku bola v minulosti špecifická tým, že na jej území neexistovalo žiadne slobodné kráľovské mesto, pričom išlo o jednu z územne najväčších stolíc v Uhorsku. Hlavnými hospodárskymi a kultúrnymi centrami sa tu preto stali početné zemepanské mestečká ako napr. Michalovce, Humenné, Trebišov a mnohé ďalšie. Čo sa týka hospodárskeho vývoja, tak Zemplínska stolica patrila medzi veľmi zaostalé a väčšina obyvateľstva sa venovala poľnohospodárstvu. Aj preto ju v 19. a v prvej polovici 20. storočia zastihla silná vlna vystáhovalectva tunajších oby-

vateľov. Až do roku 1912, kedy bol vybudovaný cukrovar v Trebišove, predstavoval pivovar v Michalovciach najväčší a zároveň najvýznamnejší priemyselný podnik na Zemplíne. V rámci mesta Michalovce si toto postavenie udržal až do konca 20. storočia kedy zanikol. Samozrejme, že na Zemplíne existovali aj iné podniky, ako napr. továreň na výrobu nábytku v Snine, či množstvo mlynov, píl alebo tehelní, tie však nezohrávali takú významnú úlohu v hospodárskom vývoji ako michalovský pivovar či trebišovský cukrovar. V našom príspevku sa podrobnejšie zoznámime s dejinami michalovského pivovaru v prvej polovici 20. storočia a v úvode stručne aj s jeho predošlou históriou.

Aj keď sa nám prvé písomné zmienky o pivovare v Michalovciach zachovali až z prvej polovice 18. storočia, môžeme s veľkou pravdepodobnosťou predpokladať tradíciu varenia piva už od stredoveku. V prvej polovici 18. storočia sa v Michalovciach nachádzali minimálne dva pivovary. Jeden bol súčasťou panstva rodu Sztáray, ktoré bolo do roku 1743 v zálohu Szirmayovcov, a druhý pivovar patrilo Imrichovi Luzsénszckemu. Prvý pivovar, ktorý bol umiestnený na brehu Laborca bol priamym predchodcom neskoršieho moderného pivovaru. Užívali ho priamo Szirmayovci a neskôr po vyplatení zálohu Sztárayovci. V roku 1740 bola postavená nová murovaná budova pivovaru v hodnote 100 zlatých. Druhý pivovar sa nachádzal v mestečku na dvoch opustených sedliackych usadlostiach a Luzsénszckovci ho prenajímali spolu s jednou krčmou. Tento pivovar neskôr zanikol. V 18. storočí sa pre potreby panského pivovaru v michalovskom chotári pestoval aj chmeľ.

V druhej polovici 18. storočia panstvo pivovar spolu s pálenicou, hostincom a krčmami prenajímalo spravidla židovským obyvateľom. Bol to aj najvýznamnejší a najvýnosnejší panský regál v mestečku. Výška ročného prenájmu dosahovala obrovské sumy. Napr. v roku 1763 to bolo 2475 zlatých a v roku 1773 už 3300 zlatých. Z prvej polovice 19. storočia sa nezachovali žiadne konkrétnejšie správy o jeho prestavbách či modernizácii. Sztárayovci ho stále prenajímali najmä židovským obyvateľom mestečka. V 20. rokoch 19. storočia už výška nájmu za trojročné obdobie predstavovala sumu 7551 zlatých.

Rok 1867 predstavuje v dejinách pivovaru významný medzník, keďže ho gróf Anton Sztáray zmodernizoval a vytvoril z neho jeden z najvýznamnejších priemyselných podnikov nielen v Michalovciach, ale aj

v celom regióne. Od tohto roku znel jeho oficiálny názov *Michalovský pivovar a sladovňa (Nagymihályi sörfözde és malátagyár)* [1, s. 106-153; 2, s. 49 - 59]. Existencia na tú dobu moderného pivovaru bola dôkazom toho, že michalovský gróf zo všetkých zemepánov na Zemplíne, ako prvý podchytil dobu priemyselňovania a tú v Michalovciach aj rozvíjal. Už predtým nechal postaviť napr. liehovar, mlyn, tehelňu, kameňolom a rôzne iné menšie prevádzky a z Michaloviec tak vytvoril najväčšie priemyselné stredisko na Zemplíne [3, s. 41]. V tomto období vyrábali v pivovare aj pivo *Antal*, ktoré dostalo meno podľa zakladateľa pivovaru [4, s. 9].

Spočiatku varili v pivovare okolo 4000 hektolitrov piva ročne. Ale to zrejme nestačilo pokrývať náklady na výrobu a pivovar sa stáva akciovou spoločnosťou. Ani tej sa však veľmi nedarí a v roku 1892 pivovar preberá do prenájmu Kazimír Wolman z Budapešti a Ladislav Horák z Medzilaboriec. Zmluva bola uzatvorená na 5 rokov, ale už o rok neskôr ju predĺžili o ďalšie 4 roky s podmienkou, že kapacitu výroby piva zvýšia na 10 000 hektolitrov ročne. To sa im však nepodarilo [5, s. 3; 6, s. 171].

Nová éra pivovaru sa začala v roku 1899, keď bola ukončená jeho veľkorysá prestavba a modernizácia. V roku 1903 nastala ďalšia významná zmena, keď gróf Sztáray prenajal pivovar firme *Müller a synovia*. Noví nájomcovia ho zväčšili a rozšírili o ďalšie objekty, vybavili ho moderným zariadením a zvýšili jeho produkčeschopnosť [1, s. 169]. Ako zaujímavosť uveďme, že v roku 1902 pivovar zakúpil nový chladiaci stroj, ktorý nevyrábala ľad len pre svoje potreby, ale pre všetkých záujemcov [7, s. 56]. Výroba piva sa postupne zvyšovala. V obchodnom roku 1900/1901 vyrobil michalovský pivovar 2924 hektolitrov piva, v roku 1902/1903 vyrobil 4618 hektolitrov a v roku 1903/1904 už 6840 hektolitrov [8, s. 48, 81].

V jeseni roku 1904 zničil pivovar požiar a firma pristúpila k jeho ďalšej prestavbe, ktorá bola ukončená až v jari roku 1906. Výsledkom tejto prestavby bol úplne nový moderný pivovar, ktorý produkoval veľké množstvo kvalitného piva. Michalovské pivo bolo predávané nielen v susedných, ale aj vo vzdialenejších stoliciach. V tomto roku firma *Bernát Müller a synovia* oznámila plán pretvoriť podnik na akciovú spoločnosť s novým menom *Prvý zemplínsky parný pivovar a sladovňa*. Stalo sa tak v októbri 1906, kedy bol zozbieraný základný kapitál vo

výške 700 000 korún. Nový podnik potom dostal názov *Michalovský pivovar a sladovňa*, a. s., ktorého cieľom bolo prevádzkovať a rozvíjať pivovar a ďalšie odvetia súvisiace s pivovarníctvom. Základný kapitál bol vložený do 3500 akcií, ktoré mali hodnotu 200 korún a najväčšími akcionármi boli gróf Alexander Sztáray (vlastnil sedminu akcií), Michalovská sporiteľňa priemyselná a obchodná banka, Jonáš Herškovič, firma Ignác Schewes z Noweho Saczu v Haliči a majitelia podniku Móric, Adolf, Bernát a Ignác Müllerovci. Spoločnosť bola riadená deväťčlenným riaditeľstvom a dozorným výborom, ktoré boli volené valným zhromaždením [1, s. 169; 9, s. 307].

V rokoch 1906 – 1911 hrozil pivovaru úpadok. Kapitál sa znížil iba na 140 000 korún a keď sa spoločnosť ocitla na pokraji bankrotu, gróf Alexander Sztáray prevzal osobnú garanciu na vyrovnanie všetkých dlžôb spoločnosti. Ale ani on nezabránil tomu, aby sa k nim napokon nepripojila Peštianska obchodná banka, ktorá si vynútila premenovanie pivovaru na *Kráľovský pivovar* [5, s. 4-5; 6, s. 171-172]. Zaujímavé je, že aj keď sa pivovaru v tomto období veľmi nedarilo, výroba piva sa každým rokom zvyšovala a klesať začala až v obchodnom roku 1911/1912. Z obdobia prvej svetovej vojny (1914 – 1918) sa nám nepodarilo zistiť žiadne bližšie informácie o pivovare, koľko piva vyrábal a či bol vôbec v stálej prevádzke.

Tab. 1.

Výroba piva v rokoch 1900 – 1914 v hektolitroch [8, s. 48, 81, 84]

1900/1901	2924	1908/1909	11 490
1902/1903	4618	1910/1911	15 000
1903/1904	6840	1911/1912	13 650
1905/1906	4500	1912/1913	11 500
1906/1907	11 475	1913/1914	11 400
1907/1908	11 490		

V medzivojnovom období predstavoval pivovar ekonomicky najsilnejší podnik v Michalovciach. Gróf Alexander Sztáray bol stále jeho majiteľom a vedúcim pivovaru v rokoch 1918 – 1919 bol Filip Reich. V podniku bolo vtedy zamestnaných 80 ľudí [10, s. 14]. V roku 1919 sa opäť zmenil názov pivovaru na *Michalovský meštiansky pivovar, účas-*

tinárska spoločnosť (Nagymihályi polgari sörfözde részvény társaság) [11]. Pivovar mal v roku 1921 hodnotu 6,7 mil. korún (viac ako 3,6 mil. korún pripadlo na budovy a strojové zariadenia, ďalších 2,3 mil. korún mal u dlžníkov). Po dvojročnej rekonštrukcii došlo v lete roku 1924 k prekvapivej fúzii michalovského pivovaru s brnianskym pivovarom a sladovňou *Moravia, úč. spol. Moravia* [12, s. 230]. Po tejto rekonštrukcii sa v dobovej tlači písalo, že „*teraz naš závod a naše zariadenia vyhovujú najmodernejším požiadavkám a máme podľa mienky odborníkov jeden z najpeknejších pivovarov republiky*“ [13]. Táto fúzia s brnianskym pivovarom však netrvala dlho, keďže pivovar *Moravia* už v roku 1925 zanikol [14, s. 117].

Podnik s novým názvom *Východoslovenský pivovar a vývozná sladovňa, úč. spol.* sa začal venovať špecializácii svojich výrobkov. Okrem výčapného piva sa v pivovare varili ešte tieto druhy piva: *Karneval* 20 stupňové sezónne fašiangové pivo, *Vihorlat* 15 stupňové dvojité sladové pivo, *Robur* 12 stupňové sladové zdravotné pivo, *Chmelovar* 12 stupňové svetlé české pivo a *Salónny brezniak* 13 stupňové pivo [10, s. 104]. V polovici 20. rokov pivovar vyrábala už podstatne viac piva než pred prvou svetovou vojnou. V obchodných rokoch 1924/1925 a 1925/1926 sa vyrobilo 25 800 hektolitrov ročne [8, s. 84].

Počas obchodného roku 1924/1925 známa firma *Rostock & Baerlocher* z Klosterneuburgu postavila v pivovare 15 nových železobetónových ležiackych tankov s objemom 1500 hektolitrov. Majetok pivovaru mal vtedy hodnotu približne 8,7 mil. korún [15]. V obchodnom roku 1926/1927 pivovar uskutočnil aj rôzne investície. Napr. kúpil dom v Mukačeve za 135 000 korún, auto za 31 600 korún, pivný vagón za 26 000 korún a rôzne menšie stroje a zariadenia dôležité pre chod prevádzky [16]. V nasledujúcom obchodnom roku 1927/1928 investoval pivovar do ďalšieho zariadenia a zakúpil napr. dvojité sladové pluh, parnú pumpu, fľaše a slamené obaly, transportné obaly a tiež kúpil aj jedného koňa za 2500 korún [17]. Aj keď pivovar už vlastnil niekoľko nákladných automobilov, pri transporte piva do rôznych prevádzok v širšom okolí stále prevládala tradičná doprava s konskými povozmi.

V tomto období vlastnil pivovar najviac koní v meste (v roku 1931 to boli 4 kone). Okrem prevozu piva sa kone používali aj napr. na vozenie ľadu v zime na skládku. Ľudia ešte počas letných mesiacov nedo-

kázali vyrábať ľad a chladiace zariadenie v pivovare vtedy ešte nemalo dostatočnú kapacitu na pokrytie celého dopytu. Preto ľad v zime rúbali na Laborci a vozili ho na skládky. Veľké kopy ľadu potom prikryli hrubou vrstvou slamy, ktorá mala schopnosť udržať ľad v zmrznutom stave a neprepúšťala k nemu horúci letný vzduch. Ľad preto vydržal po celé leto v rovnakom stave, ako keď ho sem v zime doviezli [10, s. 121].

V roku 1931 kúpil michalovský pivovar veľkostatkár gróf Georg Schönbron, ktorý sa stal majiteľom 80% všetkých účastín. Nový majiteľ vlastnil aj pivovar v Mukačeve, preto začali vznikať špekulácie, že ho kúpil len preto, aby ho mohol následne zatvoriť a tým by sa zbavil konkurencie. Čas však ukázal, že to nebola pravda, keďže michalovský pivovar vyrábal aj naďalej [5, s. 5; 6, s. 172; 10, s. 120].

Veľká hospodárska kríza v prvej polovici 30. rokov samozrejme zasiahla aj pivovar v Michalovciach, ktorý ešte v obchodnom roku 1930/1931 dokázal predat' 25 055 hektolitrov piva, ale v obchodnom roku 1932/1933 to bolo už len 11 036 hektolitrov. Od nasledujúceho obchodného roku sa výroba piva už každým rokom opäť zvyšovala [18].

Dňa 25. novembra 1933 vypukol v pivovare veľký požiar počas ktorého zhorela sladovňa, skladisko, smola a vagón fliaš s pivom. Hasiči hasili požiar od jednej hodiny poobede až do siedmej hodiny večer a škoda spôsobená požiarom bola vyčíslená až na 100 000 korún [10, s. 140].

Významným dňom bol 18. február 1935, kedy bola spustená výroba v novej droždiarni, ktorá bola súčasťou pivovaru [19]. Technické zariadenie na výrobu droždia bolo zakúpené za takmer milión korún. Vďaka novej prevádzke boli vytvorené aj nové pracovné miesta pre 20 až 30 osôb. Na jar v roku 1935 podnik zamestnával, riaditeľa, 8 úradníkov, 36 pracovníkov pri výrobe piva a 32 v droždiarni [12, s. 230]. Kvôli novej droždiarni sa musel zmeniť aj názov firmy na *Východoslovenský kvasný priemysel, úč. spol* [5, s. 5; 6, s. 172]. Droždiareň vyrobila už počas prvého roku svojej existencie 437 112 kg droždia [20].

Droždiareň v Michalovciach mala z hospodárskeho hľadiska veľký význam, keďže okrem nej na Slovensku v tomto období existovala už len droždiareň v Trenčíne. Ďalšia droždiareň bola ešte založená v Košiciach, tá však vydržala v prevádzke len niekoľko mesiacov. Michalovské droždie malo výbornú kvalitu a dopyt malo v celej Československej republike [21, s. 164].

Medzivojnové obdobie bolo pre slovenské pivovary dosť komplikované, keďže sa k ich doterajším zákazníkom začína dostávať aj konkurenčné české pivo. Z tohto dôvodu dochádza v rokoch 1934 až 1936 k uzatváraniu viacstranných zmlúv medzi pivovarmi Československej republiky, ktoré si navzájom určili množstvá a miesta odbytu svojich pív. Na Slovensku preto vzniká *Ochranný zväz slovenských pivovarov*, a čo malo pre slovenské pivovary mimoriadny význam, aj *Ochranný zväz slovensko-moravsko-sliezskych pivovarov*. Účasť na týchto vzájomných zmluvách však bola dobrovoľná, čo spôsobovalo tzv. nekalú súťaž zo strany nezdružených pivovarov. Medzi takéto nezdružené pivovary patril aj Michalovský pivovar, ktorý vďaka tomu získaval klientelu na úkor slovenských združených pivovarov nielen vo svojom okolí [22, s. 179-180].

V roku 1936 existovalo na Slovensku 12 väčších pivovarov, pričom pivovar v Michalovciach bol na 5. mieste čo sa týka objemu vyrobeného piva. V tomto roku vyrobil 15 231 hektolitrov piva, čo predstavovalo 6,38% podiel z celoslovenskej produkcie (238 630 hektolitrov). O niečo lepšie na tom bol v roku 1937, kedy jeho podiel predstavoval 7,40% (21 278 z 287 265 hektolitrov) [23, s. 3-4].

V roku 1938 kvôli zmene štátnych hraníc medzi Slovenskom a Maďarskom prišiel pivovar o tri dôležité odbytiská: Podkarpatskú Rus, Sobrance a Stakčín. Aj napriek tomu sa podniku darilo a každým rokom zvyšoval svoju produkciu. V tom istom roku sa v pivovare preinvestovalo celkom 750 000 korún. Postavila sa nová garáž, chliev, rozšírili sa sklady, začala sa výmena zariadenia v stáčiarni fliaš a tiež sa kúpilo nové nákladné auto [24]. V roku 1938 pivovar vyrobil 25 642 hektolitrov piva, čo predstavovalo 9,14% podiel z celoslovenskej produkcie (280 390 hektolitrov). Podobný percentuálny podiel mal aj v roku 1939, kedy vyrobil 31 293 z 322 732 hektolitrov (9,69%) [23, s. 5-6].

Koncom roku 1940 bol vyhotovený *Zoznam podnikov a úradov dôležitých z hľadiska obrany štátu* do ktorého bol zaradený aj michalovský pivovar a droždiareň [25, s. 283]. Protižidovské opatrenia neobišli ani pivovar a v roku 1940 boli z podniku prepustení štyria židovskí zamestnanci: Alexander Kämpfner, Irena Bergerová, Jakub Berkovič a Gejza Schönberger. Na miesto nich boli zamestnaní nežidovskí obyvatelia: Albína Mudrončíková, Otto Schwartz, Hugo Vyškovský a Ladislav Pšák. V tomto roku sa pivovar opäť rozširoval a modernizoval. Bola zriade-

ná nová automatická sladovňa a výroba sladového výťažku, rozšírili a zmodernizovali sa fľaškovne, doplnili sa transportné sudy, pивné flaše a prepravky, zakúpilo sa nové auto a boli postavené „*nové, predpisom zodpovedajúce hygienické miestnosti pre robotníctvo*“ [26].

Dňa 1. januára 1941 sa novým vedúcim riaditeľom podniku stal Dr. Vladimír Nosál' a dovtedajší riaditeľ Filip Reich sa stal hlavným účtovníkom [26]. V roku 1941 pivovar opäť investoval do modernizácie. Kúpilo sa zariadenie na výrobu sladového výťažku, pneumatická skriňová sladovňa s ročnou kapacitou 60 vagónov sladu, obilné silá s objemom 65 vagónov jačmeňa, bol zmodernizovaný vozový park nákladných áut a záprahov a bola postavená aj nová administratívna budova. Účet miezd sa oproti roku 1940 zvýšil až o 60% [27]. Tento rok pivovar vyrobil 47 706 hektolitrov piva, čo predstavovalo 11% podiel z celoslovenskej produkcie (432 313 hektolitrov). Michalovský pivovar sa dokonca umiestnil na 2. mieste v množstve vyrobeného piva medzi slovenskými pivovarmi. Avšak zásluhu na tom má hlavne zmena štátnych hraníc, keďže Košice so svojím pivovarom sa už nenachádzali na Slovensku. Michalovský pivovar ale nemôžeme porovnávať s bratislavským Steinom, ktorý bol na 1. mieste, keďže tento v tomto roku vyrobil o takmer 100 000 hektolitrov piva viac (144 842 hektolitrov) [23, s. 8].

V roku 1942 sa v pivovare preinvestovalo celkom 2 757 740 korún. Zmenšil sa odbyt droždí kvôli zákazu vývozu do zahraničia a tiež sa zmenšila tuzemská spotreba. Aby sa prevádzka droždiarne stala výnosnejšou, začala sa výroba sušených bielkovinových vložiek. V tomto roku sa tiež zvýšili mzdy o 20% kvôli výrobe piva z drahších surovín, ale cena piva sa zvýšila až v apríli 1943. Tržba pivovaru bola preto asi o 1 milión korún menšia než sa predpokladalo [28]. Výroba piva sa každým rokom zvyšovala. V roku 1942 sa vyrobilo 56 119 hektolitrov, v roku 1943 až 81 264 hektolitrov a v roku 1944 80 645 hektolitrov [23, s. 9-11].

Michalovce boli oslobodené sovietskou armádou dňa 26. novembra 1944 a následné sovietske zásahy do života mesta mali pozitívny dopad. Nemecké vojská počas ústupu poškodili pivovar aj droždiareň, ale po dvoch mesiacoch bol podnik urýchlene sprevádzkovaný. Už v januári 1945 začal pivovar dodávať elektrický prúd pre verejné osvetlenie mesta a pre obyvateľstvo začal vyrábať droždie a melasu, ktorá nahradzovala cukor [29, s. 344; 30, s. 72].

V roku 1945 nastal veľký pokles výroby piva na celom území Slovenska, čo je pochopiteľné vzhľadom k prechodu frontu a poškodeniu závodov. Oproti predošlým dvom rokom, kedy pivovar v Michalovciach vyrobil cez 80 000 hektolitrov piva ročne, tak v tomto roku bolo vyrobených len 14 834 hektolitrov, čo predstavovalo len 3,6% podiel z celoslovenskej produkcie piva (402 633 hektolitrov). Prudký nárast výroby nastal v nasledujúcom roku 1946, kedy sa vyrobilo už 76 312 hektolitrov. Michalovský pivovar sa tak v produkcii piva zaradil na 6. miesto z 12. väčších pivovarov na Slovensku zo 7,96% podielom [23, s. 12-13].

Po skončení druhej svetovej vojny výrobu piva brzdil nedostatok surovín, pivných nádob a fliaš. V rokoch 1945 – 1948 sa odohrali výrazné zmeny vo vlastníckej štruktúre pivovaru. Majiteľovi pivovaru Georgovi Schönbornovi bol závod skonfiškovaný a následne naň bola uvalená národná správa. Prvým národným správcom pivovaru sa stal Pavol Pastýr, ale po voľbách v roku 1946 ho vymenil nominant DS Ivan Brežný. Forma ďalšej existencie pivovaru však ostala otvorená a spory o jej konečnú podobu sa následne preniesli do politickej oblasti [29, s. 344].

Napokon dňa „1. januára 1947 bol náš podnik znárodnený a súčasne bolo zmenené znenie firmy na Michalovský pivovar, národný podnik, so sídlom v Michalovciach“ [31]. Národného správcu podniku Ivana Brežného odmietli vpustiť do podniku ozbrojení robotníci a čoskoro ho vo funkcii nahradil S. Hartman [29, s. 344]. Začiatkom roku 1947 pracovalo v pivovare a v novovybudovanej sladovni spolu 200 zamestnancov, čo predstavovalo takmer polovicu všetkých pracovníkov zamestnaných v priemysle v okrese Michalovce. Michalovský pivovar bol zároveň ešte stále najväčším priemyselným podnikom v okrese [8, s. 174; 32, s. 69]. Nasledujúceho roku bol „vyhláškou ministerky výživy zo dňa 22. decembra 1948 zriadený národný podnik Východoslovenské pivovary so sídlom v Košiciach, do ktorého bol náš podnik začlenený ako závod. Terajší názov firmy je: Východoslovenské pivovary, národný podnik, závod Michalovce“ [31]. Od tohto obdobia sa však už začína písať nová kapitola dejín michalovského pivovaru.

Aj keď dnes už pivovar neexistuje, prosperujúcim podnikom bol aj v druhej polovici 20. storočia a jeho existenčné problémy nastali až v 90. rokoch 20. storočia, kedy pivovar postupne zanikol. Ako sme mohli v príspevku vidieť, tak michalovský pivovar patril medzi naj-

významnejšie priemyselné podniky na Zemplíne už od druhej polovice 19. storočia až do druhej polovice 20. storočia a v rámci mesta Michalovce si túto pozíciu udržal až do svojho zániku. V 30. rokoch 20. storočia, no najmä v období druhej svetovej vojny patril vždy do prvej polovice medzi slovenskými pivovarmi v množstve vyrobeného piva ročne. A aj keď ho zasiahla či už veľká hospodárska kríza alebo viaceré požiare, vždy sa dokázal opäť postaviť na nohy a udržať si svoju pozíciu významného priemyselného podniku vo svojom regióne.

Tab. 2.

Výroba, resp. objem predaného piva michalovského pivovaru v rokoch 1919-1945 v hektolitroch. Pri rokoch 1936-1945 uvádzame aj percentuálny podiel výroby v rámci celoslovenskej produkcie.

1919/1920	15 000	1932/1933	11 036 (predaj)
1920/1921	?	1933/1934	12 296 (predaj)
1921/1922	22 565 (predaj)	1934/1935	13 781 (predaj)
1922/1923	18 500	1936	15 231 (6,38%)
1923/1924	11 500 (predaj)	1937	21 278 (7,40%)
1924/1925	25 800	1938	25 642 (9,14%)
1925/1926	25 890	1939	31 293 (9,69%)
1926/1927	20 794 (predaj)	1940	35 119 (10,42%)
1927/1928	?	1941	47 706 (11,03%)
1928/1929	22 714 (predaj)	1942	56 119 (12,07%)
1929/1930	27 125 (predaj)	1943	81 264 (12%)
1930/1931	25 055 (predaj)	1944	80 645 (11,44%)
1931/1932	17 016 (predaj)	1945	14 834 (3,68%)

Tab. 3.

Predaj droždí v rokoch 1935-1940 v kilogramoch

1935	437 112	1938	416 618
1936	648 700	1939	361 121
1937	641 642	1940	394 217

LITERATÚRA

1. Kónya P. Michalovce od 18. storočia do roku 1918. / Peter Kónya // Dejiny Michaloviec. / Mikuláš Jáger, Vladimír Sekela (eds.). – Košice-Michalovce, 2007.
2. Kónya P. Hospodárske pomery v Michalovciach v 18. storočí. / Peter Kónya // Annales Historici Prešovensis 7. – Prešov, 2007.
3. Džupa K., Goras J. Staré Michalovce vo fotografii. / Karol Džupa, Jaroslav Goras. – Michalovce, 2004.
4. Molnár M. Michalovce v zrkadle dejín 1244 – 2004. / Martin Molnár. – Michalovce, 2004.
5. Balog J. 100 rokov michalovského pivovaru / Ján Balog. – Michalovce, 1966.
6. Pavelka K. 20 rokov socialistického poľnohospodárstva v okrese Michalovce. / Karol Pavelka a kol. – Michalovce, 1970.
7. Molnár M., Starják M. Historické príbehy od Shengenskej hranice. / Martin Molnár, Matej Starják a kol. – Michalovce, 2011.
8. Cabadaj Peter. Slovenské pivovarníctvo v toku času. / Peter Cabadaj. – Žilina, 2000.
9. Kónya P. Židia v Michalovciach v 18. – 19. storočí. / Peter Kónya // Historia Ecclesiastica 2011/2.
10. Džupa K. Mesto nášho Srdca/ Karol Džupa – Dejiny Michaloviec medzi dvoma svetovými vojnami. – Michalovce, 2003.
11. Štátny archív v Prešove (ďalej len ŠA Prešov). – F. Krajský súd v Prešove – Firemné oddelenie 1876 – 1960. – Kr. 207. – Inv. č. 1198, Obecné svedectvo z 31. 12. 1920.
12. Michnovič I. Michalovce v rokoch 1918 – 1938. / Imrich Michnovič // Dejiny Michaloviec. / Mikuláš Jáger, Vladimír Sekela (eds.). – Košice-Michalovce, 2007.
13. ŠA Prešov. – F. Krajský súd v Prešove – Firemné oddelenie 1876 – 1960. – Kr. 207. – Inv. č. 1198, Správa z 19. 8. 1924 o minulom obchodnom roku 1922/1923.
14. Brettschneider A. Nástin vývoje techniky československého pivovarství od konce 18. století do r. 1945. / Antonín Brettschneider // Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky X. – Praha, 1965.
15. ŠA Prešov. – F. Krajský súd v Prešove – Firemné oddelenie 1876 – 1960. – Kr. 207. – Inv. č. 1198, Správa z 1. 2. 1926 o minulom obchodnom roku 1924/1925.
16. ŠA Prešov. – F. Krajský súd v Prešove – Firemné oddelenie 1876 – 1960. – Kr. 207. – Inv. č. 1198, Správa z valného zhromaždenia o obchodnom roku 1926/1927.

17. ŠA Prešov. – F. Krajský súd v Prešove – Firemné oddelenie 1876 – 1960. – Kr. 207. – Inv. č. 1198, Správa z valného zhromaždenia o obchodnom roku 1927/1928.
18. ŠA Prešov. – F. Krajský súd v Prešove – Firemné oddelenie 1876 – 1960. – Kr. 207. – Inv. č. 1198, Správy z valných zhromaždení o obchodných rokoch 1930/1931 a 1932/1933.
19. ŠA Prešov. – F. Krajský súd v Prešove – Firemné oddelenie 1876 – 1960. – Kr. 207. – Inv. č. 1198, Správa z valného zhromaždenia o obchodnom roku 1934.
20. ŠA Prešov. – F. Krajský súd v Prešove – Firemné oddelenie 1876 – 1960. – Kr. 207. – Inv. č. 1198, Správa z 20. valného zhromaždenia z 27. 5. 1936.
21. Bozděch V. Přehled vývoje československé lihovarské techniky do r. 1945. / Vlastimil Bozděch // Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky X. – Praha 1965.
22. Slabej J. Slovenské pivovary, ich pivo a jeho slovenskí konzumenti v mezivojnovom období. / Jaroslav Slabej // Nápoje v minulosti a přítomnosti Slovenska. / Jozef Baďurík, Peter Kónya, Radovan Pekník (eds.). – Prešov-Bratislava, 2001.
23. Výstav piva v slovenských pivovaroch za roky 1936 – 1946. – Bratislava, 1946.
24. ŠA Prešov. – F. Krajský súd v Prešove – Firemné oddelenie 1876 – 1960. kr. 207, inv. č. 1198, Správa správnej rady k 24. valnému zhromaždeniu.
25. Michnovič I. Michalovce v rokoch autonómie a prvej Slovenskej republiky (1938 – 1944). / Imrich Michnovič // Dejiny Michaloviec. / Mikuláš Jáger, Vladimír Sekela (eds.). – Košice-Michalovce, 2007.
26. ŠA Prešov. – F. Krajský súd v Prešove – Firemné oddelenie 1876 – 1960. – Kr. 207. – Inv. č. 1198, Zápisnica o zasadnutí správnej rady zo 6. 6. 1941.
27. ŠA Prešov. – F. Krajský súd v Prešove – Firemné oddelenie 1876 – 1960. – Kr. 207. – Inv. č. 1198, Správa z 26. valného zhromaždenia.
28. ŠA Prešov. – F. Krajský súd v Prešove – Firemné oddelenie 1876–1960. – Kr. 207. – Inv. č. 1198, Správa z 27. valného zhromaždenia z 11. 6. 1943.
29. Belej M. Michalovce od druhej svetovej vojny do roku 1989. / Milan Belej // Dejiny Michaloviec. Mikuláš Jáger, Vladimír Sekela (eds.). – Košice- Michalovce, 2007.
30. Jáger M. Michalovce v roku prechodu frontu. / Mikuláš Jáger // Zborník príspevkov zo seminára k 55. výročiu SNP a 755. výročiu prvej písom-

- nej zmenky o meste Michalovce pre učiteľov základných a stredných škôl okresu Michalovce. – Michalovce, 1999.
31. ŠA Prešov. – F. Krajský súd v Prešove – Firemné oddelenie 1876–1960. – Kr. 207. – Inv. č. 1198, Dokument č. 153.
 32. Pirč J. a kol. Almanach Zemplína – Michalovce 1056 – 1956 / Ján Pirč a kol. – Praha-Košice, 1958.

FROM THE HISTORY OF BREWING IN MICHALOVCE UNTIL 1948

Matúš VOJNA (Prešov, Slovensko)

Abstract. *This contribution is dedicated to one of the most important industrial company in Zemplín in the 1st part of 20th century, which is brewery in Michalovce. The early tradition of brewery in Michalovce we can find in the Middle ages, but first epistolary reports about this brewery are since 1st half of 18th century. The year of 1867 is considered as a time when new brewery was born. At this time the brewery was owned by count Anton Sztáray. The House of Sztáray was the main owner of the brewery till 1924, when brewery of Michalovce combined with Moravia brewery in Brno. Malt-house and leaven facility was the part of brewery too. At this time there were only two leaven facilities in Slovakia and one of them was in Michalovce. In our contribution we present personal positioning and capital assets in company, sorts of beer that brewery produced, number of beer and leaven produced and sold and importance of brewery in this region in the second world war and after that. Milestone in history of this very important company was 1st of January 1947 when the brewery was nationalised and the new chapter of its history begins.*

Keywords: *Michalovce. The Brewery. Leaven facility. Zemplín.*

УДК 930(437.6):616-036.22:616.932(437.6)»1831»

CHOLEROVÁ EPIDÉMIA NA ÚZEMÍ SLOVENSKA V ROKU 1831 Z POHLADU SLOVENSKEJ HISTORIOGRAFIE

Jana DZIAKOVÁ (Prešov, Slovensko)

Дзякова Яна. Епідемія холери на теренах Словаччини у 1831 р. з погляду словацької історіографії; 14 стор., кількість бібліографічних джерел – 53, мова словацька.

Abstrakt. *Predmetom a súčasne aj cieľom príspevku je analýza historiografických prac, zaoberajúcich sa zdravotnou starostlivosťou v Uhorsku v prvej polovici 19. storočia. Podstatou tejto práce je rozoberanie závažnej infekčnej choroby, ktorá je v histórii známa ako cholera. Príspevok sa zameriava aj na poukázanie šírenia cholerovej epidémie, opatrenia proti nákaze a taktiež aj spoločenskú situáciu danej doby a to Východoslovenským roľníckym povstaním. Pri skúmaní týchto poznatkov, nám vo veľkej miere pomáha aj slovenská historiografia.*

Ключові слова: *Cholera, zdravotná starostlivosť, travičská legenda, slovenská historiografia.*

Úvod

Začiatkom 19. storočia bola chorobnosť a vysoká úmrtnosť obyvateľstva Uhorska zapríčinená najmä epidémiami. Treba povedať, že do konca 18. storočia sa podarilo zastaviť a neskôr úplne zlikvidovať morovú epidémiu, bohužiaľ sa objavili aj nové ochorenia. Medzi ne na území Uhorska patrili napr. epidémie kiahní a rôzne týfové ochorenia.

Zo všetkých epidémií, ktoré zasiali územie Uhorska v prvej polovici 19. storočia, bola najničivejšia epidémia cholery². Toto ničivé ochore-

² Poznámka autora: Cholera možno definovať ako akútne infekčné ochorenie, šíriace sa prevažne endemicky, klinicky sa prejavujúce ako akútne zápal sliznice žalúdka a čriev s celkovou intoxikáciou organizmu. Od ostatných infekčných ochorení sa líši tým, že má kratšiu inkubačnú dobu. Teda čas od vniknutia mikroorganizmu do tela človeka po vypuknutie choroby najviac trvá 3 dní no najčastejšie však 24 hodín. Pričom samotné ochorenie netrvá dlhšie než 5 dní. In: Liška A. Cholera epidémia z roku 1831 a jej priebeh v Prešovskej eparchii / A. Liška. – Prešov: PU, 2012. – S. 163.

nie sa pravdepodobne dostalo do Európy z Indie. Prvý výskyt cholery bol zaznamenaný v Indii a vo východnom Pakistane, hlavne na dolnom toku Gangy, Brahmaputry a Indu [17, s. 116]. Podmienky rýchleho šírenia v týchto oblastiach boli zapríčinené zlými hygienickými pomermi. Okolo roku 1817 sa epidémia postupne prenášala za hranice Prednej Indie. Náhle rozšírenie tejto choroby zapríčinili časté vojny v tomto období. Neskôr v roku 1829 sa toto ochorenie objavuje aj v Rusku a to v Orenburgu. S príchodom chladného zimného počasia tu táto choroba zanikla. Opätovne sa v roku 1830 objavila opäť v Rusku, kam prenikla cez Perziu. Epidémia sa rýchlo rozšírila až na sever Ruska a zasiahla aj Moskvu. Choroba postupne zasiahla územie dnešného Poľska a začiatkom roku 1831 prenikla do Haliče [22, s. 117]. Taktiež sa objavila aj na území Nemecka a Rakúska. Búrlivé šírenie tejto epidémie spôsobilo, že sa choroba dostala aj do všetkých štátov severnej a strednej Európy. Zaujímavým faktom bolo, že choroba sa objavila aj v Kanade. Jej vyčistenie si vyžiadalo životy desiatok tisícov ľudí [17, s. 116 – 117].

Na konci roka 1830 sa panovník³ i miestne úrady rozhodli urobiť viaceré opatrenia, brániace preniknutiu epidémie. Z toho dôvodu úplne uzavreli hranice s Haličou. Boli postavené vojenské kordóny na hranici s dnešným Poľskom, neskôr boli vojaci postavení aj medzi obce [22, s. 117]. Ľuďom bol prechod cez hranicu povolený len na základe preukázania sa príslušným osobným pasom. Zdalo sa, že zimné mesiace poukázali na ústup cholery, a tak na jar bolo zrušené uzavretie hraníc [38, s. 25 – 30]. Avšak koncom mája 1831 boli znovu uzavreté hranice, ale to už bolo neskoro. Vo viacerých súčasných ukrajinských obciach vypukla cholera a začala sa neovládateľne šíriť, najskôr na územie severovýchodného Uhorska a do jesene bola rozšírená už po celom Uhorsku. Dokonca prenikla aj do rakúskych krajín a postupne sa šírla aj do ďalších západoeurópskych krajín [35, s.187 – 204].

V tridsiatych rokoch 19. storočia v celej Európe najviac zúrila epidémia cholery. Vtedajšia chorobnosť a úmrtnosť cholerových nákaz dosahovala úroveň morových epidémií. Územie dnešného Slovenska nebolo žiadnou výnimkou. Táto choroba bola na východnom Slovensku známa v roku 1831 ako tzv. cholerové povstanie. Dôvod bol úplne

³ Poznámka autora: Panovník František I. Habsburský, dňa 2. novembra 1830 vydal v osobitnom dekréte Úpravy o preventívnych opatreniach.

prostý. Poddaní podozrievali svojich pánov z toho, že otrávilí studne a preto sa táto smrteľná choroba tak rýchlo šířila. Tieto podozrenia o otrávení vód vznikli zo skutočnosti, že epidémia najviac zúrila na miestach, ktoré sa nachádzali v blízkosti riek [42, s. 47]. Prečo padlo toto podozrenie na nich, je aj fakt, že bohatší a vzdelanejší ľudia umierali iba zriedkavejšie. Táto skutočnosť sa dá vysvetliť aj tak, že mali vyšší životný štandard a lepšie hygienické návyky. Príčinou šírenia tejto choroby boli nedostatočné hygienické podmienky, prevládajúce prevažne medzi chudobnými ľuďmi.

V rámci zdravotníctva malo v Uhorsku a teda aj na území súčasného Slovenska v období 19. storočia dôležité miesto ľudové liečiteľstvo. Pod veľkým vplyvom sa stále využívalo tzv. olejkárstvo. Olejkárstvo malo nielen v dejinách medicíny, ale aj v spoločenských dejinách významnú ľudovoliečiteľskú hodnotu. K veľmi populárnym olejom patrili napríklad kosodrevinový, borievkový, rozmarínový a rascový olej. Jedným z najvýznamnejších ľudových liečiteľov na území súčasného Slovenska bol Fraňo Madva, kňaz pôsobiaci v Nitrianskom Rudne, ktorého úspechy boli známe aj v Amerike. Ďalším ľudovým liečiteľom bol Fraňo Bulla z Turčianskej Mary. Dôvod, prečo sa ľudia zverili do rúk ľudového liečiteľa, vyplýval zo zlej spoločenskej a zdravotníckej situácie na území Uhorska. Treba však zdôrazniť, že v porovnaní s inými krajinami počet lekárov v Uhorsku nebol postačujúci. Uvádza sa, že v roku 1880 pôsobilo v celom Uhorsku okolo 2437 univerzitne vzdelaných lekárov. Z toho vyplýva, že len jeden lekár by mal ošetriť okolo 6 600 obyvateľov. Situácia v slovenských župách bola omnoho horšia. Na jedného lekára tu pripadalo až okolo 12 500 obyvateľov. V rámci uhorského zdravotníctva platil tereziánsky zákon: *Generale normativum sanitatis*, ktorý bol vydaný v roku 17704 a definoval funkciu stoličných lekárov. V roku 1876 bola prvá dôležitá úprava v zdravotníctve. Tá zaviedla už aj funkcie okresných a obecných lekárov. Treba však zdôrazniť, že pojem nemocnica ako zdravotnícke zariadenie, ktorá slúžila na liečebné účely, bol do

⁴ Poznámka autora: Koncom mája 1831 po správach, že v Haliči sa opäť šíri cholera, malo za následok obnovenie proticholeroých opatrení v Uhorsku. Ako smernica pre postup úradov voči cholere sa vydalo Nariadenie o more (Pestis Verordnung) z roku 1770. Avšak pracovalo sa aj na novom nariadení a to Pest Polizeiordnung. In: Jiroušková M. Zdravotnícke opatrenia proti cholere v roku 1831. // Rolnícke povstanie 1831. Zborník príspevkov na konferencii. Košice, 1984. – S.118.

konca 18. storočia pojmom úplne neznámym. Prvé roky 19. storočia sú známe tým, že v bohatých a väčších mestách začali vznikať predchodcovia dnešných nemocníc. V roku 1850 ich bolo na území súčasného Slovenska len desať. V krátkom čase sa rozhodlo o zriadení nemocníc aj v ďalších siedmich mestách a to: Michalovce, Liptovský Mikuláš, Zlaté Moravce, Martin, Topoľčany, Rimavská Sobota a Levice [20, s. 14 – 17].

Treba si uvedomiť, že základným faktorom ktorý do veľkej miery ovplyvňoval zdravotný stav obyvateľstva Slovenska, bola najmä ich výživa. Základom stravy boli prevažne obilniny, strukoviny a v prvej polovici 19. storočia pribudli aj zemiaky. Veľká neúroda zemiakov v 40. rokoch 19. storočia, ktorú zavinil istý druh plesne, zapríčinila v mnohých častiach Slovenska hlad. Ďalším negatívnym faktorom, ktorý vplýval na zdravotný stav obyvateľstva bola namáhavá práca. Veľká časť populácie pracovala v poľnohospodárstve. Ostatní sa podieľali na remeselníckej činnosti. Len malé percento ľudí sa venovalo iným druhom zamestnaniam. Je známe, že na pracoviskách bola nízka hygienická úroveň. Práve to bolo hlavným činiteľom, ktorý do veľkej miery ovplyvňoval zdravotný stav pracujúcich. Ďalším činiteľom, ktorý ovplyvňoval zdravie človeka bola nízka mzda. Veľmi malý zárobok zapríčinil to, že rodiny nevedeli zabezpečiť ani najzákladnejšie životné potreby svojich členov a tak trpeli podvýživou čo podkopávalo ich zdravie. V tomto období neboli dostupné žiadne štatistiky o zdravotnom stave obyvateľstva [6, s. 244].

Je známy len súpis obyvateľstva na vojenské účely, kde sa môžeme stretnúť s údajmi o zdravotnom stave. K dispozícii sú aj záznamy z cirkevných matrík, v ktorých sa uvádzala aj príčina smrti. Pri práci s cirkevnými matrikami je však potrebné uvedomiť si, že údaje nemusia byť spoľahlivé. Hlavne pre nedostatočnú diagnostiku chorôb, ale aj preto, že uvádzanie príčin smrti sa do veľkej miery zakladalo na subjektívnych názoroch.

Málo poznatkov, ktoré mali lekári k dispozícii pri diagnostike chorôb a hlavne nedostatok liekov sa snažili kompenzovať vydávaním rôznych poučných brožúr vydávaných v novinách. V týchto brožúrach uvádzali napríklad to, že chorým treba okrem bizmutu⁵ dávať piť

⁵ Poznámka autora: Bizmut (magisterium bizmuti) sa spočiatku považoval za univerzálny liek na záchranu proti cholere, avšak dôsledkom búrlivých udalostí sedliackeho povstania sa jeho používanie prestalo odporúčať. Nahradený bol

teplú vodu, prikladat' teplé popolné obklady na brucho a taktiež nariadovali trenie chorého pálenkou. Jeden takýto predpis, ktorý sa objavil v novinách bol od varšavského lekára Dr. Lea [30, s. 155]. Lekári tiež nariadovali používať rôzne dezinfekčné prostriedky, medzi ktoré patrili roztok octu, chlórového vápna alebo chloridu sodného a v neposlednom rade vydymovanie domov. Veľká časť obyvateľstva aj naďalej zomierala bez akéhokoľvek lekárskeho vyšetrenia. Často presnú príčinu smrti nevedel stanoviť ani samotný lekár. Výnimkou boli hromadné úmrtia zapríčinené rôznymi nákazlivými epidémiami [42, s. 48 – 51]. Neznalosť príčin epidémie, napríklad tej cholerovej mal za dôsledok práve bizarný spôsob samotnej liečby. Metódy ako seknutia žily⁶ a podávanie prostriedkov na dávenie samotný proces ochorenia ešte urýchlil. Zdravotnícke oddelenie vyzývalo stoličných lekárov aby sa zaoberali aj liečivými prameňmi a na ich odborný výskum ich liečebných vlastností. Mnoho lekárov sa v tej dobe snažilo zistiť pôvod a príčinu tohto ochorenia, avšak nedospeli k žiadnej uspokojivej teórii. Tu je potrebné zdôrazniť, že od 30. rokov 19. storočia pristúpili niektoré mestá ako napríklad Košice či Prešov, k reorganizácii a rozšíreniu mestského špitála. Zavádzali ich predovšetkým cirkevné inštitúcie [7, s. 50 – 53].

Dnes je nám už známy pôvod a príčina tohto ochorenia. Pôvodcom cholery je baktéria *vibrio comma*, bacil v tvare úsečky, ktorý objavil až v roku 1883 Robert Koch⁷. Tento bacil žije a rozmnožuje sa v ľudskom črevnom trakte [17, s. 121].

Počas epidémie cholery navštívil Bratislavskú a Nitriansku stolicu známy profesor interného lekárstva z Peštianskej univerzity František Bene. Práve on vypísal konkurz na najlepšiu opis cholery s odmenou 100 zlatých. Lekári boli povinní robiť záznamy o všetkých liečebných úkonoch v rámci epidémie. Svoje poznatky zaznamenávali a tak vznikla pomerne bohatá odborná literatúra v rámci tejto problematiky. Jed-

chloridom ortuťnatým (Calomel), ópiom (Laudanum) či kamilkovým olejom (Oleum chamomillae).

⁶ Poznámka autora: Dospelý človek pri tomto zákroku mohol byť zbavený maximálne 0,35 až 0,5 litrov krvi. Púšťanie žilou vtedajší lekári kombinovali aj s prikladaním pijavíc na vybrané časti tela pacienta.

⁷ Poznámka autora: Róbert Koch je zakladateľ modernej mikrobiológie a taktiež vyslovil aj mnohé dôležité hygienicko-protiepidemické pravidlá, ktoré platia až dodnes.

na z týchto prác bola od lekára z Pešti Michala Lenhosséka s názvom: *De cholera orientali* [6, s. 249].

Na Slovensku v tomto období vyšli dve práce. Prvú napísal úradný lekár Nitrianskej stolice Ján Biatzovský s názvom *Krátke naučení, aby cholera nedostal*. Druhá práca je od kňaza Jána Morvaya s názvom *Hodnoverné výpisky zhojení včil panujúcej mornej úplavici* [6, s. 249].

Problémy sa však stupňovali – vysoká úmrtnosť obyvateľstva, ich samotný zlý zdravotný stav a k tomu sa pridali aj poľnohospodárske škody. A to hlavne preto, že na vidieku v dôsledku chorôb nestačili – nedokázali dôsledne obrábať pôdu. Z toho vyplýva, že obyvateľstvo Slovenska v prvej polovici 19. storočia trpelo hladom ale aj rôznymi infekčnými a chronickými chorobami. Podobne ako morová epidémia aj epidémia cholery z roku 1831 bola veľkým nebezpečenstvom pre zdravie a život ľudu. Od 13. júna 1831 do 14. februára 1832 sa v dôsledku vysoko infekčného ochorenia nakazilo v Uhorsku celkom 536517 osôb. Z nich sa 298876 vyliečilo a 237641 zomrelo [30, s. 18]. Táto desivá choroba sa zachovala veľmi dlho v pamätiach obyvateľov.

Slovenská historiografia

Problematika cholerovej epidémie v Uhorsku v prvej polovici 19. storočia sa v slovenskej odbornej literatúre vyskytuje iba okrajovo alebo väčšinou ako súčasť rozsiahlejších či menších prác. Pri našom skúmaní cholerovej epidémie v Uhorsku v prvej polovici 19. storočia zohráva dôležitú úlohu predovšetkým heuristika prameňov a vyhľadávanie diel slovenskej, prípadne zahraničnej odbornej literatúry. Vzhľadom na rozsah a náročnosť zvolenej problematiky sme v prvom rade upriamili pozornosť na slovenskú historiografiu, pričom svoj odborný pohľad zameriavame nielen na choleroú epidémiu v prvej polovici 19. storočia, a tým spojené dejiny zdravotníckej starostlivosti, ale aj na spoločenskú situáciu danej doby.

vedecko-odbornou monografiou slovenského pôvodu zaoberajúcou sa choleroú epidémiou v roku 1831 je práca Antona Líšku [30]. Autor svoju publikáciu rozdelil do troch kapitol. V prvej kapitole stručne opísal vypuknutie cholerovej epidémie v Uhorsku a rôzne proticholerové opatrenia. V druhej sa zamerával na dobovú liečbu cholery v Uhorsku. Presnejšie na tzv. proticholerové rady, na to, aká bola

diagnostika choroby a samotné liečebné postupy. Posledná kapitola, ktorá je akýmsi vyvrcholením autorovej práce, opisuje priebeh cholerovej epidémie v Prešovskej eparchii. V tejto časti monografie sa autor pokúsil urobiť celkový výpočet obetí cholery v Prešovskej eparchii. Rovnako spomínaný autor vydal publikáciu s názvom *Výpočet obetí cholerovej epidémie z roku 1831 vo farnostiach a dekanátoch Prešovskej eparchie* [34]. Túto monografiu rozdelil do piatich častí. V prvej sa zameril na analýzu prameňov, ktoré vypovedali o počtoch obetí cholerovej epidémie (cirkevné matriky, cirkevné kroniky a cirkevné výkazy o obetiach cholerovej epidémie). Druhá časť je zameraná na výpočet obetí cholerovej epidémie a to v Abovsko-Turianskom archidiakonáte, Boršodskom archidiakonáte a v Spišsko-Gemerskom archidiakonáte. Tretia časť monografie sa venuje výpočtu obetí epidémie v Šarišskom archidiakonáte. V štvrtnej časti spravil autor výpočet obetí v Zemplínskom archidiakonáte. Posledná časť monografie sa venuje výpočtu cholerovej epidémie medzi gréckokatolíckym duchovenstvom a súhrnným výpočtom obetí cholerovej epidémie v Prešovskej eparchii.

Mária Bokesová-Uherová je slovenská autorka, ktorá sa zameriava na dejiny zdravotníctva a medicíny. Napísala množstvo publikácií o tejto problematike. V jednej z nich, vydanej v roku 1973 sa zameriava na zdravotníctvo v období feudalizmu [6]. V roku 1989 vydala ďalšiu publikáciu zaoberajúcu sa históriou zdravotníctva a ošetrovateľstva na našom území [7]. Autorka sa spolu s Jánom Junasom podieľala na vydaní publikácie s názvom *Dejiny medicíny a zdravotníctva* [19]. Táto publikácia je rozdelená do štyroch častí. V prvej časti sa autori zameriavajú na najstaršiu liečiteľskú prax, presnejšie na to, aké boli začiatky liečiteľstva a úspechy antického lekárstva. Táto časť obsahuje aj opis liečiteľstva na území Slovenska v 13. storočí. V druhej časti sú zachytené začiatky zdravotníckej starostlivosti na území Slovenska (zdravotný stav obyvateľova, rozvoj zdravotníckych zariadení, činnosť zdravotníckych pracovníkov a sú tu spomenutí aj slovenskí študenti na zahraničných univerzitách v období 16 a 17. storočia). V tretej časti sa autori zamerali hlavne na zdravotníctvo v 18. storočí ba dokonca sa zamerali aj na významných lekárov 18. storočia (Karol Oto Moller, Daniel Fischer, Ján Adam Raymann, Ján Daniel Perlitziho a pod). Posledná časť zachytáva zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu. Veľmi zaujímavý pohľad na lekársku

starostlivosť v 19. storočí, podáva Ján Junas [20]. Vo svojej knihe autor poukázal na viaceré aspekty ako napr. zdravotné pomery na Slovensku v 19. storočí, či pôsobenie lekárov v rôznych oblastiach spoločenského i vedného života. Od tohto autora poznáme aj prácu s názvom *Vítazi nad chorobami – Slávni lekári* [18]. Kniha veľmi pútavo opisuje najvýznamnejších hrdinov medicíny. Hovorí o lekároch, ktorí boli v neustálom styku s chorobami, často nebezpečnými a prudko nákazlivými, bez ohľadu na ohrozenie vlastného zdravia, len aby pomohli ľuďom. Sú chronologicky usporiadaní od Imhotepa cez Avicennu a otca medicíny Hoppokrata až po najvýznamnejších lekárov 20. storočia. V závere knihy je opísaných niekoľko všeobecných informácií ako napr.: 50 najstarších výrazov v lekárstve a prehľad nositeľov Nobelovej ceny v lekárstve.

Veľmi bravúrnym spôsobom opísal históriu medicíny na Slovensku aj B. Rippa [43]. Práca pozostáva zo stručného informatívneho prehľadu o histórii medicíny na území Slovenska a to od najstarších čias až po založenie Univerzity Komenského v roku 1919 kedy sa dá povedať začína súčasná história medicíny na Slovensku. V publikácii sa nachádza aj samostatná časť v ktorej sú doložené fotokópie archívnych listín. V osobitnej časti knihy sa autor venuje staršej slovenskej medicínskej spisbe z osvietenského obdobia. V závere knihy pripája aj abecedný zoznam významných lekárov minulosti spolu s niektorými biografickými a bibliografickými údajmi.

Najstaršou dosiaľ známou slovenskou písanou medicínskou publikáciou, ktorá nadväzuje na morovú epidémiu, ktorá v roku 1644 zasiahla Uhorsko je dielo *Amuletum* od Jána Webera. Nedá nám nespomenúť aj dielo Antona Bartunka [3]. Autor publikácie podáva doslovný preklad knihy *Amuletum* od J. Webera. A. Bartunek uvádza, že toto dielo Webera obsahuje akési rady a pokyny na ochranu pred morom a rady pri liečení moru. Slovenské faksimilné (snímky) vydanie *Amuletum* sú vyhotovené podľa originálu uloženého v Národnej knižnici Matice slovenskej v Martine.

O spoločenskej situácii v danej dobe, teda o východoslovenskom roľníckom povstaní z roku 1831 sa v minulosti popísalo mnoho, či už to boli rozsiahlejšie či menšie práce v zborníkoch alebo v samotných knihách. Prvou známejšou bola kniha od Alexander Markuš [36] z roku 1951 s názvom *Sedliacke povstanie v Zemplíne v roku 1831*. Tematikou sedliackeho

povstania na našom území sa zaoberal aj Vojtech Baláž [2]. Azda najviac hodnotené a dalo by sa povedať, že aj neprekonateľné sú práce profesora Daniela Rapanta [42]. Problematiku roľníckeho povstania najrozsiahlejšie a detailnejšie spracoval vo svojom trojzväzkovom diele z roku 1953. Prvý diel je venovaný histórii, druhý a tretí diel venoval dokumentom. Autor vo svojom diele s názvom *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku* [42] v roku 1831 veľmi precízne opísal tzv. cholerové povstanie. V tomto diele na jednej strane prezentuje príčiny, priebeh a dôsledky cholerového povstania v roku 1831 na východnom Slovensku, na strane druhej robí akési zhodnotenie a význam tejto historickej udalosti v histórii Slovenska z pohľadu vtedajšej historiografie. Autor uvádza, že akýmsi rýchlym spúšťačom vzbury sedliakov boli práve vtedajšie proticholerové opatrenia. Podľa Daniela Rapanta však nebola hlavná príčina povstania epidémia cholery, ktorá vypukla v danom roku, ale sociálno-mocenské pomery v celom Uhorsku. Napriek dobe vydania, zostáva toto Rapantovo dielo dodnes neprekonanou analýzou historických a sociálnych pomerov.

Ďalšia vedecko-odborná monografia, ktorá úzko súvisí s problematikou práce pochádza od autora Ivana Čižnára [8]. Kniha sa zameriava hlavne na to, odkiaľ sa začala šíriť epidémia cholery. Treba zdôrazniť, že prevažná väčšina obetí je z rozvojových krajín, kde podvýživa a nedostatočné hygienické podmienky iba prispeli k vysokej úmrtnosti. Jednou z krajín v juhovýchodnej Ázii pod Himalájami v delte riek Gangy a Brahmaputry sa nachádza Bangladéš. Práve tam sídli organizácia International Centre for Diarrhoeal Disease Research Bangladesch v skratke ICDDR,B. Je to medzinárodná organizácia pre výskum hnačkových ochorení so sídlom v Dháke. V knihe autor venuje veľkú pozornosť tejto organizácii. Autor vo svojej publikácii tiež uvádza, že cholera sa objavila aj na Blízkom východe, avšak domovinou cholery bolo práve povodie rieky Gangy v Bengálsku. Treba si uvedomiť, že zatiaľ čo na iných kontinentoch sa cholera vyskytovala v niekoľkých vlnách – medzi ktorými boli niekoľko desiat' až storočné prestávky, v Indii a Bengálsku to bolo iné. V týchto oblastiach bola a stále aj je táto choroba pravidelným návštevníkom. Stručne, ale o to detailnejšie autor opísal pôsobenie cholerového toxínu v tenkom čreve a taktiež objav Roberta Kocha.

Je veľmi dôležité zamyslieť sa nad tým prečo a kde sa choroby vyskytujú a aké sú spôsoby, ktorými sa prenášajú. Pre lepšie pochopenie šíre-

nia epidémií nám pomáha vedná disciplína epidemiológia. Epidemiológia ako vedný odbor skúma podmienky vzniku a šírenia chorôb v populácii a možnosti ochrany pred ich vznikom a šírením. Predmetom skúmania epidemiológie je proces šírenia nákazy. Taktiež sa nedá nespomenúť aj vednú disciplínu ako mikrobiológia. Môžeme spomenúť publikácie od J. Záhradníckého [53] či od E. Kmetyho [21]. Obidve publikácie sa zameriavajú na konkrétne vedecké disciplíny, ktoré napomôžu k lepšiemu pochopeniu šírenia smrteľných chorôb. Zamerané sú na diagnostiku baktérií a na jednotlivé antibiotiká, ktoré napomáhajú v boji s infekčnými chorobami, taktiež aký je mechanizmus prenosu choroby. Ďalej poukazujú na jednotlivé nákazy ako črevné, nákazy dýchacích ciest či krvné nákazy.

Zborníky a štúdie

Veľmi cenným zborníkom je *Východoslovenské roľnícke povstanie 1831*, ktorý vyšiel práve pri príležitosti 175. výročia tohto povstania [29, s. 64]. Na tomto odbornom seminári vystúpilo osem referujúcich a treba povedať, že ich široký diapazón pohľadov poukázal na obraz povstania a samotnú choleroú epidémiu. Peter Šafranko vystúpil s témou *Východoslovenské roľnícke povstanie – priebeh, ohlas a doterajšie spracovanie témy z pohľadu historikov a predstaviteľov literatúry* [48, s. 9–13]. Poukázal na základné faktory a priebeh povstania v lete roku 1831 a to na území okresu Vranov nad Topľou, kde v závere uvádza ako udalosti povstania vnímali a spracovali historici či autori kroník. Peter Kónya vystúpil s témou *Obce okolia Vranova v roľníckom povstaní v roku 1831* [28, s. 15–19]. Peter Kónya poukázal na spoločenskú situáciu, ktorá viedla k samotnému povstaniu a vo veľkej miere sa zameril na choleroú epidémiu, pričom opísal šírenie tejto smrteľnej choroby ale aj cholerové opatrenia. Na toto sedliacke povstanie v roku 1831 v okolí Vranova poukázal na príklade Skrabského [26, s. 75–86]. Peter Kónya sa zaoberal choleroým rokom aj vo svojich ďalších prácach [23, s. 44–53; 24, s.61–74; 25, s. 45–54; 27, s. 57–69]. Ďalší historik Ján Adam spracoval tému *Východoslovenské roľnícke povstanie z pohľadu vybraných archívnych dokumentov* [1, s. 21–24]. Vo svojom príspevku vychádza z dokumentov Archívu gréckokatolíckeho biskupstva v Prešove viažucich sa k povstaniu v roku 1831. Alena Mišíková vystúpila s témou *Choleroú epidémia na panstve Sztáraiovcov v lete 1831* [38, s. 25–30]. Autorka

vychádzala z údajov cirkevných matrík, ktoré následne zaznamenala do tabuľky, v ktorej uviedla počet obetí cholerovej epidémie podľa jednotlivých vierovyznaní. Zamerala sa na panstvo Sztáraiovcov, ktoré tvorilo približne 50 dedín. Mikuláš Jáger prezentoval tému *Pamiatky Zemplína s tematikou Východoslovenského roľníckeho povstania* [16, s. 31–50]. Autor na základe písomných dokumentov ako napríklad kroník, poukázal na návody či na recepty liekov, ktorými sa snažili vtedajší lekári liečiť. Sú to kroniky katolíckych kňazov ako Mateja Rojku či Michala Čisárika. Ďalšími referujúcimi na tomto odbornom seminári boli Slavomír Gallo, ktorý riešil úlohu kňazov v krízovej situácii [14, s. 57–59] a Valéria Sládeková, ktorá opisovala choleroú epidémiu v súčasnosti a v dávnej minulosti [46, s. 61–63].

Už spomínanú spoločenskú situáciu v roku 1831 a teda východoslovenské roľnícke povstanie spracovalo mnoho autorov vo forme väčších či menších prác, medzi nich patria: Ľudovít Haraksim [15, s. 467–481], Július Mésároš [37, s. 529–534] či Ladislav Tajták [51, s. 11–28].

O problematike cholerovej epidémie sa vydalo viacero štúdií, pri ktorých sa autori zamerali na jednotlivé regióny, v ktorých sa šírila smrteľná nemoc. Autor Libor Bernát sa v jednej zo svojich štúdií venoval cholere v Ilavskom dekanáte [5, s. 54–99]. Od autorky Ivany Fialovej sú známe dve štúdie viažuce sa k tejto tematike. Prvá štúdia sa zaoberá choleroú epidémiou na Šaštínskom panstve [11, s. 2–5] a druhá epidémiou na cisárskom panstve [12, s. 9–14]. Vo väčšej publikácii s názvom *Od špitála k nemocnici: zdravotníctvo, sociálna starostlivosť a osveta v dejinách Slovenska*, môžeme nájsť zaujímavý príspevok od Zuzany Lopatkovej [35, s. 187–204], poukazujúci na choleroú epidémiu v severnej časti malokarpatského regiónu. Autorka vo svojom príspevku veľmi precízne poukazuje na počty obetí cholerovej epidémie v skúmanom regióne či samotný priebeh epidémie, rozumejúc tomu vypuknutie, kulmináciu a koniec cholery.

Treba si uvedomiť, že spomedzi všetkých epidémií, ktoré zasiahli Uhorsko v prvej polovici 19. storočia bola najničivejšia práve choleroú epidémia v roku 1831. Tejto problematike sa vo veľkej miere venoval aj Anton Líška, ktorý vo svojich troch štúdiách veľmi dôkladne opisuje choleroú epidémiu v roku 1831 [31, s.271–285; 32, s.89–139; 33, s.129–151]. Ďalší autori zaoberajúci sa choleroú epidémiou na na-

šom území či už v kontexte šírenia choroby alebo liečenia boli Dionýz Szeghy [47, s. 31–32], František Šimon [49, s. 46–47], Monika Nagyová [39, s. 90–101], Richard Papáč [41, s. 137–142] či autor Tomáš Winkler [52, s. 244–279]. Nedá sa nespomenúť dve slovenské historičky, ktoré sa vo svojich štúdiách venovali morovej epidémii a to Angelu Škovierová [50, s. 79–89] a Evu Frimmovú [13, s. 57–78]. Nemožno zabudnúť aj na staršie články od autorov B. K. Rippa [44, s.547–551], N. Duka [10, s.178–181] a Zuzany Kollárovej [22, s.111–119]. V zborníku zo IV. ročníka *Stretnutia priateľov regionálnej histórie* môžeme nájsť menšiu prácu od autorky Kristíny Becániovej [4, s. 119–127].

Napriek rozsiahlej existujúcej odbornej a publicistickej literatúre sa pri spracovaní priebehu cholerovej epidémie dajú využiť aj poznatky pochádzajúce z dobových kroník a to kroniky evanjelického kňaza Adreja Čorbu *Hrozne a strašne rozpravki o chorobe cholery a rozbroju proščavi vo viššich stranoch uherske žeme z roku 1831ho v kratkoscí spisane pre obecni v tim čaše zburení ľud ku pokajaňu* [45, s. 369–503] či kroniky evanjelického kňaza Mateja Rojku *Kronika Cyrkwy Ewangelické Solanské (1783 – 1855)*, kroniky gréckokatolíckeho farára Michala Čisárika *Historia parochiae Uj Város anno 1823 deduci caepta. Pars I. 1823 – 1843* alebo možno spomenúť kroniky rímskokatolíckeho farára Andreja Kučmu *Revolutio Rusticana per terras Scepusii*.

Záver

Záverom môžeme vysloviť tvrdenie, že tak ako zahraničná aj slovenská historiografia sa vo veľkej miere venuje problematike dejín zdravotníctva a epidémiám postihujúce obyvateľstvo. V súčasnosti už existujú viaceré práce skúmajúce túto problematiku z rôznych hľadísk. Treba zdôrazniť, že história medicíny je bohatá a široká oblasť záujmu a práve preto, každá nová vedecká či odborná štúdia prináša zaujímavé fakty, zistenia či údaje. Stále však absentujú monografie či práce v rámci chronológie histórie daných chorôb či presnejšie epidémií, ktoré by geograficky zaznamenávali v širšom kontexte územie Uhorska. Slovenská historiografia sa len veľmi málo venuje smrteľným infekčným chorobám (či už sú to bakteriálne, parazitárne či vírusové), ktoré mali vážny dopad v celosvetovom meradle.

LITERATÚRA

1. 1. Adam J. Dokumenty k povstaniu r. 1831 v Archíve gréckokatolíckeho biskupstva v Prešove. // Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu v roku 1831. Eds. Mária Kotorová – Jenčová, Peter Šafranko. Vranov nad Topľou, 2007. s. 21 – 24.
2. Baláž V. Sedliacke povstanie na východnom Slovensku v roku 1831 / V. Baláž. – Košice: NOVÁ BRÁZDA, 1948. – 38 s.
3. Bartunek A. Amuletum alebo správa o more / A. Bartunek. – Martin: OSVETA, 1984. – 115 s.
4. Becániová K. Cholera v Novohrade. // Stretnutia priateľov regionálnej histórie. Mišo Šesták. Hradište, 2018. s. 119 – 127.
5. Bernát L. Cholera v Ilavskom dekanáte v roku 1831 // Slovenská štatistika a demografia: Vedecký časopis 21. – Bratislava, 2011. – S. 54 – 99.
6. Bokesová-Uherová M. Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu / M. Bokesová-Uherová. – Bratislava: SAV, 1973. – 349 s.
7. Bokesová-Uherová M. Dejiny zdravotníctva na Slovensku / M. Bokesová-Uherová. – Martin: OSVETA, 1989. – 375 s.
8. Čižnár I. Medzi Himalájami a Bengálskym zálivom / I. Čižnár. – Bratislava: VEDA, 1992. – 125 s.
9. Duka N. Epidémie v Bratislave a na Slovensku do začiatku 19. storočia. // Vlastivedný časopis 22. – Bratislava, 1973. – S. 34 – 37.
10. Duka N. Cholera v Bratislave. // Vlastivedný časopis 20. – Bratislava, 1971. – S. 178 – 181.
11. Fialová I. Epidémia cholery na Šaštínskom panstve v roku 1831 // Záhorie 16. – Skalica, 2008. – S. 2 – 5.
12. Fialová I. Epidémia na cisárskou panstve. // Záhorie 22. – Skalica, 2013. – S. 9 – 14.
13. Frimmová E. O morovej chorobe v staršom písomníctve. // Kniha 2011. Martin, 2011. – S. 57 – 78.
14. Gallo S. Úloha kňaza v krízovej situácii. // Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z roku 1831. Eds. Mária Kotorová-Jenčová, Peter Šafranko. – Vranov nad Topľou, 2007. – S. 57 – 59.
15. Haraksim Ľ. Východoslovenské roľnícke povstanie roku 1831 // Historický časopis 29. – Bratislava, 1981. – S. 467 – 481.
16. Jáger M. Pamiatky Zemplína s tematikou Východoslovenského roľníckeho povstania z r. 1831. // Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z roku 1831. Eds. Mária Kotorová-Jenčová, Peter Šafranko. – Vranov nad Topľou, 2007. – S.31 – 50.

17. Jiroušková M. Zdravotnícke opatrenia proti cholere v roku 1831. // *Roľnícke povstanie 1831. Zborník príspevkov na konferencii.* – Košice, 1984. – S. 116 – 123.
18. Junas J. Vítazi nad chorobami - Slávni lekári / J. Junas. – Bratislava: MLADÉ LETÁ, 1974. – 225 s.
19. Junas J, Bokesová-Uherová M. Dejiny medicíny a zdravotníctva / J. Junas, M. Bokesová-Uherová. – Martin: OSVETA, 1985. –567 s.
20. Junas J. Lekári a spoločnosť v 19. storočí na Slovensku / J. Junas. – Martin: OSVETA, 1990. – 277 s.
21. Kmety E. a kol. Epidemiológia. / E. Kmety a kol. – Martin: OSVETA, 1983. – 184 s.
22. Kollárová Z. Epidémie a nákazlivé choroby, postihujúce obyvateľstvo Spiša od 13. po 19. storočie. // *Ľudovít Markušovský a jeho doba.* Peter Švorc. Prešov, 1993. – S. 111 – 119.
23. Kónya P. Vo víre vojen a sociálnych zápasov (1800 – 1848). // *Dejiny obce Sol'*. Ed. I. Michnovič. – Prešov, 1997. – S. 44 – 53.
24. Kónya P. V sedliackom povstaní a revolúcii (1831 – 1848). // *Dejiny Čierneho nad Topľou* / Peter Kónya. – Čierne nad Topľou: Obecný úrad Čierne nad Topľou, 1999. – S. 61 – 74.
25. Kónya P. V sedliackom povstaní a revolúcii (1831 – 1848). // Kónya P., – Michnovič I. *Dejiny obce Hlinné.* – Hlinné: Obecný úrad Hlinné, 2002. – S. 45 – 54.
26. Kónya P. Skrabské v sedliackom povstaní a revolúcii (1831 – 1849). // *Dejiny Skrabského.* Ed. Peter Kónya. – Prešov, 2002. – S. 75 – 86.
27. Kónya P. Cholerová epidémia a revolúcia 1831 – 1849. // *Dejiny Hencoviec.* P. Kónya, I. Michnovič. – Hencovce, 2006. – S. 57 – 69.
28. Kónya P. Obce okolia Vranova v roľníckom povstaní v r. 1831. // *Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z roku 1831.* Eds. Mária Kotorová-Jenčová, Peter Šafranko. – Vranov nad Topľou, 2007. – S. 15 – 19.
29. Kotorová-Jenčová M., Šafranko P. *Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu v roku 1831* / Eds. Mária Kotorová-Jenčová, Peter Šafranko. – Vranov nad Topľou, 2007. – 64 s.
30. Liška A. Cholerová epidémia z roku 1831 a jej priebeh v Prešovskej eparchii / A. Liška. – Prešov: PU, 2012. –164 s.
31. Liška A. Cholerová epidémia z roku 1831 a jej priebeh v rímskokatolíckych, gréckokatolíckych a evanjelických farnostiach Solianskeho okresu Zemplínskej župy. // *Theologos: Teologická revue* 16. 2012. – S. 271 – 285.
32. Liška A. Z obsahu proticholerových brožúr a obežníkov z roku 1830-1831. Štátne a cirkevné opatrenia a odporúčania proti šíreniu cholery.

- // Dejiny - internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove 7. – 2012. – S. 89 – 138.
33. Líška A. Brožúrka lekára kráľovského mesta Levoča Dr. Sommera o prevencii a liečbe cholery počas epidémie v roku 1831. // Acta theologica et religionistica 1. – 2012. – S. 129 – 151.
 34. Líška A. Výpočet obetí cholerovej epidémie z roku 1831 vo farnostiach a dekanátoch Prešovskej eparchie / Anton Líška. – Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2013. – 191 s.
 35. Lopatková Z. Cholerová epidémia v roku 1831 v severnej časti malokarpatského regiónu. Od špitála k nemocnici. Zdravotníctvo, sociálna starostlivosť a osveta v dejinách Slovenska. Eds. Ivana Fialová, Daniela Tvrdoňová. – 2013. – S. 187 – 204.
 36. Markuš A. Sedliacke povstanie v Zemplíne roku 1831 / A. Markuš. – Bratislava: SAV, 1951. – 84 s.
 37. Mésároš J. 125. výročie slovenského roľníckeho povstania r. 1831 // Naša veda 3. – Bratislava, 1956. – S. 529 – 534.
 38. Mišíková A. Cholerová epidémia na panstve Sztáraiovcov v lete 1831. // Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z roku 1831. Eds. Mária Kotorová-Jenčová, Peter Šafranko. – Vranov nad Topľou, 2007. – S. 25–30.
 39. Nagyová M. Cholerová epidémia v rokoch 1831 – 1832 a mesto Banská Bystrica // Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice. – Banská Bystrica, 2005. – S. 217 – 227.
 40. Nagyová M. Cholerová epidémia v roku 1831 a jej obraz v dobových tlačiaroch // Kniha 2011. – Martin, 2011. – S. 90 – 101.
 41. Papáč R. Z obsahu proticholeroých obežníkov z rokov 1830 – 1831 // Historica carpatica. Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach 28. – Košice, 2008. – S. 137 – 142.
 42. Rapant D. Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831 / D. Rapant. – Bratislava: SAV, 1953. – 397 s.
 43. Rippa B. K. K histórii medicíny na Slovensku / B. K. Rippa. – Bratislava: SAV, 1956. – 200 s.
 44. Rippa B. K. Mestá v boji proti epidémiám v minulosti: (Punkta slávneho mesta Trnavy pre morových inšpektorov z roku 1739). // Lekársky obzor: odborný časopis Slovenskej zdravotníckej univerzity v Bratislave 19. – Bratislava, 1970. – S. 547 – 551.
 45. Sedlák I. Andrej Čorba a jeho veršovaná kronika o Východoslovenskom roľníckom povstaní z roku 1831. // Nové obzory 12. – Košice, 1970. – S. 369 – 503.

46. Sládek V. Cholera ako choroba v minulosti a dnes. // Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z roku 1831. Eds. Mária Kotorová-Jenčová, Peter Šafranko. – Vranov nad Topľou, 2007. – S. 61 – 63.
47. Szeghy D. Epidémia cholery v roku 1831 // Bystré. Kapitoly z dejín obce 2./ D. Szeghy. – Košice, 2007. – S. 31 – 32.
48. Šafranko P. Východoslovenské roľnícke povstanie – priebeh, ohlas a doterajšie spracované témy z pohľadu historikov a predstaviteľov literatúry. // Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z roku 1831. Eds. Mária Kotorová-Jenčová, Peter Šafranko. – Vranov nad Topľou, 2007. – S. 9 – 13.
49. Šimon F. Lekárska starostlivosť v období osvietenstva. Košický rodák o zdravotných pomeroch v Uhorsku // História revue 4. – Bratislava, 2004. – S. 46 – 47.
50. Škovierová A. Mor, popis choroby, jej príčiny a príznaky v diele Ondreja Rochotského. // Kniha 2011. – Martin, 2011. – S. 79 – 89.
51. Tajták L. Východoslovenské roľnícke povstanie, jeho príčiny, priebeh a dôsledky // Roľnícke povstanie 1831. Ed. Viliam Šulc. – Košice, 1984. – S. 11 – 28.
52. Winkler T. Dvojaká smrť. // Cesty na popravisko. Tomáš Winkler. Martin, 1988. – S. 244 – 279.
53. Zahradnický J. a kol. Mikrobiológia a epidemiológia / J. Zahradnický a kol. – Martin: OSVETA, 1991. – 608 s.

THE CHOLERA EPIDEMIC IN THE TERRITORY OF CONTEMPORARY SLOVAKIA IN 1831 FROM THE POINT OF SLOVAK HISTORIOGRAPHY

Jana Dziaková (Prešov, Slovensko)

***Abstract.** Subject and concurrently goal of the report is analysis of historiographic works dealing with health care in Hungary in the first half of the 19th century. Presented thesis focuses on the analyzing of the serious infectious disease in history better known as cholera. Report reflects the way in which cholera epidemic was spreading in difficult social condition – The East Slovak agrarian rebellion moreover It focuses on the steps that were taken against the infection. Slovak historiography largely supports us in gaining knowledge about the topic.*

Keywords: Cholera. Health Care. Poisoners' legend. Slovak historiography.

УДК 902.2 (477.87)

ЧЕСЬКИЙ ПЕРІОД АРХЕОЛОГІЇ ЗАКАРПАТТЯ

Павло ПЕНЯК (Ужгород, Україна)

Пеняк Павло. Чеський період археології Закарпаття; 8 стор. + 5 ілюстр., кількість бібліографічних джерел – 13, мова українська.

Резюме. *Стаття присвячена результатам вивчення прадавньої історії сучасної території Закарпатської області України під час входження до складу Чехословаччини (1919-1939). Це був один із важливих етапів становлення закарпатської археологічної науки, яка почала торувати свій шлях з середини ХІХ ст. з простого колекціонування старожитностей. Протягом розгляданого періоду вивченням давнього минулого краю займалися чеські вчені-археологи з Інституту археології Чехословацької академії наук. Серед них Я. Бем, Й. Скутіл, Я.Ейснер. Чеськими вченими було проведено дослідження археологічних пам'яток краю різних епох: пізнього палеоліту, неоліту, епохи міді-бронзи, раннього залізного віку.*

Вивченням старожитностей краю займалися і місцеві археологи-аматори. Це, наприклад, Й. Янкович, брати Е. і Є.Затлукали, Ф.Лессек, П.Сова. Здобувши необхідні знання та рекомендації по проведенню польових досліджень та фіксації виявлених матеріалів, які було отримано від чеських учених, вони долучилися до вивчення різночасових пам'яток краю, що охоплювали період від кам'яного віку до раннього середньовіччя.

Ключові слова: *поселення, могильник, Закарпаття, чехословацький період*

У середині ХІХ ст., на зорі зародження археологічної науки на європейському континенті, Закарпаттю пощастило, бо серед шанувальників місцевих старожитностей (археологічних, історичних, етнографічних, архітектурних) опинився Тиводар Легоцький (1830-1915) – великий поціновувач культурних надбань, правник за фахом. Розпочавши роботу з простого колекціонування,

він збагнув, які таємниці зберігає цей клаптик землі для пізнання давньої історії та культури європейських народів. В останній чверті XIX ст. завдяки Т.Легоцькому регіон опинився серед окраїн Європи, де вперше звернули увагу на археологічні артефакти.

У вересні 1919 року за Сен-Жерменським мирним договором Закарпаття було включено до складу Чехословаччини. Саме тоді було зроблено важливий крок уперед, насамперед в становленні освіти, культури та духовності краю. Крім того, з точки зору політичної, регіон опинився в складі однієї з найбільш демократичних тогочасних країн Європи.

Після смерті Т.Легоцького його археологічна колекція опинилася у приватних руках. Завдяки підтримці Міністерства освіти Чехословаччини у 1920 році рідним Т.Легоцького було надано компенсацію, а будинок, в якому вона зберігалася, став основою для створення музею. У 1929 році після оцінки колекції спеціалістами було прийнято рішення чехословацького уряду про створення на її базі земського музею в Мукачеві. Очолив музей ентузіаст і знавець закарпатської старовини Йосип Янкович. Багата колекція старожитностей (насамперед бронзових скарбів) невдовзі привернула увагу не лише поціновувачів старожитностей краю, але й представників європейської археологічної науки.

У 20-і роки XX ст. археологічними пам'ятками краю зацікавився Інститут археології в Празі, який направив на Підкарпатську Русь (таку назву отримало Закарпаття після включення до складу Чехословаччини) академіка Ярослава Бема (1901-1962). Основна мета відрядження - ознайомлення з археологічною колекцією Мукачівського земського музею та надання кваліфікованої допомоги у проведенні польових досліджень [5, с. 34]. Зусиллями вченого було систематизовано колекцію місцевих артефактів, визначено хронологію та культурну належність численних речових знахідок. За участі Я.Бема було проведено розкопки на неолітичному і енеолітичному поселеннях у селах Неветленфолу Виноградівського і Дийда Берегівського районів та Малій горі в Мукачеві [1, с. 450-451]. Результати розкопок не були опубліковані, залишилися лише звіти в архіві Інституту археології академії наук Чехословаччини в Празі.

Згодом Я. Бем у підсумковій статті «Правік Підкарпатської Руси» окреслив культурну належність неолітичних пам'яток краю. На його погляд, Закарпаття в епоху неоліту входило в ареал поширення культури лінійно-стрічкової кераміки, що займала територію від Чорного моря до річки Рейн. Носії культури займалися мотичним землеробством, скотарством, поклонялися культу жінки-прародительки. Що стосується питання, до якої місцевої групи носіїв культури лінійно-стрічкової кераміки належали мешканці цих поселень, то вчений через відсутність достатньої кількості матеріалів від відповіді утримався.

У 1929 році Й.Янкович за участі Я.Бема досліджував поселення неолітичного часу на Малій горі в Мукачеві. Перші обстеження показали, що воно було укріплено ровами і валами. Мешканці жили в землянках глибиною від 1,5 до 2 м, шириною від 6 до 10 м [9, s. 17]. Стіни і стріха споруджувались з пруття і обмазувались глиною, в середині житла знаходилось вогнище, відділене стінкою. По боках стінок житлового котловану розміщалися лежанки. На початковому етапі вивчення неоліту Й.Янкович не зміг встановити культурну належність поселення на Малій горі, але, ґрунтуючись на аналогії кераміки, висловив думку, що вона споріднена з керамікою неолітичного населення Середнього Подунав'я.

У 1929 році цінні матеріали Я.Бем здобув під час розкопок поселення в с.Дийда Берегівського району. Були вивчені три об'єкти, в яких серед виявлених фрагментів кераміки вдалося реконструювати дві миски із дзьобоподібними виступами на стінках та одну мисочку, що мала сферичні виступи на опуклій частині. Посудини орнаментовані комбінацією вдавлень, зроблених пустотілою кісткою. Переважну частину матеріалів з розкопок у Дийді Я.Бем відніс до тисополгарської культури [5, с. 51]. На думку вченого, перехідний період від неоліту до доби бронзи у Верхньому Потиссі представляла бодрогкерестурська культура, яка, крім своєїрідної кераміки, відзначалася наявністю мідних знарядь праці, зброєю, прикрасами. У 1930 році Я. Бем разом з Й. Янковичем вивчали поселення в урочищі Кішерде у селі Дяково (нині Неветленфолу) Виноградівського району. Вдалося встановити, що

поселення багат шарове, представлене горизонтами артефактів новокам'яної та бронзової епох [6, s. 10-19].

Протягом 1929-1931 років Я.Бем і Й.Янкович провели дослідження на курганному некрополі в селі Куштановиця Мукачівського округу (нині району). Як встановлено, усі кургани були споруджені з глини, взятої поблизу, у жодному не було виявлено кам'яної чи дерев'яної конструкції. Як правило, кургани розташовувались спорадично, але засвідчено випадки, коли менші кургани групувалися навколо великого. У курганах V, X, XI, XIV було поховано по одному небіжчику, а колективні поховання виявлено в курганах III, VIII, XIII, XV, XVI [5, с. 105]. Я.Бем кургани з кількома похованнями вважав за родинні усипальниці, де ховали протягом певного часу. Про це свідчить непорушений земляний насип та вогнища над похованнями. Зафіксовано два способи розміщення залишків тілоспалення в урнах: на давньому горизонті і нижче нього. В окремих випадках урни з прахом розміщалися в природних заглибинах.

Речове наповнення поховань було досить одноманітним. Це знаряддя праці (ножі, кільця, кам'яні бруски), прикраси (намисто зі скляної маси, бронзові браслети, персні). На увагу заслуговують кістяні вироби з кургану VIII (різьблені накладки ножа), а також електрові пластини з тваринним орнаментом [5, с. 106]. Переважала кераміка, серед якої горщики, миски, корчаги, кухлі, черпаки. Вона досить одноманітна, грубого виробництва, з бідною орнаментациєю. На основі аналізу поховального ритуалу Я. Бем і Й. Янкович зарахували некрополь до куштановицького типу і попередньо віднесли до «скіфсько-гальштатського часу».

У 1933 р. Я. Бем підготував науково-популярне видання «Podkarpatská Rus v pravěku». У ній зроблено спробу дати загальний нарис первісної історії Закарпаття від найдавніших часів до раннього середньовіччя. Так, старожитності епохи бронзи він зарахував до кола культур Віттенберг і Отомань. Причину концентрації бронзових скарбів у Верхньому Потиссі вчений пояснював розквітом металургії бронзи наприкінці II – на початку I тис. до н. е. у Трансільванії. На його погляд, старожитності епохи раннього заліза у Верхньому Потиссі з'явилися в результаті просування із Північної Словаччини лужицького населення, яке і принесло з

собою новий поховальний обряд - тілоспалення із розміщенням залишків від кремації в урнах, оздоблених орнаментом у вигляді канелюрів [7, s. 6].

Я.Бем відніс територію Закарпаття у I тис. до н.е. до великого фракійського етнокультурного масиву. При цьому підкреслювалося, що скіфське проникнення на захід захопило в основному Сигмаграда і лише частково Середнє Потисся. Але автор відкидав можливість прямого проникнення скіфів на територію Закарпаття. На основі здобутих матеріалів могильника в Куштановиці, що вказують на безпосередній зв'язок місцевого населення з Трансильванією і Середнім Потиссям та територіями на схід від Карпат, незаперечним він вважав лише вплив скіфської культури на місцевий етнос [7, s. 7].

Що стосується періоду «великого переселення народів», то автор підкреслив, що наприкінці IV ст. н.е. вандали, після того як залишили Паннонію, знову з'являються у Верхньому Потиссі. Після 453 року могутній германський союз гепідів утверджується і на теренах краю. Про це, наприклад, свідчить багате жіноче поховання із села Косино Берегівського району [7, s. 9]. На погляд Я.Бема, з названими подіями завершується протоісторичний період на Закарпатті і в VI ст. н.е. починається слов'янська епоха. В ній вчений виділив аварський період, який завершується останнім десятиріччям IX ст., а наступний пов'язується з приходом у Тисо-Дунайський басейн угорців і закінчується XI ст. [7, s. 10-11]. На його думку, слов'янські артефакти краю доволі фрагментарні, вони репрезентовані окремими знахідками з поселень і з ще не досліджених курганних могильників у селах Червеньово і Зняцево Мукачівського району.

Не можна не згадати і про наукові здобутки академіка Яна Ейснера, який в розглядуваний період декілька разів відвідав терени краю для ознайомлення з місцевими старожитностями. У 1933 році вийшла фундаментальна праця «Slovensko v pravěku», в якій вчений підсумував досягнення археологічної науки у вивченні тісно пов'язаної давньої історії Словаччини і Підкарпатської Русі [8]. Що стосується останньої, то дослідник зробив висновок, що в добу неоліту сюди проникла потиська культура. До

неї він зарахував поселення в Ардовці (нині Чопівці, передмістя Берегова) та поселення на Малій горі в Мукачеві [8, s. 26].

Дослідник проаналізував опубліковані і неопубліковані на той час археологічні артефакти гальштатської доби, які дали змогу виділити в ній два етапи - ранній і пізній. До раннього віднесено Шелестівське, Арданівське, Іршавське (Стремтура) городища, до пізнього - курганні могильники куштановицького типу (Куштановиця, Жорнина, Голубине, Дубрівка) та ін. [8, s. 162]. Характерними речовими знахідками раннього етапу Я.Ейснер вважав чорнолощені горщики та миски з ввігнутими всередину вінчиками. Другий етап репрезентований керамічними виробами трьох типів - горщики, миски, черпаки з високими ручками. Я.Ейснер висловився і щодо питання про заселення слов'янами Тисо-Дунайського басейну. На його думку, розселення слов'ян йшло двома шляхами: через пониззя Дунаю і перевали в Полонинських Карпатах. На Балканський півострів вони дійшли уже в 493-495 роках, коли в джерелах згадуються під назвою гети [8, s. 102].

Й.Янкович провів польові роботи на курганному могильнику в селі Колодне (нині Іршавський район), який складався з двох груп курганів. Перша розташовувалась в урочищі Аварське кільце і налічувала чотири кургани, з яких дослідник у 1934 році розкопав два кургани. Друга група знаходилась в урочищі Болото, первісно налічувала 29 курганів, з яких Й.Янкович розкопав вісім. Усі кургани були з тілоспаленням, при цьому останки спалення розміщалися в посудинах-урнах.

У 1932 році Й.Янкович започаткував дослідження слов'янського курганного некрополя в селі Червеньово Мукачівського району. За його підрахунками, він нараховував 22 кургани, з яких було розкопано три, а в 1938 році - 10 [5, с. 199]. Всі кургани супроводжувались обрядом кремації, а останки розміщалися в урнах, ямках, на стародавньому горизонті, збиралися в пригоршні. Дослідник правильно визначив приналежність пам'ятки, віднісши її давнім слов'янам VIII-IX ст.

У 30-і роки минулого століття пам'ятки кам'яного віку на території краю вивчав чеський археолог, історик, спелеолог Йозеф Скутіл (1904-1965). Свої студії на закарпатських теренах учений

розпочав з ознайомлення з матеріалами Мукачівського земського музею. Його увагу привернула колекція з кількох десятків кам'яних знарядь праці, що походила з Малої гори - місцевості на відстані 3 км на схід від Берегова. У 1935 році Й.Скутіл разом зі своїм помічником В.Янтським обстежили місце знахідок і зробили висновок щодо наявних культурних залишків [4, с. 9]. У відкладах суглинків дослідникам удалось простежити культурний шар, що перекривав скельні породи. Переважали скребки, що були виготовлені на ножеподібних пластинах. Зафіксовані на Малій горі вироби з каменю були датовані оріньякським періодом пізнього палеоліту.

Ще наприкінці XIX ст. Т.Легоцький у східній частині Мукачева, на терасі гори Кам'янка відкрив палеолітичну стоянку. У 1936 році її обстежив Й.Скутіл. На поверхні гори, у вимоїнах він зібрав різці, пластини, нуклеуси з обсидіану та андезиту. Кам'яні вироби датуються мустьєрським часом середнього палеоліту [4, с. 10]. У сучасній археологічній літературі це місцезнаходження відоме під назвою Мукачево III. У тому ж році вчений обстежив палеолітичне місцезнаходження на північний захід від Мукачева, на горі Галіш. На схилі останньої виявлено вироби мустьєрського часу середнього палеоліту. Крім них, траплялися знахідки пізнього палеоліту [4, с. 11-12]. У науковій літературі стоянка відома під назвою Мукачево II. Результати обстежень учений опублікував у монографії «Paleolitikum Slovenska a Podkarpatskej Rusi», що побачила видавничий світ у 1938 році. В останній зібрано наявні на той час відомості про добу кам'яного віку краю, подається реєстр палеолітичних знахідок, розглядаються аналогії кам'яних артефактів Словаччини і Закарпаття [12, s. 132-135].

У період входження Закарпаття до складу Чехословаччини (1919-1939) вивченням давнього минулого регіону займалися не тільки представники чеської академічної і університетської науки, але також і місцеві археологи-аматори. Серед них насамперед треба згадати братів Елеміра і Єнева Затлукалів [3, с. 9-18]. За власні кошти вони проводили розвідки і розкопки у багатьох місцевостях краю. Це були старожитності неоліту, доби бронзи і заліза, першого тисячоліття н.е. Видана ними у 1937 році на угорській мові книжка «Adatok Podkarpatska Rus praehistoriájához»

(«Матеріали до передісторії Підкарпатської Русі») представляє її авторів як зрілих археологів-професіоналів, судження та думки яких не втратили своєї актуальності і сьогодні [13].

Затлукали провели ряд польових досліджень. У 1931 році вони здійснили розкопки ґрунтового тілопального некрополя в селі Станово Мукачівського району. Поховання містились у неглибоких ямках без жодних зовнішніх ознак. Інший аналогічний могильник був виявлений теж випадково під час земляних робіт у селі Холмець Ужгородського району. Ритуал могильника у Станові включав кремацію тіла небіжчика, збирання в урни залишків кальцинованих кісток та закопування їх в ямки до 0,6 м глибиною [13, с. 69]. Поховання супроводжувалися двома-трьома посудинами, що були заповнені їжею або улюбленими предметами небіжчика. Над засипаною ямкою робили коло з гальки і знову засипали глиною. Аналогічні за ритуалом могильники були виявлені у Трансільванії, північно-східній Угорщині, Східній Словаччині. В археологічній літературі вони отримали назву культури північно-потиських урнових могильників доби пізньої бронзи.

Затлукали здійснили і вивчення старожитностей ранньозалізного віку, зокрема, у селах Буковинка (1 курган), Станово (2), Голубине (4), Колодне (4), Білки (19), Осій (3), Клячаново (1) [13, с. 94-112]. Дослідники зібрали великий фактичний матеріал і спробували відтворити ритуал поховання. Кремація небіжчика відбувалась поза місцем поховання. Останки тілоспалення у вигляді дрібних кальцинованих кісток та попелу збирали у великі горщики-урни. Спочатку в них зсипали кістки ніг, а потім тулуба і голови. Навколо урн розміщали жертвні посудини-приставки з їжею. Інколи спалені кістки збирали в пригоршні, на погляд дослідників, вони, вірогідно, належали слугам чи рабам. Наприкінці поховального ритуалу всі залишки кострища і кісток, як правило, зсипали на одне місце у південній частині кургану.

У багатьох курганах було виявлено не лише одну-дві, але й більше урн. Тут йдеться про колективні чи родинні захоронення. В окремих курганах було виявлено посудини, спеціально виготовлені для даного поховання. При цьому переважна більшість горщиків,

які використовувались як урни, були у довготривалому вжитку: в одних пошкодженій вінець, в інших - відсутня шийка або плечики. В окремих курганах у Голубиному, Білках залишки тілопальних поховань розміщали не в урнах, а в черпаках [13, s. 142].

Підсумовуючи результати досліджень, Затлукали висловили думку стосовно культурної і етнічної належності некрополів у Куштановиці, Буковинці, Колодному, Клячанові, Білках, які датуються одним часом. У VII ст. до н.е. у Карпатський басейн вклинилися племена скіфів, які зайняли терени Трансільванії. Звідси їх вплив поширився в межиріччя Тиси і Дунаю. На той час, на погляд Затлукалів, на Закарпатті проживало північно-фракійське населення, яке опинилося під впливом скіфів [13, s. 146]. Що стосується періоду раннього середньовіччя, то, на думку дослідників, слов'яни з'явилися між Тисою і Дунаєм разом з аварами, а у Верхньому Потиссі - ще до початку аварського завоювання і поступово переселялися з-за Карпат аж до XI ст. Наприкінці IX ст. через Верецький перевал у Верхнє Потисся прийшли угорські племена, свідченням чого є знахідки поховань угорських вершників у Підполоззі, Сваляві, Берегові. Після приходу угорців слов'янське населення залишається жити на попередніх місцях, причому його кількість увесь час збільшується, поповнюючись вихідцями із Прикарпаття. Це переселення, на думку Затлукалів, відбувалося під тиском кочових племен зі сходу [13, s. 172-177].

У 20-і роки минулого століття побачили видавничий світ ряд видань, які стосувалися дописемної історії краю. Це, насамперед, книги Фердинанда Лессека «Правік Подкарпатской Руси» (1922) і Ярослава Пастернака «Руські Карпати в археології» (1928). Так, «праісторію» Закарпаття Ф.Лессек розпочинає розглядати з неоліту, називаючи його «неолітний вік» [10, s. 13]. Автор передбачав існування укріплених неолітичних поселень, обнесених ровами та валами. До таких віднесено поселення на Малій горі в Мукачеві. Дослідник був одним із перших, хто висловив думку про існування в районі Серненських боліт (озера) жител на палях. Ця думка базувалась на відкритті дерев'яних стовпів на осушених болотах в районі сіл Форнош, Макарьово, Нове Село [10, s. 17 - 20].

Ф. Лессек вважав, що у добу бронзи край заселявся прийшлим населенням з півдня і сходу. На погляд автора, у Карпатському басейні є поклади чистої міді, але для виготовлення бронзи необхідні цинк, олово, сурма, які тут відсутні, тому спочатку виникає мідно-кам'яний вік. На Закарпатті він був першим етапом використання металу, який тривав з 2500 по 1900 роки до н.е. Починаючи з 1600 років до н.е. прослідковується сильний вплив Мікенського бронзоліварного центру, що помітно на формі та орнаментатії місцевих виробів [10, s. 24]. Автор відстоював думку, що в Ужгороді на Радванці існували бронзоліварні майстерні, звідки в період написання книги походили бронзові знаряддя праці, зброя, прикраси. За спостереженням дослідника кераміка цього часу свідчить про подальший розвиток гончарського ремесла. Для орнаментатії використовувався врізний орнамент та інкрустація білою фарбою. Пануючим ритуалом поховання було тілоспалення, залишки якого поміщали в кам'яні скрині (Мукачево, Свалява). Час існування бронзового віку краю Ф.Лессек визначив у межах 1900 – 800 рр. до н.е. [10, s. 25].

Заслуговує на увагу судження Ф.Лессека стосовно скіфської інвазії в Карпатську улоговину. На його погляд, скіфи з VII по IV ст. до н.е. здійснили кілька походів, про що свідчить знахідка скіфського акінака на Арданівському городищі. Разом з тим дослідник був переконаний, що гальштатську культуру в краї не можна вважати за скіфську. Скіфи вклинилися до Тисо-Дунайського басейну лише у другій половині I тис. до н.е., коли розпочали боротьбу з галлами - одним із могутніх кельтських племен. До латенських артефактів Ф.Лессек відніс залізні знаряддя праці, зброю, прикраси, речі побуту, виявлені на городищі Галіш і Ловачка, а також біля с. Клячанова [10, s. 33].

Інше видання, яке належало Ярославу Пастернаку - відомому українському археологу, який довгий час прожив у Чехословаччині, стосувалося висвітлення питання про відомі на той час археологічні старожитності Українських Карпат [11]. Автор піддав аналізу артефакти різних епох. Так, для характеристики неоліту та енеоліту Закарпаття він використав матеріали, що були опубліковані Т.Легоцьким наприкінці XIX – на початку XX ст., однак не торкнув-

ся їх культурної належності та хронології. Серед старожитностей краю епохи бронзи згадуються бронзові скарби, але не визначена їх хронологія і культурна належність [11, s. 149 - 150].

Таким чином, під час входження Закарпаття до складу Чехословаччини місцева археологія пройшла важливий період – етап становлення, в якому взяли участь як археологи-аматори, так і фахівці Чехословацької академії наук. На теренах краю почали досліджуватися старожитності широкого часового спектру: від кам'яного віку до раннього середньовіччя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пеняк П. Ярослав Бем // Енциклопедія сучасної України. – К., 2003. – Т.2. – С. 450-451.
2. Пеняк П. Ярослав Бем і вивчення давньої історії Закарпаття // Історичний часопис з богемістики і словакістики. – Ужгород, 2014. – Вип. 4. – С. 26-36.
3. Пеняк П. Брати Затлукали про давню історію Закарпаття // Історичний часопис з богемістики і словакістики. – Ужгород, 2015. – Вип. 5. – С. 9-18.
4. Пеняк П. Йозеф Скутіл та вивчення кам'яного віку Закарпаття // Історичний часопис з богемістики і словакістики. – Ужгород, 2016. – Вип. 6. – С. 7-13.
5. Пеняк С., Пеняк П. Археологія Закарпаття: історія дослідження. – Ужгород, 2013. – 256 с.
6. Böhm J. Sidlište z doby neolitické a bronzové u Ďakova (okres Sevluš) // Československý statní archeologický ustav. – 1933. – С.Ј. 822. – S. 10-19.
7. Böhm J. Podkarpatská Rus v pravěku. Zvl. otiskneno z časopisu »Rok«. – Užhorod, 1933a. – S. 1-11.
8. Eisner J. Slovensko v pravěku. – Bratislava, 1933. – 380 s.
9. Jankovich J. Podkarpatska Rus v prehistorii. – Mukačevo, 1931. – 56 s.
10. Lessek F. Pravěk Podkarpatské Rusi. – Užhorod, 1922. – 42 s.
11. Pasternak J. Ruské Karpaty v archeologie. – Praha, 1928. – 211 s.
12. Skutil J. Paleolitikum Slovenska a Podkarpatské Rusi // Spisi historického odboru matice slovenskej v Turčanskom sv. Martine. – 1938. – Sv. 4. – S. 132-135.
13. Zatlukal J. és E. Adatok Podkarpatska Rus praehistoriájához. – Mukačevo, 1937. – 178 s.

ІЛЮСТРАЦІЇ

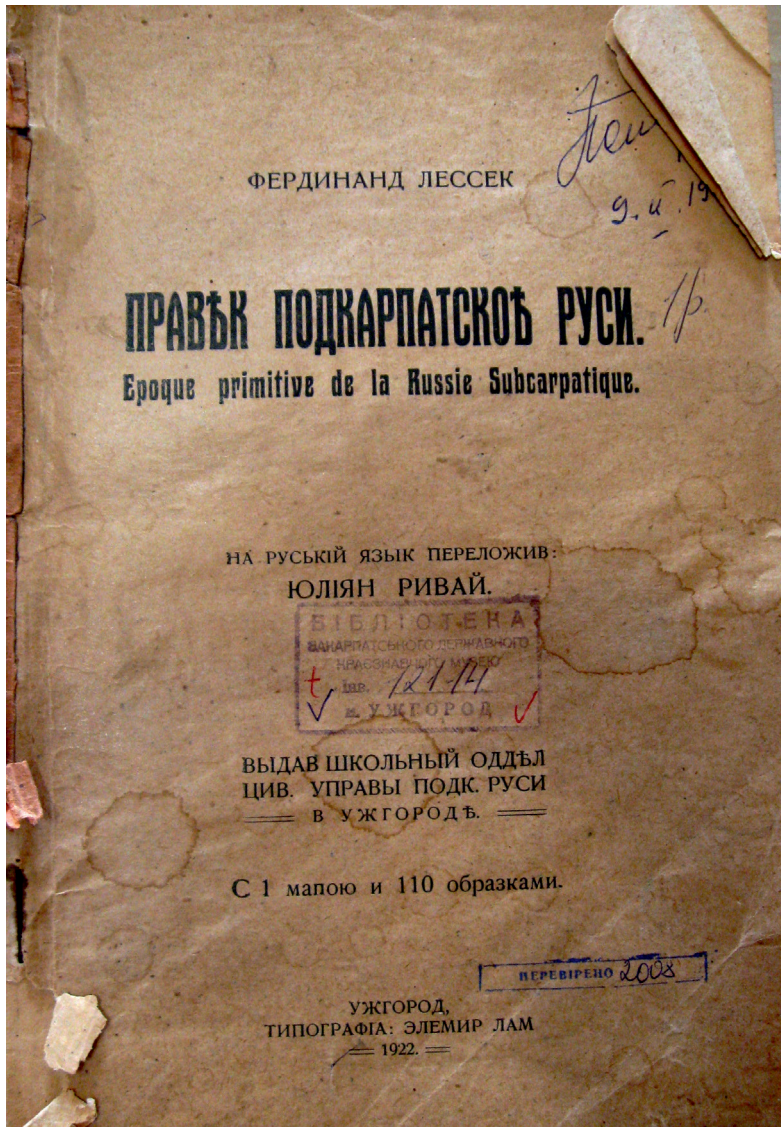
Йосип Янкович

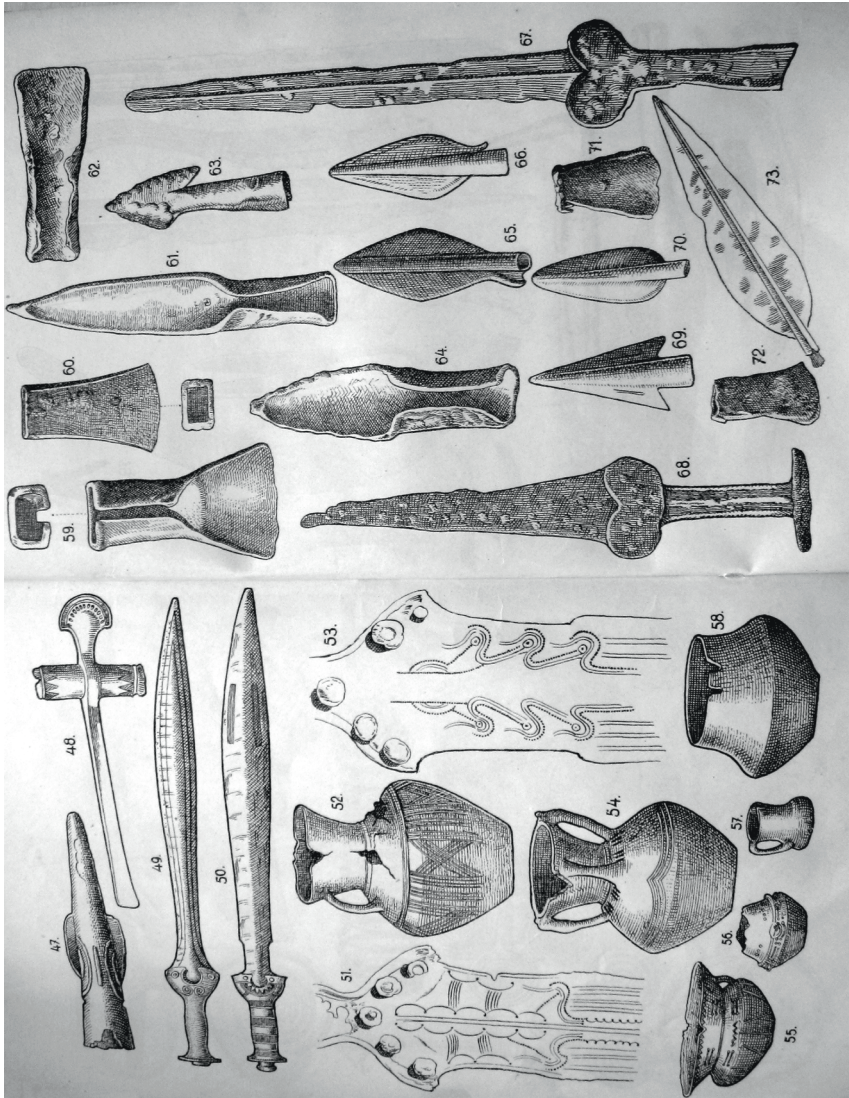
Елемір Затлукал

*Куштановицький могильник. Курган № 5.
Розкопки Й.Янковича та Я. Бема*

Обкладинка книги Ф. Лессека
«Правік Подкарпатської Русі».

Кераміка та зброя доби бронзи. Із книги Ф. Лессека «Правік Подкарпатської Руси»

CZECHOSLOVAK PERIOD OF ARCHEOLOGY OF TRANSCARPATHIA

Pavlo PENYAK (Uzhhorod, Ukraine)

Summary. *The article is devoted to the results of study of the ancient history of modern territory of Transcarpathian region of Ukraine during including in Czechoslovakia (1919-1939). It was one of the important stages of becoming of Transcarpathian archeological science. She is conceived from middle of XIX century from simple collection of artefacts. During the studied period the main role in studying of the old history of Transcarpathia have played the Czech archeologists from the Institute of archeology of the Czechoslovak academy of sciences. Among them J.Bem, J.Skutil, J.Eisner. In 1929 a museum that became the important cell of study of local artefacts was open in Mukachevo. By the Czech scientists a study of archeological sights of edge of different epochs was undertaken: neolith, Copper-Bronze Age, Early Iron age. The study of artefacts of edge local archeologists-amateurs engaged in. Among them J.Jankovich, brothers Zatlukali, P.Sova. They investigated archeological sights from Stone Age to early middle ages.*

Key words: *settlement, Transcarpathia, burial tomb, Czechoslovak period.*

УДК 94(477.87)(093.2)Потушняк

НЕВІДОМА «ОСОБИСТА СПРАВА ВЧИТЕЛЯ ПОТУШНЯКА ФЕДОРА» У ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ігор ЛІХТЕЙ (Ужгород, Україна)

Ліхтей Ігор. Невідома «Особиста справа вчителя Потушняка Федора» у Державному архіві Закарпатської області; 8 стор., кількість бібліографічних джерел 2 + 3 додатки, мова українська.

Резюме. У статті проаналізовано невідому особисту справу українського письменника і вченого Федора Потушняка, віднайдену в Державному архіві Закарпатської області. Вона проливає світло на маловідомі сторінки біографії Федора Потушняка у 1932 – 1934 роках. У зв'язку з економічною кризою він був змушений перервати успішне навчання на філософському факультеті Карлового університету у Празі і працевлаштуватися помічним учителем у народну школу рідного села Осій. Серед матеріалів особистої справи Ф.Потушняка заслуговує на увагу автобіографія, написана ним у 1933 р. Свої вчительські обов'язки Ф. Потушняк виконував надзвичайно сумлінно й отримав похвальні відгуки колег.

Ключові слова: Федір Потушняк, село Осій, Підкарпатська Русь, Чехословацька республіка, Державний архів Закарпатської області.

Письменник і вчений Федір Потушняк (1910 – 1960) залишив незабутній слід в культурно-освітньому житті Закарпаття. Невтоленна прага пізнавати і відкривати допомогла Ф. Потушняку проявити себе як на літературній (поет, прозаїк, перекладач), так і науковій (археолог і етнолог) ниві. Утім лише з проголошенням незалежності України його багату спадщину стали докладно вивчати вчені, передусім викладачі Ужгородського національного університету. Це, зокрема, стосується й періоду навчання на філософському факультеті Карлового університету у Празі.

Цю лакуну частково заповнює «Особиста справа вчителя Потушняка Федора» (далі – «Справа...»), яка зберігається в Державному архіві Закарпатської області (далі – ДАЗО). Її відкрито 17 жовтня 1932 р., а закінчено 14 червня 1934 року (хоча деякі матеріали датуються більш раннім періодом) [1, арк. 1 – 28]. У «Справі...» зберігаються документи, пов'язані із працевлаштуванням Федора Потушняка. Йдеться про його призначення на посаду помічного вчителя при державній народній школі у с. Осій. З відповідною заявою Ф.Потушняк звернувся 4 липня 1932 року до крайового реферату (управління) в Ужгороді, який перебував у структурі Міністерства шкільництва і народної освіти Чехословацької республіки [1, арк.6; див. також додаток № 1].

До заяви Ф.Потушняк долучив низку обов'язкових документів – Свідоцтво про громадянство, «Хрестный лист», медичну довідку, автобіографію, атестат зрілості і довідку про навчання в університеті, яка, згідно з тодішніми нормами, також підтверджувала моральні якості кандидата на посаду. На зворотньому боці заяви надруковано супровідну рекомендацію шкільного інспектора в Іршаві на прізвище Е. Берей. З неї довідуємося, що заява подається на розсуд Реферату міністерства шкіл і народної освіти, позаяк у минулому навчальному році згадана особа не працювала вчителем. Далі інспектор висловив свої міркування з приводу працевлаштування Ф.Потушняка. Загалом зводилося до того, що Ф.Потушняк є студентом університету, в якому сумлінно відвідує заняття, проте місцевий уряд не радить призначати його помічним учителем, позаяк на власному досвіді переконався, що метою таких осіб є прагнення заробити гроші, а не розвивати шкільництво у згаданій школі [1, арк.6 зв.].

Як відомо, Ф.Потушняк додав до заяви низку документів. Вони наявні у «Справі...» і проливають світло на деякі моменти з біографії майбутнього вченого й письменника. Так, у Свідоцтві про громадянство, яке було надруковане чеською мовою на звичайному аркуші з приклеєною маркою, завірене круглою печаткою і видане 22 червня 1929 р., міститься інформація про родину Ф.Потушняка. Тут зазначено, що Михайло Потушняк (батько Федора), зайнятий у землеробстві, народився 12 серпня 1885 р. в

Осої, округ Іршава, де й проживає, є громадянином Чехословацької республіки. Громадянами ЧСР є і його дружина Анна (дівоче прізвище Варцаба), яка народилася 23 квітня 1889 р. в Осої, та їхні неповнолітні діти Федір (нар. 27 лютого 1910 р. в Осої), Василь (нар. 29 листопада 1914 р. в Осої), Михайло (нар. 19 вересня 1921 р. в Осої) і Петро (нар. 1 лютого 1927 р. в Осої) [1, арк.9].

У «Справі...» міститься витяг з метричної книги («Хрестный лист»), який було оформлено 13 грудня 1928 р. в Ільниці чеською мовою. Тут записано, що хлопець Федір народився 27 лютого 1910 року, за віросповіданням – греко-католик. Його батьки – землероб Михайло Потушняк (у витягу помилково зазначено, що на момент народження сина мав 34, а не 24 роки) та Анна (20 років), дівоче прізвище Варцаба, є греко-католиками, вони проживають у с.Осїй, у будинку № 122. Запис у метричній книзі зроблено наступного дня після народження Ф.Потушняка, тобто 28 лютого 1910 року [1, арк.12].

Задля того, аби стати до роботи в школі, Ф.Потушняку належало також пройти медичний огляд та отримати відповідну довідку. Її було видано 5 липня 1932 р. в Іршаві. Документ підписав державний окружний лікар Марек Марковітс. У ньому чеською мовою зазначено, що Ф.Потушняк, який народився 1910 р. в Осої й там проживає, того ж дня пройшов медичний огляд, на основі чого лікар констатував, що він фізично й психічно здоровий, функції окремих органів чуття нормальні. Тож було зроблено висновок: іменованій здатний працювати помічним учителем [1, арк.11].

На превеликий жаль, у «Справі...» не виявлено автобіографії (Життєпису) Ф.Потушняка, датованої 1932 роком. Натомість наявна копія атестату зрілості про закінчення Берегівської реальної державної гімназії свідчить про те, що документ було видано 21 червня 1930 року і його підписали голова екзаменаційної комісії Н.Драгула, директор гімназії д-р Йсиф Лопоур і класний наставник Адріан Артимович. Копію завірено 7 липня 1930 р. [1, арк.8 – 8 зв.] Очевидно, саме цю копію атестату зрілості Ф.Потушняк прилучив до заяви від 4 липня 1932 р. щодо свого працевлаштування.

І нарешті, у «Справі...» є довідка з деканату філософського факультету Карлового університету від 15 лютого 1932 р. про те, що

Ф.Потушняк дійсно тут навчається і у своїх студіях, які тривають у звичному режимі, досяг успіхів та не пропустив жодного семестру [1, арк.7]. Як уже згадувалося, цей документ засвідчував ще й моральні якості кандидата на посаду. Однак Ф.Потушняк про всяк випадок, крім цього документу, подав додатково «Свидѣтельство нравственности – Vysvědčení mravní zachovalosti», датоване 5 липнем 1932 р. і засвідчене підписами нотаря й старости села Осій та скріплене відповідними печатками, яке також зберігається у «Справі...». У ньому вказано, що за період свого проживання у селі він поводив себе «порядочно» і не був «караный» [1, арк.10].

Питання щодо працевлаштування Ф.Потушняка вирішилося 15 серпня 1932 р. Саме тоді шкільний реферат видав дозвіл на призначення Ф.Потушняка помічним державним учителем при державній народній школі з руською мовою навчання в Осої на період з 17 жовтня 1932 року по 30 червня 1933 року [1, арк.5]. Відтак 17 жовтня 1932 р. було заповнено та завірено у шкільному інспектораті в Іршаві й т.зв. листок з обліку кадрів (Osobní výkaz – Особный выказ). Тут вказано, що Ф.Потушняк, якого зараховано на посаду помічного вчителя, народився 27 лютого 1910 р. в с.Осій Іршавського округу, де й проживає. Неодружений. У графі національність записано – «русская», а в графі віросповідання – греко-католик. Далі зазначено, що протягом 1918 – 1922 років Ф.Потушняк закінчив чотири класи народної школи в с.Осій, упродовж 1922 – 1929 років навчався в Берегівській гімназії, а з 1930 р. є студентом філософського факультету Празького університету. У документі також занотовано, що Іршавський шкільний інспекторат призначив його на посаду з 17 жовтня 1932 р., тоді ж він присягнув на вірність Чехословацькій республіці й приступив до роботи [1, арк.1 – 3 зв.].

На посаді помічного вчителя Ф.Потушняку було визначено річну платню в розмірі 10 212 Кч (корун чеських) [1, арк.4]. Крім податку на прибуток, з цієї суми здійснювалися також відрахування у Пенсійний фонд у Братиславі (99 Кч) і внески на медичне страхування [1, арк.25 – 25 зв., 26].

Наприкінці травня 1933 р. шкільний інспекторат в Іршаві повідомив Ф.Потушняку, що 30 червня його буде звільнено з робо-

ти в Осійській школі [1, арк.14]. Та вже 4 липня 1933 р. він знову написав заяву з проханням призначити його помічним учителем при народній школі в Осої [1, арк.22; 22, 22 зв., 24]. І знову підготував низку документів (копію атестату зрілості, свідоцтво про громадянство, медичну довідку, свідоцтво моральності і життєпис), які містяться у «Справі...» [1, арк.15, 16, 17, 18, 19]. Щодо копії витягу з метричної книги, то Ф.Потушняк вказав, що така знаходиться в шкільному рефераті [1, 22 зв.]. Крім того, до заяви він додав відгук директора (управителя) державної народної школи в с.Осій Петра Назаревського, в якому відзначалося, що Ф.Потушняк як помічний учитель у 1932/33 навчальному році мав добру поведінку, успішно працював, сумлінно виконував свої обов'язки, брав активну участь у позашкільній роботі та має намір скласти при учительській семінарії диференційований іспит, щоб отримати учительську кваліфікацію [1, арк.23; див. також додаток № 3].

На цей раз більш поблажливим виявився і шкільний інспектор Е.Берегій, який у супровідній рекомендації відзначив, що в 1932/33 навчальному році Ф.Потушняк працював з належним успіхом, добре поведився у школі й поза школою, а тому він рекомендує його кандидатуру на посаду вчителя в державній школі в Осої [1, арк.24 зв.].

Заслуговує на увагу також рукописна автобіографія («Життєпись») Федора Потушняка, у якій не наведено дати написання, але зі змісту довідуємося, що її він підготував саме в 1933 році. Автобіографію Ф.Потушняк розпочинає з дня свого народження. Як відомо, у всіх офіційних документах датою народження вченого й письменника зазначено 27 лютого 1910 року. В «Життєписі» ж Ф.Потушняк пише: „Я родився дня 10.ІІ.1910 в Осою...». Очевидно, чисто помилково. Відтак з «Життєпису» довідуємося, що в семилітньому віці Ф.Потушняк став учнем першого класу з угорською мовою навчання. Тоді його вчителем був Габріел Турянчич. Наука йому «добре вдавалася» і вже наступного року він перейшов у другий клас і теж з угорською мовою навчання. Але через безлад у державі навчання на тривалий час було перервано (йдеться, мабуть, про події, що відбувалися наприкінці 1918 – упродовж пер-

шої половини 1919 року: розпад Австро-Угорщини і приєднання краю до Чехословацької республіки – *І.Л.*).

Навчальний процес було відновлено лише після того, як територію села покинули чеські легіонери, тобто після того, як стала функціонувати цивільна адміністрація. Хлопця зарахували до третього руського класу, де його навчав півцеучитель Іван Сас. Після нього навчання проводили др.В.Ульванський та Д.Сас, які найбільше подобалися Ф.Потушняку і були його найкращими педагогами. Саме вони спонукали обдарованого учня вступити у 1922/23 шкільному році до державної гімназії в Берегові. Тут Ф.Потушняк не лише старанно готувався до предметів гімназійного курсу, але й активно займався самоосвітою та добре засвоїв світову літературу та природничні науки. У 1930 р. він успішно закінчив Берегівську гімназію і отримав атестат зрілості. Того ж таки року Ф.Потушняк став студентом філософського факультету Карлового університету в Празі. Тут проявився його хист до вивчення предметів філософського циклу та філології. У Празі Ф.Потушняк провчився 2 роки й успішно закінчив 4 семестри. Завершуючи автобіографію, він, зокрема, пише про те, що університетські студії йому успішно давалися, але господарська криза змусила його полишити студії. Протягом року після студій він працював як помічний учитель 1/2 класів. Тепер має намір назавжди залишитися народним учителем і отримати державний атестат зрілості. «*Ся функція дуже мені любиться и дуже мене цікавить и моєю ціллю є тепер статися успішним, добрым и модерным учителем*», – констатує Ф.Потушняк в автобіографії [1, арк.15; див. також додаток № 2].

На цей раз Ф.Потушняка було призначено помічним учителем народної школи в с.Осій на період з 1 вересня 1933 року по 30 червня 1934 року з такою ж самою річною платнею, тобто (10 212 Кч) [1, арк.20, 21]. Так само, крім податку на прибуток, з цієї суми здійснювалися відрахування у Пенсійний фонд у Братиславі (99 Кч) і внески на медичне страхування [28, арк. 27 – 27 зв.]. До речі, 1934 р. у Празі було видано довідник з переліком усіх учителів народних шкіл Чехословацької республіки. Інформацію було зібрано станом на 31 жовтня 1933 р. Зі згаданого видання довідуємо-

ся, що на той час колектив Осійської народної школи складався з таких осіб, як Лазар Іван, Лях Іван, Іванова Магдалена, Шпачкова Елеонора, Горватова Єлизавета і вчитель без кваліфікації Потушняк Федір [2, s.543].

Як було передбачено умовами контракту, Ф.Потушняк працював в Осійській школі протягом усього навчального року. Уже 25 травня 1934 р. шкільний інспекторат в Іршаві повідомив Ф.Потушняка про те, що 30 червня його буде звільнено з посади помічного вчителя. Так і сталося.

Отже, успішно провчившись чотири семестри на філософському факультеті Карлового університету у Празі, майбутній відомий письменник і вчений Федір Потушняк через економічну кризу був змушений перервати студії і протягом 1932 – 1934 років заробляти на прожиття звичайним помічним учителем у державній народній школі свого рідного села.

ЛІТЕРАТУРА

1. ДАЗО. – Ф.28. – Оп.4. – Спр.5170. – Арк. 1 – 28.
2. Seznam národních škol a jejich učitelstva v Československé republice podle stavu ze dne 31. října 1933. – Praha: Státní nakladatelství, 1934. – 810 s.

Додатки

№ 1.

**Заява Федора Потушняка Реферату міністерства
шкільництва і народної освіти в Ужгороді з проханням про
прийняття на учительську службу**

4 липня 1932 р., с.Осій

Реферату міністерства
школьництва и народноѣ освѣти
в Ужгородѣ.

Маю високу честь просити прийняти мене до учительськоѣ служби в народных школах Вашоѣ школьноѣ области и по возможности придѣлти мене в школьный округ иршавский (Осой).

Обовязуюся що в назначеный день зголошуся до наступленя школьноѣ службы.

До просьби прилучую слѣдуючѣ документи:

- 1.Свѣдѣтельство о держ. горожанствѣ ĀSR.
2. Хрестный лист.
3. Лѣкарское свѣдѣтельство.
- 4.Житєпись.
5. Свѣдоцтво зрѣлости з гїмназіѣ.
- 6.Potvrzení o zapisu na universite (ako свѣдѣтельство моральности).

ДАЗО. – Ф.28. – Оп.4. – Спр.5170. – Арк.6. Рукопис. Мова українська з домішками місцевої говірки.

№ 2.

Автобіографія Федора Потушняка, написана 1933 року

Житєпись
(Curriculum vitae.).

Я родився дня 10.ІІ.1910 в Осою, иршавскѡм округѣ. До школы я почав ходити в 7. роцѣ свого житя, як ученик 1. мадярскоѣ класы. Учителем моѣм був тодѣ Габріел Турянчич, наука також менѣ добре вдавалася. На другий рѡк я вступив до 2 мадярскоѣ класы а потом наука через непорядки в державѣ перервалася на довший час и началася аж по вѡдходѣ чеських легіонарѡв. А так я стався учеником 3. класы руськоѣ – учителем моим був Иван Сас пѣвц.учитель. По нѣм прийшов др. В.Ульванський и Д.Сас. Сѣ два учителѣ менѣ найбѣльше подобалися, бо они були найлѣпшими моими педагогами в модернѡм смислу и за ѣх поводом я вступив 1922/23. ш.року до реалн. держ.гѣмназіѣ в Береговѣ котру я скончив одержавши матуру 1929/30 яко дозрѣли всѣми голосами. Замѣчу що в гѣмназіѣ я крѡм школьноѣ науки много занимався самоосвѣченням и освоив собѣ добре знаня свѣтовоѣ лѣтератури и природних наук чим до днесь много занимаюся. По скѡнченю гѣмназіѣ вступив я того самого року до 1.семестру як порядочний слухач філософічного факультету в Празѣ и то на предмети: філософічнѣ науки и філологія. На университетѣ в Празѣ я пробув 2 роки (4 зачисл. семестри) – студіѣ менѣ успѣшно вдавалися, але господарська криза заставила мене полишити студіѣ. Рѡк вѡд студіѣ до теперя я працював як помочний учитель 1 и 2 ш.року. Теперя я намѣряю остатися народным учителем на все и зробити держ. атестат зрѣлости. Ся функція дуже менѣ любиться и дуже мене цѣкавить и моєю цѣллю є теперя статися успѣшным, добрым и модерным учителем.

Підпис Федора Потушняка

№ 3.

**Подання управителя школи в с.Осій Петра Назаревського
шкільному інспекторату в Иршаві на Федора Потушняка
з оцінкою його роботи та намір працювати далі на ниві
шкільної освіти**

5 липня 1933 р. с.Осій

Школьному Инспекторату
в Иршавѣ

просьбу именованого предкладаю.

Ф.Потушняк, як помочный учитель, в шк. роци 1932/33 при похвальном поведеню успѣшно провадив школьну працю, точно и порядочно виконував свои повинности и брав діяльну участь во внѣшкольной работѣ.

Именованный має середньошкольну освіту и намѣряє скласти диференціальный испыт при учительской семинаріѣ, щобы набути учительську кваліфікацію. –

Петро Назаревский,
управ. школы
Печатка з гербом і написом
українською й чеською мовами
«Державна народна школа в Осою».

ДАЗО. – Ф.28. – Оп.4. – Спр.5170. – Арк.23. Рукопис. Мова українська з домішками місцевої говірки.

**UNKNOWN «PERSONAL FILE OF THE TEACHER POTUSHNYAK
FEDIR» IN THE STATE ARCHIVES OF ZAKARPATTIA REGION**

Ihor LIKHTEI (Uzhhorod, Ukraine)

Summary. *The article analyzes the unknown personal file of the Ukrainian writer and scientist Fedir Potushnyak, found in the State Archives*

of Zakarpattia region. It sheds light on the little-known pages of Fedir Potushnyak's biography in 1932-1934. Due to the economic crisis, he was forced to interrupt his successful studies at the Faculty of Philosophy of Charles University in Prague and get a job as an assistant teacher at a public school in his native village of Osiy. Among the materials of F. Potushnyak's personal file, the autobiography written by him in 1933 deserves the attention. F. Potushnyak performed his teaching duties extremely honestly and received praise from his colleagues.

Keywords: *Fedir Potushnyak, Osiy village, Subcarpathian Russia, Czechoslovak Republic, State archive of Zakarpattia region.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. Андрусяк Ярослав Ярославович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Стародавнього світу і Середніх віків ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

2. Война Матуш (Vojna Matúš) – the Institute of History Faculty of Arts Prešov University in Prešov. Ul. 17. novembra 1, 080 01 Prešov, Slovakia; Matus.Vojna@smail.unipo.sk

3. Гичка Галина – студентка факультету історії та міжнародних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

4. Дзякова Яна (Dziaková Jana) – the Institute of History Faculty of Arts Prešov University in Prešov Ul. 17. novembra 15, 080 01 Prešov, Slovakia; dziakova.janka20@gmail.com

5. Казаков Олександр – аспірант кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; kazlviv@ukr.net

6. Ліхтей Ігор Михайлович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби ДВНЗ «Ужгородський національний університет», координатор Центру історичних студій з богемістики і словакістики ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

7. Пеняк Павло Степанович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України.

8. Попович Мирослава – студентка факультету історії та міжнародних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

9. Сенич Юліанна – аспірантка кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

10. Січ Ванесса – студентка факультету історії та міжнародних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Наукове видання

ІСТОРИЧНИЙ ЧАСОПИС
З БОГЕМІСТИКИ І СЛОВАКІСТИКИ:

СЛОВАКИ І ЧЕХИ
В ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ПОСТУПІ

Випуск 8

Дизайн обкладинки – *Рената Кокіна*
Комп'ютерне верстання – *Полянська Іванна*
Автор логотипу видання – *Надія Пономаренко,*
заслужений художник України

Матеріали публікуються в авторській редакції.
Автори статей несуть повну відповідальність за достовірність наведених фактів, цитат, дат, географічних назв, власних імен та інших відомостей.

В оформленні використано роботу «Ян Жижка» (1908 р.) відомого чеського художника Міколаша Алеша (1852 – 1913).

Підписано до друку 07.09.2020 р. Формат 60x84/8 Папір офсет.
Гарнітура Cambria. Ум. друк. арк. 8,8. Тираж 100 прим. Замов. № 2217.

Виготовлено та видруковано у ТОВ «РІК-У»:
88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36, +38 095 48 00 799, print@rik.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5040 від 21 січня 2016 р.

I-90 *Історичний часопис з богемістики і словакістики* / Міністерство освіти і науки ; ДВНЗ “Ужгородський національний університет” ; Кафедра Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби ; Центр історичних студій з богемістики і словакістики ; Комісія істориків України і Словаччини ; [редкол.: І.М. Ліхтей (відповідальний редактор), Г.В.Боряк, С.В.Віднянський, Л.Гарбульова, П.Дерфіняк, В.Доубек, П.Коня, Є.П.Серапіонова, П.Шворц, Я.І.Товтин та ін.; упоряд. І.М.Ліхтей]. – Ужгород: Видавництво «РІК-У», 2020. – Вип. 8. Словаки і чехи в цивілізаційному поступі. – 152 с.: іл., табл. – Текст укр., словац. мовами.

ISBN 978-617-596-053-0 (серія)

ISBN 978-617-7868-16-2

Восьмий випуск “Історичного часопису з богемістики і словакістики” продовжує розвивати тему українсько-чесько-словацьких взаємин у суспільно-історичному дискурсі. Видання презентує широку палітру тем і проблем від давніх часів до сьогодення.

Для науковців, учителів, студентів, усіх, хто цікавиться світовою історичною спадщиною.

УДК 94 (477.87)